

№ 5 (21) 2026

ISSN 2181-1822

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI
MALAKA OSHIRISH INSTITUTI

AXBOROTNOMASI

ILMIY-AMALIY, MA'NAVIY-MA'RIFIY VA SIYOSIY-HUQUQIY JURNAL

**KUCH – BILIMDA,
SHARAF –
A'LO XIZMATDA!**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI
MALAKA OSHIRISH INSTITUTI**

AXBOROTNOMASI

№ 5 (21) 2026

Toshkent – 2026

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR
VAZIRLIGI MALAKA OSHIRISH INSTITUTI

AXBOROTNOMASI

Ilmiy-amaliy, ma'naviy-ma'rifiy va
siyosiy-huquqiy jurnal

2026-YIL – MAHALLANI RIVOJLANTIRISH VA JAMIYATNI YUKSALTIRISH YILI

Maqolalar o'zbek, rus va ingliz tillarida,
lotin, kirill yozuvida chop etiladi.
Maqolalarda keltirilgan iqtiboslar,
dalillar, raqamlar va ma'lumotlarning
aniqligi uchun muallif javobgardir.
Jurnaldan ko'chirib olingan manba
ko'rsatilishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka
oshirish instituti Axborotnomasi O'zbekiston
Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi
huzuridagi Axborot va ommaviy
kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
2022-yil 20-mayda №1630-sonli guvohnoma bilan
ro'yxatdan o'tgan.

O'zbekiston Respublikasi
Oliy attestatsiya komissiyasi O'zbekiston
Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
“Malaka oshirish institutining Axborotnomasi”
ilmiy-amaliy jurnali 2023-yil 15-iyunda
OAK Rayosatining 339/6-son hamda
2024-yil 28-iyundagi OAK Rayosatining 356/5-son
qarorlariga asosan yuridik va tarix, siyosiy va
falsafa, pedagogika va texnika fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD) va fan doktorlari (DSc) ilmiy
darajasiga talabgorlarning dissertatsiya
ishlari asosiy ilmiy natijalarini chop etish
tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar
ro'yxatiga kiritilganligini ma'lum qiladi.

Muassis:

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI
MALAKA OSHIRISH INSTITUTI

Bosh muharrir:

Olimjon AXMEDOV

Nashr uchun mas'ul:

Bahodir JOVLIYEV

Jamoatchilik

Kengashi tarkibi:

Nuriddin NORMATOV
Bahodir MATLYUBOV
Diyorbek SATTAROV
Umidsbek NURULLAYEV

Hay'at a'zolari:

Olimjon AHMEDOV
Ulug'bek RASULEV
Karim NORMATOV
Jo'raboy TOSHQULOV
Farhod XATAMOV
Muzaffar TOJIBOYEV
Mehmonali SUVANQULOV
Erkinjon MARUPOV

Tahririyat:

Mas'ul muharrir:

Nargiza BERDIYEVA

Musahhih:

Nurafshon XATAMOVA

Sahifalovchi-dizayner:

Zafar RO'ZIYEV

Axborotnoma “Til va adabiyot” MCHJ
tahririyatida nashrga tayyorlandi.

Manzil: Toshkent shahar, Shayxontahur
tumani, Navoiy ko'chasi, 30-uy.

Rasmiy sayt:

https://ipkmvd.uz/institut_axborotnoma/

Murojaat uchun: @Axborotnoma_IIV

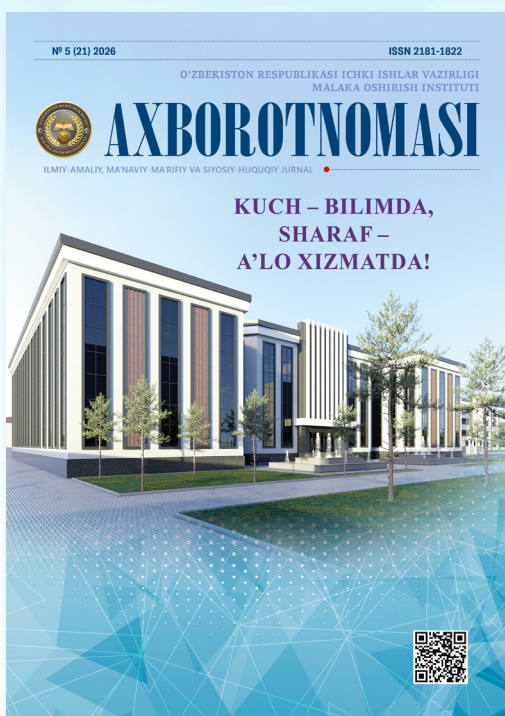
Bosishga ruxsat etildi: 30.08.2026.

Buyurtma № 181

Qog'oz bichimi 60x84 1/32. Shartli b. t.-7,8.

Adadi 100 nusxada chop etildi.

100213, Toshkent shahar, Bektemir tumani,
H.Boygaro ko'chasi, 27a-uy.

MUNDARIJA

DOLZARB MAVZU

Anvar TADJIYEV.

XALQ ROZILIGI – VATAN POSBONING
ENG YUKSAK MUKOFOTI6

SIYOSIY/FALSAFA FANLAR

Jahongir BOYBUTAYEV.

DEVID RAPOPORTNING “TERRORIZM TO‘LQINI”
KONSEPSIYASI: IJTIMOY-FALSAFIY TAHLIL9

Arslonqul QURBONOV..

ROSSIYA–UKRAINA MOJAROSI
KONTEKSTIDA MARKAZIY OSIYO:
GEOSIYOSIY JARAYONLAR12

YURIDIK FANLAR

Elizaveta KUTIBAEVA,

Saparbay ALLAMBERGENOV.

DAVLAT MEKANIZM TUSHUNCHASI
VA UNING MOHIYATI.....14

Saparbay ALLAMBERGENOV.

DAVLAT MEKANIZMIDA HUKUMATNING
TUTGAN O‘RNI.....19

Diyorbek ABDULLAYEV.

ELEKTRON HUKUMAT VA DAVLAT
BOSHQARUVI SAMARADORLIGI.....22

Muhammadrasul UMMATOV.

JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH SUBYEKTLARI
HAMKORLIGINING XUSUSIYATLARI24

Gulsanam RO‘ZIYEVA.

KOREYA POLITSIYASI TERGOV AKADEMIYASIDA
NARKOTIK MODDALAR SIMULYATSION O‘QUV
XONASI TAJRIBASI28

Lazizjon KOMILOV.

JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDA
O‘QOTAR QUROLNI QO‘LLASHDA
OGOHLANTIRISHNING AHAMIYATI32

Abduqodir ABDIBOSITOV.

JANUBIY KOREYA TAJRIBASI ASOSIDA SOCH
TOLASI ORQALI NARKOTIK MODDALARNI
ANIQLASH AMALIYOTI36

Нурали ХАКБЕРДИЕВ.

КАДРЛАР РЕЗЕРВИ ТУШУНЧАСИ,
МАЗМУНИ ВА УНИНГ ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ
ФАОЛИЯТИДАГИ ЎРНИГА ОИД НАЗАРИЙ
ЁНДАШУВЛАР ТАХЛИЛИ.....39

Д.П.БОЙМАТОВА.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ
ФОРМИРОВАНИЯ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН45

KIBERXAVFSIZLIK

Дилмурод МАХМУДОВ.

Отамурод МАХМУДОВ. Жасур МАХМУДОВ.

КИБЕРМАКОН ВА ТРАНСЧЕГАРАВИЙ
ОМИЛЛАРИНИНГ ГИЁХВАНДЛИК ВОСИТАЛАРИ
НОҚОНУНИЙ АЙЛАНМАСИГА ТАЪСИРИНИНГ
КРИМИНОЛОГИК ЖИХАТЛАРИ ВА
УЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ
МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ48

Жалолиддин АСАМОВ.

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН
ФЙДАЛАНИБ СОДИР ЭТИЛАДИГАН
ЖИНОЯТЛАР ВА АХБОРОТ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР:
УЛАРИНИНГ ЎЗАРО ФАРҚЛАНИШИНИНГ
ҲУҚУҚИЙ-КРИМИНОЛОГИК ТАВСИФИ.....55

Anvar TADJIYEV,

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti
Yuridik fanlar kafedrası o'qituvchisi, mayor y.f.f.d (Phd)

XALQ ROZILIGI – VATAN POSBONINING ENG YUKSAK MUKOFOTI

O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlari tashkil
etilganining 35 yilligiga bag'ishlanadi

Annotatsiya: maqolada O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlarining mustaqil davlatchilik sharoitidagi 35 yillik taraqqiyot yo'li, jamoat xavfsizligi, qonuniylik va huquq-tartibotni ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishdagi o'rni hamda "xalq manfaatlariga xizmat qilish" tamoyilining mazmun-mohiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, ichki ishlar organlari faoliyatining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari, zamonaviy islohotlar natijasida shakllanayotgan xalqchil va professional huquq-tartibot tizimi, mahallada xavfsiz muhitni ta'minlash, profilaktika, jamoatchilik bilan hamkorlik, raqamlashtirish va kadrlar salohiyatini oshirish masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: *ichki ishlar organlari, Vatan posboni, xalq roziligi, jamoat xavfsizligi, qonuniylik, inson qadri, huquq va erkinliklar, profilaktika, mahalla, kasbiy burch, vatanparvarlik.*

Annotation: the article analyzes the 35-year development of the internal affairs bodies of the Republic of Uzbekistan under the conditions of independent statehood, their role in ensuring public safety, the rule of law and public order, protecting the rights and freedoms of citizens, as well as the essence and significance of the principle of "serving the interests of the people." It also examines the constitutional and legal foundations of the activities of the internal affairs bodies, the people-oriented and professional law enforcement system emerging as a result of contemporary reforms, as well as issues related to ensuring a safe environment in local communities, crime prevention, cooperation with the public, digitalization, and enhancing the professional capacity of personnel.

Key words: *internal affairs bodies, defender of the Motherland, public approval, public safety, rule of law, human dignity, rights and freedoms, crime prevention, local community, professional duty, patriotism.*

Аннотация: в статье анализируется 35-летний путь развития органов внутренних дел Республики Узбекистан в условиях независимой государственности, их роль в обеспечении общественной безопасности, законности и правопорядка, защите прав и свобод граждан, а также раскрываются содержание и значение принципа "служение интересам народа". Также рассматриваются конституционно-правовые основы деятельности органов внутренних дел, формирование в результате современных реформ профессиональной правоохранительной системы, вопросы обеспечения безопасной среды в махаллях, профилактики правонарушений, взаимодействия с общественностью, цифровизации и повышения профессионального потенциала кадров.

Ключевые слова: *органы внутренних дел, защитник Родины, народное признание, общественная безопасность, законность, человеческое достоинство, права и свободы, профилактика правонарушений, махалля.*

Davlatning barqarorligi, taraqqiyoti va fuqarolar farovonligi, avvalo, qonun ustuvorligi, tinchlik va osoyishtalikka bog'liq. Inson o'zini xavfsiz his qilgan, huquq va erkinliklari ishonchli himoyalangan jamiyatdagina ijtimoiy taraqqiyot uchun mustahkam zamin yaratiladi. Shu bois ichki ishlar organlari nafaqat davlat xavfsizligining muhim bo'g'ini, balki insonning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlovchi muhim ijtimoiy institut hisoblanadi.

1991-yil 25-oktabrda Vazirlar Mahkamasining 270-son qarori bilan O'zbekiston SSR Ichki ishlar vazirligi O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligiga aylantirildi. [1] Mazkur qaror mustaqil O'zbekistonning milliy huquq-tartibot tizimini shakllantirishda muhim qadam bo'ldi. Shu bois 25-oktabr nafaqat kasb bayrami, balki ichki ishlar tizimining 35 yillik taraqqiyot yo'lini sarhisob qilish nuqtayi nazaridan ham ahamiyatli sanaladi.

O'tgan davrda ichki ishlar organlarining vazifalari mazmunan o'zgarib, jinoyatchilikka qarshi kurashish va jamoat tartibini saqlashdan inson huquq va erkinliklarini

himoya qilish, huquqbuzarliklar profilaktikasi, mahallalarda xavfsiz muhit yaratish, aholi bilan manzilli ishlash, raqamli texnologiyalar va jamoatchilik bilan hamkorlikni rivojlantirishgacha kengaydi.

Bugungi ichki ishlar xodimi faqat sodir etilgan huquqbuzarlikka chora ko'ruvchi emas, balki uning sabablarini barvaqt aniqlaydigan, oldini oladigan, fuqarolar muammolarini eshitib, qonuniy yechim topadigan va xavfsiz muhit yaratadigan professional subyektdir. Shu ma'noda, "Xalq roziligi – Vatan posbonining eng yuksak mukofoti" g'oyasi xodim faoliyatining muhim ma'naviy mezonidir.

1. Ichki ishlar organlari va milliy huquq-tartibot tizimining shakllanishi

Mustaqillikning dastlabki davrida huquqni muhofaza qiluvchi organlarni milliy davlatchilik talablari asosida qayta tashkil etish zarurati yuzaga keldi. 1991-yil 25-oktabrdagi 270-son qaror bilan Ichki ishlar vazirligi qayta tashkil etildi, uning Nizomi va markaziy apparati tuzilmasi tasdiqlanib, ichki ishlar organlarining tashkiliy asoslari belgilandi.[1]

O'sha davr Nizomida fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini, jamoat tartibi va xavfsizligini muhofaza qilish, jinoyatchilikka qarshi kurashish asosiy vazifalar sifatida belgilangan.[2] Bugun ichki ishlar organlarining huquqiy maqomi 2016-yil 16-sentabrdagi "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi Qonun bilan tartibga solinadi. Qonunga ko'ra, ularning asosiy vazifalari fuqarolar huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini himoya qilish, qonun ustuvorligi va xavfsizlikni ta'minlash hamda huquqbuzarliklarning oldini olishdan iborat.[3]

2. Konstitutsiyaviy tamoyillar va inson huquqlarini himoya qilish

Yangi tahrirdagi Konstitutsiya inson huquq va erkinliklarini davlat faoliyatining asosiy mezonini sifatida belgilaydi. 20-moddaga ko'ra, inson huquq va erkinliklari davlat organlari faoliyatining mohiyatini belgilaydi.[4] Shuning uchun ichki ishlar xodimining har bir qarori qonuniylik, mutanosiblik, adolat va inson qadrini hurmat qilish tamoyillariga asoslanishi lozim.

Konstitutsiyaning 26-moddasi inson sha'ni va qadrigimmatining daxlsizligini kafolatlaydi.[4] Bu norma ichki ishlar xodimining xizmat madaniyati va kasbiy etikasi uchun muhim huquqiy mezondir. 54-moddada esa inson huquq va erkinliklarini ta'minlash davlatning oliy maqsadi ekanini belgilangan.[4]

3. "Xalq manfaatlariga xizmat qilish" tamoyili

So'nggi yillardagi islohotlarning muhim yo'nalishi ichki ishlar organlari faoliyatini aholi manfaatlariga yaqinlashtirishdan iborat. 2021-yil 26-martdagi PF-6196-son Farmon bilan jamoat xavfsizligi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yangi bosqichga ko'tarishga qaratilgan chora-tadbirlar belgilandi.[5] 2021-yil 29-noyabrda tasdiqlangan Jamoat xavfsizligi konsepsiyasida esa ushbu faoliyatni "Xalq manfaatlariga xizmat qilish" tamoyili asosida tashkil etish belgilandi.[6]

Mazkur tamoyil inson markazli yondashuvni anglatib, ichki ishlar organlari faoliyatining asosiy maqsadi inson, jamiyat va davlat xavfsizligini ta'minlash ekanini ifodalaydi. Xalq roziligi qonunning adolatli qo'llanilishi, murojaatlarning sifatli ko'rib chiqilishi, inson qadriining hurmat qilinishi, xavfsiz muhit yaratilishi, xodimning halolligi va xizmat vazifalarini vijdonan bajarishida namoyon bo'ladi.

4. Profilaktika va mahallada xavfsizlikni ta'minlash

Zamonaviy yondashuvda huquqbuzarlik sodir etilgandan keyin chora ko'rishdan ko'ra, uning sabab va shart-sharoitlarini barvaqt aniqlash va bartaraf etish muhim ahamiyatga ega. Shu bois profilaktika ichki ishlar organlari faoliyatining strategik yo'nalishiga aylanmoqda.[6]

Ayniqsa, mahalla darajasida profilaktika inspektori, mahalla faollari, ta'lim muassasalari, oila va boshqa subyektlar hamkorligi huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ichki ishlar xodimi nazorat qiluvchi subyektgina emas, balki aholi bilan muloqot qiladigan, muammolarni eshitadigan va xavfli holatlarni barvaqt aniqlaydigan professional subyekt bo'lishi lozim.

5. Xalq ishonchi – kasbiy faoliyat mezonini

Huquqni muhofaza qiluvchi organlar samaradorligi fuqarolar bilan o'zaro ishonchli munosabatlarga bevosita bog'liq. Konstitutsiyaning 36- va 146-moddalarida fuqarolarning davlat ishlarida va jamoatchilik nazoratida ishtirok etishi, huquqni muhofaza qiluvchi organlarga ko'maklashishi mumkinligi belgilangan.[4]

Shuning uchun jamoatchilik bilan hamkorlik ichki ishlar organlari uchun qo'shimcha vazifa emas, balki xavfsizlikni ta'minlashning muhim mexanizmi hisoblanadi. Fuqaro xodimdan adolat, xolislik, xushmuomalalik va qonuniylikni kutadi. Bu munosabatni quyidagi zanjirda ifodalash mumkin:

qonuniylik → adolat → ishonch → hamkorlik → xavfsizlik → xalq roziligi.

Demak, xalq roziligi xodimning har kungi xizmati, fuqarolar bilan muloqoti va qarorlarining qonuniyligi natijasida shakllanadi.

6. Vatan posbonining kasbiy va ma'naviy mas'uliyati

Ichki ishlar organlarida xizmat qilish inson hayoti va xavfsizligi, jamoat tartibi va davlat manfaatlarini himoya qilish bilan bog'liq yuksak mas'uliyatli faoliyatdir. Vatanga sadoqat xizmat vazifasini vijdonan bajarishda, xalq oldidagi mas'uliyat esa fuqarolar huquq va manfaatlarini hurmat qilish, vakolatdan shaxsiy maqsadlarda foydalanmaslik va korrupsiyaga murosasiz munosabatda namoyon bo'ladi.

2021-yilgi islohotlarda xodimlarni "Vatanga va xalqqa sadoqat bilan xizmat qilish – oliy burchimiz" g'oyasi asosida tarbiyalash, psixologik va ijtimoiy-huquqiy qo'llab-quvvatlash vazifalari belgilangan.[5]

7. Raqamlashtirish va zamonaviy texnologiyalar

Jamoat xavfsizligini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Kiberjinoyatlar, raqamli firibgarlik va axborot xavfsizligiga tahdidlar ichki ishlar organlaridan yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Shu bois tizimni raqamlashtirish, ma'lumotlarni tahlil qilish, kriminogen vaziyatni prognozlash va qaror qabul qilishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muhimdir.[5]

Raqamlashtirishning maqsadi insonni texnologiya bilan almashtirish emas, balki xodimning byurokratik yukini kamaytirish, shaffoflik va aniqlikni oshirish, qarorlar sifatini yaxshilash hamda fuqarolarga xizmat ko'rsatishni tezlashtirishdan iborat bo'lishi kerak.

8. 35 yillik taraqqiyot va kelgusi vazifalar

Ichki ishlar organlarining 35 yillik taraqqiyoti jamiyatdagi o'zgarishlar bilan uyg'un kechdi. 1991-yilda asosiy vazifa mustaqil davlatning huquq-tartibot tizimini shakllantirish bo'lgan bo'lsa, bugun inson qadrini ustuvor qo'ygan, xalq bilan ochiq muloqot qiladigan, profilaktikaga tayanadigan, texnologiyalardan foydalanadigan va professional kadrlarga asoslangan tizimni rivojlantirish ustuvor vazifadir.

Buning uchun xodimlarning huquqiy va kasbiy tayyorgarligini uzluksiz oshirish, profilaktikani ilmiy asoslash, jamoatchilik bilan hamkorlikni kuchaytirish, xizmat intizomi va korrupsiyaga qarshi nazoratni takomillashtirish zarur.

Muxtasar qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlarining 35 yillik tarixi mustaqil davlatchilik, qonuniylik va jamoat xavfsizligini ta'minlash yo'lidagi izchil taraqqiyot tarixidir. Ichki ishlar xodimi faoliyatining haqiqiy samarasi statistik ko'rsatkichlardagina emas, balki mahalladagi tinchlik, fuqaroning xavfsizligi, buzilgan huquqning tiklanishi va aholining ichki ishlar organlariga bo'lgan ishonchida namoyon bo'ladi. Shu ma'noda, qonunga sodiqlik – xizmatning asosi, Vatanga sadoqat – uning ma'naviy mazmuni, xalq ishonchi esa uning eng yuksak natijasidir.

"Vatanga va xalqqa sadoqat bilan xizmat qilish – oliy burchimiz". Zero, yurt tinchligini asrash – sharaf, qonun ustuvorligini ta'minlash – mas'uliyat, inson qadrini himoya qilish – muqaddas burch, xalq roziligiga erishish esa Vatan posbonining eng yuksak mukofotidir.

Snoskalar va foydalanilgan manbalar

[1] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1991-yil 25-oktabrdagi 270-son "O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi haqida"gi qarori.

[2] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1991-yil 25-oktabrdagi 270-son qaroriga 1-ilova – "O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi haqida Nizom".

[3] O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 16-sentabrdagi O'RQ-407-son "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi Qonuni, 1–2-moddalar.

[4] O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprelda referendum orqali qabul qilingan yangi tahrir. 20-, 21-, 26-, 36-, 54-, 55- va 146-moddalar.

[5] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi PF-6196-son "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.

[6] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi PF-27-son "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi kontseptsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.

[7] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 25-oktyabrdagi ichki ishlar organlari xodimlari va faxriylariga bayram tabrigi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. – Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 16-sentyabrdagi O'RQ-407-son "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1991-yil 25-oktabrdagi 270-son "O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi haqida"gi qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi PF-6196-son Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi PF-27-son Farmoni.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ichki ishlar organlari xodimlari va faxriylariga bayram tabrikari.
7. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining rasmiy materiallari va 2025-yil 25-oktabrdagi bayram tabrigi.

Jahongir BOYBUTAYEV,
PhD, dotsent
O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
Toshkent, O'zbekiston

DEVID RAPOPORTNING “TERRORIZM TO‘LQINI” KONSEPSIYASI: IJTIMOY-FALSAFIY TAHLIL

Annotatsiya: maqolada Devid Rapoport tomonidan ishlab chiqilgan “terrorizmning to‘rt to‘lqini” konsepsiyasi ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Terrorizmning anarxistik, milliy-ozodlik, yangi “so‘l” va diniy to‘lqinlari shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan tarixiy, ijtimoiy, siyosiy va mafkuraviy omillar yoritilgan. Tahlil natijasida terrorizm tarixiy sharoit va mafkuraviy omillar ta’sirida muntazam o‘zgarib boruvchi murakkab ijtimoiy fenomen ekani asoslangan.

Kalit so‘zlar: *terrorizm, terrorizm to‘lqinlari, anarxistik terrorizm, milliy-ozodlik terrorizmi, yangi “so‘l” terrorizm, diniy terrorizm, mafkuraviy transformatsiya, terrorchi shaxs.*

Аннотация: в статье с социально-философской точки зрения анализируется концепция “четырёх волн терроризма”, разработанная Дэвидом Рапопортом. Рассматриваются исторические, социальные, политические и идеологические факторы, повлиявшие на формирование анархистской, национально-освободительной, “новых левых” и религиозной волн терроризма. В результате анализа обосновывается, что терроризм является сложным социальным феноменом, постоянно меняющимся под влиянием исторических условий и идеологических факторов.

Ключевые слова: *терроризм, волны терроризма, анархический терроризм, национально-освободительный терроризм, новый “левый” терроризм, религиозный терроризм, идеологическая трансформация, террористическая личность.*

Annotation: the article analyzes the concept of “four waves of terrorism” developed by David Rapoport from a socio-philosophical perspective. The study examines the historical, social, political, and ideological factors that influenced the formation of anarchist, national liberation, “new left”, and religious waves of terrorism. As a result of the analysis, it is substantiated that terrorism is a complex social phenomenon that constantly changes under the influence of historical conditions and ideological factors.

Key words: *terrorism, terrorist waves, anarchic terrorism, national liberation terrorism, new “left” terrorism, religious terrorism, ideological transformation, terrorist personality.*

Terrorizm zamonaviy jamiyatning siyosiy, ijtimoiy va ma’naviy xavfsizligiga ta’sir ko‘rsatuvchi murakkab ijtimoiy-siyosiy fenomenlardan biri hisoblanadi. U muayyan tarixiy davr yoki geografik hudud doirasi bilan cheklanmay, jamiyat taraqqiyoti, siyosiy munosabatlar, mafkuraviy qarashlar hamda ijtimoiy ziddiyatlar ta’sirida muntazam ravishda transformatsiyalanib boradi. Shu bois, terrorizmning mohiyatini anglashda uni faqat alohida zo‘ravonlik harakatlari yig‘indisi sifatida emas, balki muayyan tarixiy, ijtimoiy va mafkuraviy omillar ta’sirida shakllanuvchi dinamik hodisa sifatida o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Terrorizmning tarixiy evolyutsiyasini tizimli tushuntirishga qaratilgan muhim nazariy yondashuvlardan biri amerikalik tadqiqotchi Devid K. Rapoport tomonidan ishlab chiqilgan “terrorizmning to‘rt to‘lqini” konsepsiyasidir. Mazkur konsepsiyaga ko‘ra, zamonaviy terrorizm anarxistik, milliy-ozodlik, yangi “so‘l” va diniy to‘lqinlar shaklida rivojlangan bo‘lib, har bir bosqich muayyan tarixiy sharoit, siyosiy maqsad va mafkuraviy asoslar bilan tavsiflanadi. Rapoportning yondashuvi terrorizمنى statik emas, balki muayyan davriylik va ijtimoiy dinamikaga ega bo‘lgan fenomen sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Devid K. Rapoport “Zamonaviy terrorizmning to‘rt to‘lqini” [1, – P. 3-25] maqolasi hamda “Jahon terrorizm

to‘lqinlari: 1879-yildan hozirgi kungacha” [2] asarida zamonaviy terrorizmning tarixiy rivojlanishini “to‘lqin” konsepsiyasi orqali izohlaydi. U terrorizm evolyutsiyasini anarxistik, milliy-ozodlik, yangi “so‘l” va diniy to‘lqinlarga ajratadi hamda har bir to‘lqin muayyan tarixiy, siyosiy va mafkuraviy sharoit ta’sirida shakllanishini ta’kidlaydi.

Rapoport “to‘lqin”ni muayyan vaqt oralig‘ida kengayish va qisqarish bosqichlarini boshdan kechiradigan xalqaro faollik sikli sifatida talqin qiladi. Bunday to‘lqin turli mamlakatlarda o‘xshash harakatlarning tarqalishi, umumiy mafkuraviy ta’sir va guruhlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar bilan tavsiflanadi” [1, – P. 3-25].

Biroq Rapoport konsepsiyasi tadqiqotchilar tomonidan bir xil qabul qilinmagan. Tom Parker va Nik Sitter terrorizm tarixini bir-birini almashtiruvchi “to‘lqinlar” emas, balki turli davrlarda faollashib yoki susayib boradigan uzoq muddatli mafkuraviy yo‘nalishlar sifatida talqin qiladilar. Ularning fikricha, anarxistik, millatchilik, inqilobiy-mafkuraviy va diniy terrorizm ayrim davrlarda parallel ravishda mavjud bo‘lishi mumkin [3].

Bizningcha, mazkur yondashuvlar bir-birini inkor etmaydi, balki terrorizmning turli jihatlarini ochib beradi. Rapoport konsepsiyasi uning tarixiy dinamikasini tushuntirsa, Parker va Sitter yondashuvi terrorizm mafkuraviy shakllarining davomiyligini ko‘rsatadi. Shu

bois terrorizmni ham tarixiy to'liqlar, ham turli davrlarda qayta faollashuvchi mafkuraviy yo'nalishlar majmuasi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq.

Yuqoridagi nazariy yondashuvlardan kelib chiqib, terrorizmning tarixiy transformatsiyasini Rapoport taklif etgan to'rt to'liq doirasida ko'rib chiqamiz.

1-to'liq: Anarxistik terrorizm (1879–1920-yillar).

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida davlat hokimiyatining markazlashuvi, siyosiy ishtirok imkoniyatlarining cheklanishi va ijtimoiy manfaatlarni ifoda etish mexanizmlarining zaifligi norozilik kayfiyatini kuchaytirdi. Mavjud siyosiy tartibotni qonuniy yo'llar bilan o'zgartirish imkoniyati cheklangan sharoitda anarxizm inqilobiy zo'ravonlikni ijtimoiy o'zgarish vositasi sifatida asoslovchi mafkuraviy yo'nalish sifatida shakllandi.

D.Bazarkina anarxistik terrorizmni hokimiyatsizlik g'oyasini qaror toptirish maqsadida alohida shaxslar yoki guruhlar tomonidan amalga oshiriladigan zo'ravonlik shakli sifatida talqin qiladi [4, – S. 146–147].

Anarxizmning dahshatli jismoniy kuchi va portlovchi g'oyalari tufayli italiyalik bir muallif uni “dunyoni bezovta qilishi mumkin bo'lgan eng muhim axloqiy og'ish” deb ta'riflagan. Qirolicha Yelizaveta va Prezident Mak Kinli o'ldirilgandan so'ng, nemis gazetalari “jamiyat... vulqon ustida raqsga tushadi” va “juda oz sonli vijdotsiz mutaassiblar butun insoniyatni dahshatga soladi... Barcha mamlakatlar uchun xavf juda katta va dolzarbdir” deb ta'kidladilar [5, – P. 117]. Jensin Richardning “Xanjarlar, miltiqlar va dinamit: XIX asrda Yevropada anarxistik terrorizm” [5, – P. 116–153] nomli maqolasida keltirilgan mazkur fikrlar anarxistik terrorizmning real qudratidan ko'ra, uning ramziy va psixologik ta'siri jamiyat tomonidan qanchalik kuchli qabul qilinganligini namoyon etadi. Mazkur tahlil anarxizmni nafaqat individual zo'ravonlik harakatlari yig'indisi, balki mavjud ijtimoiy tartib va qadriyatlar tizimini inkor etuvchi mafkuraviy fenomen sifatida talqin qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, anarxistik terrorizm ommaviy qo'rquv, siyosiy reaksiya hamda xalqaro xavfsizlik mexanizmlarining shakllanishiga turtki bergan tarixiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, anarxistik terrorizmning shakllanishi ijtimoiy-siyosiy norozilik, davlat hokimiyatiga radikal munosabat va inqilobiy zo'ravonlik g'oyalari bilan bog'liq bo'lgan. XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi ushbu jarayonlar Rapoport tasnifida terrorizmning birinchi tarixiy to'liqini tashkil etadi.

2-to'liq: Milliy-ozodlik terrorizmi (1919–1960-yillar).

Terrorizmning ikkinchi to'liqini Birinchi jahon urushidan keyin mustamlakachilik tizimining zaiflashuvi va milliy o'zlikni anglash jarayonlarining kuchayishi sharoitida shakllandi. Agar birinchi to'liq davlat hokimiyatini radikal inkor etishga qaratilgan bo'lsa, ikkinchi to'liqda mustamlakachilikdan ozod bo'lish, siyosiy mustaqillik va milliy davlatchilik g'oyalari asosiy harakatlantiruvchi kuchga aylandi.

Rapoportning fikriga ko'ra, ikkinchi to'liq 1919-yillardan boshlab, asosan Osiyo, Afrika va Yaqin Sharqdagi milliy-

ozodlik harakatlarining faollashuvi bilan tavsiflanadi. Bu bosqichda terrorchilik usullari ayrim harakatlar tomonidan milliy manfaatlarni himoya qilish va mustaqil davlat qurish maqsadlariga erishish vositasi sifatida qo'llanilgan. Irlandiya Respublika Armiyasi, EOKA va Aljir Milliy ozodlik fronti mazkur to'liqning xarakterli misollari sifatida keltiriladi [2, – R. 111–145].

Shuni ta'kidlash lozimki, Rapoport qo'llagan “milliy-ozodlik terrorizmi” atamasi barcha milliy-ozodlik harakatlarini terrorizm sifatida baholashni anglatmaydi. U faqat ayrim harakatlar doirasida terrorchilik usullaridan foydalanilgan holatlarni ifodalaydi. Shu bois milliy-ozodlik harakatlari bilan terrorizmni aynanlashtirish ilmiy jihatdan asosli emas.

Ikkinchi to'liqning asosiy farqi shundaki, zo'ravonlik mavjud davlatchilikni mutlaq inkor etish emas, balki milliy davlat qurish va siyosiy mustaqillikka erishish vositasi sifatida asoslangan. Shu tariqa terrorizmning mafkuraviy yo'nalishi anarxistik inkordan milliy-siyosiy maqsadlarga tomon o'zgaragan.

3-to'liq: Yangi “so'l” terrorizm (1960–1990-yillar).

Devid K. Rapoport terrorizmning uchinchi tarixiy bosqichini “yangi so'l terrorizm” deb ataydi va uning shakllanishini 1960-yillardagi xalqaro siyosiy-ijtimoiy jarayonlar bilan bog'laydi [2, – P. 4]. Bu davrda terrorizm tobora transmilliy xususiyat kasb etib, terroristik tashkilotlar o'z faoliyatini bir davlat hududi bilan cheklamay, xalqaro jamoatchilik e'tiborini jalb qilishga qaratilgan harakatlarga o'ta boshladi [6, – P. 64].

Bredli Makallister va Aleks P. Shmid Vyetnam urushini G'arbda yangi so'l terrorizmning shakllanishiga turtki bergan muhim katalizatorlardan biri sifatida baholaydilar. Sovuq urush sharoiti, antiimperialistik kayfiyat va milliy-ozodlik harakatlarining kuchayishi mazkur mafkuraviy yo'nalishning shakllanishiga siyosiy-ideologik zamin yaratgan [7, – P. 230].

Uchinchi to'liq terrorizmi faqat taktik va tashkiliy o'zgarishlar bilan emas, balki terrorchi shaxsning mafkuraviy ongidagi transformatsiya bilan ham ajralib turadi. Bu bosqichda terrorizm alohida zo'ravonlik harakatlari yig'indisi emas, balki muayyan siyosiy va inqilobiy maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan tizimli strategiyaga aylanadi. Terrorchi shaxs o'z harakatlarini individual manfaatlar bilan emas, umumiy mafkuraviy maqsadlar bilan bog'lab, o'zini muayyan harakat yoki inqilobiy loyihaning bir qismi sifatida angelaydi.

4-to'liq: Diniy terrorizm (1979–2020).

Devid K. Rapoport tasnifiga ko'ra, terrorizmning to'rtinchi to'liqini 1979-yildan boshlanadi va unda diniy mafkura hamda diniy motivlar ustuvor ahamiyat kasb etadi [2, – P. 4]. Bu o'zgarish terrorizmning maqsadlari, tashkiliy tuzilishi, zo'ravonlikni asoslash mexanizmlari va terrorchi shaxsning ijtimoiy-antropologik qiyofasida yangi bosqichni yuzaga keltirdi.

Rapoport ushbu to'rtinchi to'liqning shakllanishini 1979-yilda Islom olamida yuz bergan o'zaro bog'liq uchta muhim voqea bilan izohlaydi.

Eron islom inqilobi (1979-yil). Rapoport to'rtinchi to'liq shakllanishida Eron islom inqilobini muhim burilish nuqtasi sifatida ko'rsatadi. Ushbu voqea diniy g'oyalarning siyosiy lashuvi va ayrim radikal harakatlarga mafkuraviy hamda tashkiliy ta'sirning kuchayishiga olib kelgan [1, – P. 19].

Yangi islom asri boshlangani haqidagi qarashlarning kuchayishi. 1979-yil ayrim musulmonlar tomonidan yangi islom asrining boshlanishi sifatida qabul qilingan. Bu kayfiyat Makkadagi Masjid al-Haromning bosib olinishi va ayrim hududlarda sunniy radikal harakatlarning faollashuvi bilan bir davrga to'g'ri kelgan [1, – P. 19].

Sovet Ittifoqining Afg'onistonga harbiy intervensiyasi (1979-yil). Ushbu urush musulmon dunyosining turli hududlaridan ko'ngillilarning Afg'onistonga jalb qilinishiga sabab bo'lgan va keyinchalik transmilliy diniy-radikal tarmoqlarning shakllanishiga turtki bergan [1, – P. 19].

Xulosa qilib aytganda, terrorizm muayyan siyosiy

yoki harbiy harakat shakli bilan cheklanmay, jamiyatning ijtimoiy, siyosiy va mafkuraviy taraqqiyoti ta'sirida muntazam transformatsiyalanib boruvchi murakkab fenomen hisoblanadi. Uning maqsadlari, g'oyaviy asoslari, ta'sir mexanizmlari va terrorchi shaxsning ijtimoiy-antropologik qiyofasi har bir tarixiy bosqichda muayyan o'zgarishlarga uchragan.

Devid K. Rapoportning "terrorizmning to'rt to'liqini" konsepsiyasi mazkur tarixiy transformatsiyani tizimli anglash imkonini beradi. Anarxistik, milliy-ozodlik, yangi "so'l" va diniy to'liqlar terrorizmning turli davrlarda qanday ijtimoiy, siyosiy va mafkuraviy omillar ta'sirida shakllanganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, to'liqlar bir-birini mutlaq ravishda almashtirmay, ayrim g'oyaviy shakllar keyingi davrlarda ham saqlanib qolishi mumkin. Bu esa, terrorizmi faqat davriy hodisa emas, balki tarixiy sharoitga mos ravishda qayta shakllanuvchi ijtimoiy-falsafiy fenomen sifatida baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Steven M. Chermak. Transnational Terrorism. – London. 2013. – 480 p. // David C. Rapoport. The four waves of modern terrorism. 2013.
2. Rapoport D. C. Waves of Global Terrorism: From 1879 to the Present. — New York: Columbia University Press, 2022.
3. Parker, T., & Sitter, N. (2016). The Four Horsemen of Terrorism: It's Not Waves, It's Strains. *Terrorism and Political Violence*, 28(2), 197-216. <https://doi.org/10.1080/09546553.2015.1112277>
4. Базаркина Д.Ю. Угроза ультралёвого и анархистского терроризма в ЕС. *Современная Европа*, 2024, No 7.
5. Jensen Richard. «Daggers, Rifles and Dynamite: Anarchist Terrorism in Nineteenth Century Europe». *Terrorism and Political Violence*, 2004. vol. 16, issue 1.
6. Hoffman B. Inside Terrorism. Revised and Expanded Edition. – New York: Columbia University Press, 2006.
7. McAllister B., Schmid A. P. «Theories of Terrorism» // Schmid A. P. (ed.). *The Routledge Handbook of Terrorism Research*. – London: Routledge, 2011.

Arslonqul QURBONOV,
mustaqil tadqiqotchi
 e-mail: svdbhdhshsh@gmail.com

ROSSIYA–UKRAINA MOJAROSI KONTEKSTIDA MARKAZIY OSIYO: GEOSIYOSIY JARAYONLAR

Annotatsiya: mazkur maqolada Rossiya–Ukraina mojarosi kontekstida Markaziy Osiyoda yuz berayotgan geosiyosiy jarayonlar, mojaroning mintaqa davlatlarining tashqi siyosati, iqtisodiy aloqalari, transport-logistika yo'nalishlari hamda xalqaro hamkorlik strategiyalariga ta'siri yoritiladi.

Аннотация: в данной статье рассматриваются геополитические процессы, происходящие в Центральной Азии в контексте российско-украинского конфликта, а также его влияние на внешнюю политику государств региона, экономические связи, транспортно-логистические маршруты и стратегии международного сотрудничества.

Annotation: this article examines the geopolitical processes taking place in Central Asia in the context of the Russia–Ukraine conflict, as well as its impact on the foreign policies of the countries in the region, economic relations, transport and logistics routes, and international cooperation strategies.

Kirish. Rossiya va Ukraina o'rtasidagi mojarolar bilan bog'liq voqealar hamda uning oqibatlari xalqaro ta'minot zanjirlari, moliyaviy tizimlar, diplomatik munosabatlar va mintaqaviy xavfsizlik mexanizmlarida mavjud shart-sharoitlarning diversifikatsiyalashuviga olib kelmoqda. Mazkur jarayonlar mintaqaviy va xalqaro xavfsizlikning o'zaro chambarchas bog'liqligini yana bir bor namoyon etdi.

Asosiy qism. Rossiya–Ukraina mojarosi sharoitida Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari – Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston – siyosiy, iqtisodiy va xavfsizlik bilan bog'liq qator yangi tahdid hamda muammolarga duch keldi. Xususan, xalqaro savdo yo'nalishlarining o'zgarishi, logistika zanjirlaridagi uzilishlar, moliyaviy cheklovlar va geosiyosiy raqobatning kuchayishi mintaqa davlatlaridan tashqi siyosiy va iqtisodiy strategiyalarini yangi sharoitlarga moslashtirishni talab qilmoqda. Shu bilan birga, yuzaga kelgan geosiyosiy vaziyat Markaziy Osiyo davlatlari uchun faqat tahdid va cheklovlarni emas, balki yangi imkoniyatlarni ham shakllantirdi. Xususan, muqobil transport va tranzit yo'laklariga bo'lgan ehtiyojning ortishi, xalqaro iqtisodiy hamkorlik geografiyasining kengayishi hamda yirik geosiyosiy aktorlarning mintaqaga qiziqishi kuchayishi Markaziy Osiyoning strategik ahamiyatini sezilarli ravishda oshirdi. Natijada mintaqa davlatlarining xalqaro munosabatlar tizimidagi o'rni yangi mazmun kasb etib, ularning ko'p vektorli tashqi siyosat yuritishi, turli siyosiy va iqtisodiy markazlar bilan muvozanatli hamkorlikni rivojlantirishi uchun yangi shart-sharoitlar yuzaga kelmoqda. Shu jihatdan Rossiya–Ukraina mojarosi Markaziy Osiyodagi geosiyosiy jarayonlarni jadallashtiruvchi hamda mintaqaning xalqaro maydondagi strategik ahamiyatini oshiruvchi muhim tashqi omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Markaziy Osiyo yaxlit geosiyosiy mintaqasi sifatida namoyon bo'ladi. Biroq Rossiya–Ukraina mojarosiga

nisbatan mintaqadagi har bir davlatning yondashuvi o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Qozog'istondagi vaziyat murakkab bo'lib, bunga, jumladan, mamlakatning Rossiya bilan umumiy chegaraga egaligi, Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi (YeOI) va Kollektiv xavfsizlik shartnomasi tashkiloti (KXSHT)ga a'zoligi, shuningdek, Kaspiy quvur konsorsiumi orqali neft eksport qilishi sabab bo'lmoqda. Mazkur omillar Qozog'istonning tashqi siyosiy faoliyatini sezilarli darajada cheklaydi [1]. Shu bilan birga, mamlakat Ukraina suvereniteti va hududiy yaxlitligini qo'llab-quvvatlashga asoslangan pozitsiyani saqlab kelmoqda. Kvazidavlat tuzilmalari sifatida baholangan Donetsk va Lugansk hududlarida o'tkazilgan referendumlar Qozog'iston tomonidan tan olinmagan.

Qirg'iz Respublikasi va Tojikistonning tashqi siyosat imkoniyatlari ham ma'lum darajada cheklangan. Qirg'iz Respublikasi YeOI a'zosi [2] bo'lib, Rossiyada mehnat qilayotgan migrantlarning pul o'tkazmalariga yuqori darajada bog'liq. Bu holat mamlakatning to'lov balansiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tojikiston esa KXSHT a'zosi hisoblanadi, bundan tashqari, uning hududida Rossiya harbiy bazasi joylashgan [3]. Mazkur harbiy baza mamlakat xavfsizligini ta'minlashda sezilarli ahamiyat kasb etadi.

Turkmaniston doimiy betaraflik siyosatini saqlab qolishga intilmoqda [4] va Rossiya–Ukraina mojarosi mavzusini milliy siyosiy hamda axborot kun tartibida deyarli chetlab o'tmoqda. Biroq eksport yo'nalishlarini rivojlantirish zarurati tufayli Yevropa va boshqa xalqaro subyektlar bilan aloqalar sezilarli darajada faollashgan.

O'zbekiston xalqaro mojarolarda ishtirok etishdan tiyilib, qarama-qarshi tomonlarni muloqot va tinchlik muzokaralariga chaqirib kelmoqda. Mamlakat Ukrainaga gumanitar yordam ko'rsatish bilan bir qatorda, Rossiya Federatsiyasini ham o'z ichiga olgan keng doiradagi muhim xalqaro hamkorlar bilan konstruktiv va o'zaro manfaatli munosabatlarni saqlab kelmoqda.

Mamlakatning milliy manfaatlarini hisobga olishga

asoslangan muvozanatli, tinchlikparvar va pragmatik tashqi siyosati hamkorlarni erkin tanlash tamoyili bilan uyg'unlashadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida O'zbekiston ko'p vektorli diplomatiyani izchil amalga oshirib kelmoqda. Xorijiy investorlar uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlar to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarning barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda [5].

Iqtisodiy hamkorlikni yanada rivojlantirish maqsadida ixtisoslashtirilgan tuzilmalar tashkil etilgan. Jumladan, Qirg'izistondagi gidroelektr stansiyalari, to'qimachilik loyihalari va logistika infratuzilmasini moliyalashtirishga ko'maklashuvchi O'zbekiston–Qirg'iziston taraqqiyot jamg'armasi, qo'shma sanoat va suv xo'jaligi tashabbuslarini amalga oshirishga qaratilgan O'zbekiston–Tojikiston investitsiya kompaniyasi, shuningdek, Qozog'iston–O'zbekiston chegarasida erkin savdo zonasi va xomashyoni qayta ishlash markazi sifatida faoliyat yurituvchi Xalqaro sanoat kooperatsiyasi markazi shular jumlasidandir.

O'zbekiston mintaqaviy jipslashuvni mustahkamlash bo'yicha asosiy tashabbuskorlardan biri bo'lib qolmoqda. Markaziy Osiyoning barcha davlatlari bilan chegaradosh yagona mamlakat sifatida O'zbekiston o'zining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti qo'shni mamlakatlar rivoji bilan uzviy bog'liqligini e'tirof etadi. Bundan tashqari, O'zbekiston Afg'oniston inqirozini hal etish, suv resurslarini boshqarish, transmilliy jinoyatchilikka qarshi kurash va terrorizmga qarshi hamkorlik kabi murakkab masalalarni hal qilishga qaratilgan mintaqaviy tashabbuslarni ilgari surmoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan tashkil etilgan Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining Maslahat uchrashuvlari instituti oddiy fikr almashish maydonidan mintaqaviy pozitsiyalarni muvofiqlashtirish mexanizmiga aylandi. 2022-yil iyul oyida Cho'lponotada imzolangan tarixiy "XXI asrda Markaziy Osiyoni rivojlantirish uchun do'stlik, yaxshi qo'shniçilik va hamkorlik to'g'risidagi shartnoma" [6] mintaqaviy birlikning muhim ramzi sifatida baholanadi. 2025-yil noyabr oyida Ozarbayjonning ushbu formatga qo'shilishi hamkorlikning geografik ko'lamini kengaytirib, Janubiy Kavkaz bilan aloqalarning mustahkamlanishiga xizmat qildi.

O'zbekiston tajribasi tashqi siyosatini ishonch, muloqot va integratsiya tamoyillariga asoslagan davlat barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynashi mumkinligini ko'rsatadi. Bunday strategiya uzoq muddatli tinchlik va xavfsizlikka intilayotgan boshqa davlatlar uchun ham muayyan tajriba modeli sifatida xizmat qilishi mumkin. Rossiya–Ukraina mojarosi Markaziy Osiyoning global tizimdagi o'rnini qayta ko'rib chiqishga turtki berdi. Ilgari yirik davlatlar tomonidan nisbatan periferik hudud sifatida qaralgan mintaq bugungi kunda geosiyosiy va geoiqtisodiy manfaatlar markazlaridan biriga aylanib bormoqda.

Mojaro mintaqadagi moliyaviy va to'lov tizimlarining yagona hamkorga haddan tashqari bog'liqligini, shuningdek, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha mavjud mexanizmlarning yetarli darajada samarali emasligini namoyon etdi. Bundan tashqari, ayniqsa Qirg'iziston va Tojikistonning Rossiya mehnat bozori sharoitlariga yuqori darajada bog'liqligi yangi sharoitlarga moslashish choralari ishlab chiqish hamda aholi bandligining muqobil va diversifikatsiyalashgan yo'nalishlarini rivojlantirish zaruratini ko'rsatdi.

Shu bilan birga, Markaziy Osiyo davlatlari tashqi tahdid va muammolarni yangi imkoniyatlarga aylantira olish salohiyatini namoyish etdi. Yevropa yo'nalishidagi savdo va transport koridorlarining rivojlanishi Markaziy Osiyoning muhim transport-logistika markazi sifatidagi ahamiyatini oshirdi. Xitoy–Qirg'iziston–O'zbekiston temir yo'li, Transafg'on koridori va boshqa yirik infratuzilmaviy loyihalarning amalga oshirilishi mintaqaning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishi uchun mustahkam asos yaratmoqda.

Xulosa. Markaziy Osiyo davlatlari xalqaro munosabatlarda tobora mustaqil geosiyosiy subyektlar sifatida namoyon bo'lib, suverenitet, yaxshi qo'shniçilik va ko'p tomonlama hamkorlikka asoslangan barqaror xavfsizlik arxitekturasini shakllantirishga intilmoqda. Mintaqaviy hamkorlik institutlarining mustahkamlanishi esa Markaziy Osiyo davlatlarining umumiy manfaatlarini xalqaro maydonda birgalikda ilgari surish va kollektiv muzokara mexanizmlarini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Klimentyev M. Ukraine conflict: Kazakhstan's difficult balancing act between need for Russian support and popular opposition to the war//The Conversation. Melbourne, Australia, Nov.2022.
2. Nicharapova J. Eurasian Economic Union: Integration Organization or Tool for Russian Hegemony? The case of participation of the Kyrgyz Republic in the EAEU since 2015// Studia i Analizy Politologiczne. Poland, Aug.2020, Vol.19, p.123.
3. Kazantsev A. Attempt to Capitalize on Neutrality: How Central Asian States Shape their Policies on Russian-Ukrainian Conflict// Begin-Sadat Center for Strategic Studies. Israel, Sep.2023, PSCR-PESA Reports No 5.
4. Kazantsev A. 30 Years of neutrality. Where Turkmenistan's foreign policy stands on its milestone anniversary// Politik Central Asia. Tashkent, Jan.2025.
5. Bekmurodov M. Importance and Chronology of Investment Attraction in Uzbekistan//Spanish journal of Innovation and integrity. Spain, Apr-2025. ISSN: 2792-8268, Vol.: 41.
6. Qurbonov A.A. Interstate and international conflicts: Approaches to regional security//American journal of public diplomacy and international studies. Barcelona, Spain, Jun. 2025. ISSN: (E) 2993-2157, Vol. 3. No 6, p.103.

Elizaveta KUTIBAEVA,

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti professori,
yuridik fanlar doktori, professor;*

Saparbay ALLAMBERGENOV,

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti tadqiqotchisi
yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*

DAVLAT MEXANIZM TUSHUNCHASI VA UNING MOHIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada davlat va davlat mexanizm tushunchalari, davlat mexanizmining asosiy belgilari, davlat mexanizm tizimida parlament va hukumat faoliyati, mustaqil O'zbekiston Respublikasi va uning tarkibidagi suveren Qoraqalpog'iston Respublikasi davlat hokimiyat organlari, davlat apparatini boshqarish asoslari va vakolatlarining taqsimlanish prinsiplari hamda hokimiyatlar taqsimlanish jihatlari haqida fikrlar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: "Davlat", "Davlat mexanizm", "Parlament va hukumat", "Mustaqil O'zbekiston Respublikasi", "Suveren Qoraqalpog'iston Respublikasi", "Davlat mexanizmi taqsimlanish prinsiplari", "Davlat mexanizm taqsimlanish jihatlari".

Аннотация: в статье излагаются представления о понятиях государства, государственного механизма, основных признаках государственного механизма, деятельности парламента и правительства в системе государственного механизма, органах государственной власти независимой Республики Узбекистан и входящей в ее состав суверенной Республики Каракалпакстан, основах управления государственным аппаратом и принципах распределения полномочий, а также аспектах распределения полномочий.

Ключевые слова: "Государство", "Государственный механизм", "Парламент и правительство", "Независимая Республика Узбекистан", "Суверенная Республика Каракалпакстан", "Принципы размещения государственного аппарата", "Аспекты размещения государственного аппарата".

Annotation: this article presents the concepts of state, apparatus and state apparatus, the main features of the state apparatus, the activities of parliament and government in the system of the state apparatus, the state authorities of the independent Republic of Uzbekistan and the sovereign Republic of Karakalpakstan within it, the foundations of management of the state apparatus and the principles of the distribution of powers, and aspects of the distribution of powers.

Key words: "State", "Apparatus", "State apparatus", "Parliament and government", "Independent Republic of Uzbekistan", "Sovereign Republic of Karakalpakstan", "Principles of the distribution of the state apparatus", "Aspects of the distribution of the state apparatus".

Davlatga o'z hokimiyatini amalga oshirish imkonini beruvchi tashkiliy – moddiy kuch – bu davlat apparati (mexanizm)dir. Bu mexanizm davlatning nimadan tashkil topganligini anglatadi.

Davlat mexanizm – davlat hokimiyatini amalga oshiruvchi organlar tizimi. U davlat oldida tutgan maqsad va vazifalarni bajarishga qaratilgan asosiy funksiyalarni ado etadi. Apparat – jamiyatda boshqaruvni amalga oshiruvchi lavozimli xodimlar va boshqaruv organlari yig'indisidir.

Davlat va huquq nazariyasida davlat hokimiyatini amalga oshiruvchi maxsus tashkilot "davlat apparati" va "davlat mexanizmi" atamallari bilan ifodalanadi.

Davlatning institutsiyaviy elementi – bu davlat hokimiyatining uyushtirilishi, tashkillashtirilganligi, ya'ni tashkilot sifatida rasmiylashtirilganligidir. Davlatni tashkilot sifatida turli nuqtayi nazardan talqin etish mumkin.

Teran ma'noda, davlat – bu mamlakatning butun aholisini qamrab oladigan ierarxik (pog'onama-pog'ona uyushgan) tashkilot bo'lib, bunda aholi davlatning boshlang'ich elementi hisoblanadi. Aholining bu uyushmasi – tashkilotida, bir tomondan – "boshqariluvchi fuqarolar"

bor, ikkinchi tomonda – butun tashkilotni boshqaruvchi apparat mavjud [1].

Davlat apparatida jamiyat oldidagi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy sohalardagi vazifa va funksiyalarni bajarish maqsadida, bir qancha davlat organlari ierarxiya asosida, yagona bir tizimga birlashadi. Shuningdek, u o'z funksiyalarini bajarib, davlat hokimiyatini amalga oshiradi. Davlat mexanizmini tashkil etish muayyan obyektiv prinsiplarga tayanadi. Bu esa jamiyatni davlat tomonidan samarali idora etilishini ta'minlaydi [2].

Yuridik adabiyotlarda "davlat apparati" va "davlat mexanizmi" tushunchalari sinonim tushuncha sifatida keltirilgan. Ushbu tushunchalarda davlat mexanizmi davlat apparati tushunchasiga nisbatan kengroq ma'noga ega bo'lib, davlat mexanizmi davlat apparati va uning tashkilot (davlat korxona va muassasa)lari ishtirokida jamiyat boshqaruvini amalga oshiradi. Ya'ni, bir so'z bilan aytganda davlat apparati va uning tashkilotlari davlat mexanizmining yaxlit tuzilmalari hisoblanadi.

Davlat apparati (inglizcha – machinery of government) – shakli, turi, kompetensiyasi va maqomiga bog'liq bo'lmagan holda mamlakatning barcha organlari majmuidir.

Davlat apparati – o‘zaro bir-biri bilan bog‘langan, bir tizimda mujassamlashgan va xalq oldidagi vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan davlat organlari majmuidir.

Davlat apparati – uning faoliyatini tashkil etish va prinsiplari, faoliyat yo‘nalishlari, shaxsiy tarkibi, ish yuritish shakli va uslublari hamda mamlakatning taalluqli funksiyalarni amalga oshirish ehtiyojlari bilan belgilanadi. Davlat apparati – konstitutsiyaviy huquq fanida davlat hokimiyati va davlatning tegishli vazifa va vakolatlarini amalga oshiradigan organlar tizimi sifatida belgilangan.

Davlat apparati – jamiyat oldida turgan vazifalar (funksiyalar)ni amalga oshirish uchun tashkil etiladi. Ana shu vazifalar (funksiyalar) davlat organlarining turlari va faoliyat shaklini belgilab beradi. Davlat apparati – yetuk malaka, oqilona qaror, kam sarf-xarajat va samarali faoliyat, bir so‘z bilan aytganda, jamiyat manfaatlariga to‘la xizmat qilishni talab etadi.

Davlat apparati – barcha organlar, ya‘ni qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati organlari majmuidir.

Davlat apparatini keng izohlash ham mumkin. Bunda ana shu tushunchaga faqat davlat organlarining o‘zi emas, balki davlat muassasalarining ma‘muriyati ham qamrab olinadi [3].

Davlat apparatining asosiy belgilarini quyidagicha tasniflash mumkin:

a) boshqaruv faoliyatini amalga oshiruvchi alohida vakolatli shaxs yoki birlashgan odamlar guruhi;

b) davlat organlarini tashkil etish, muvofiqlashtirish, yo‘naltirish va nazorat qilish kompetensiyasiga ega bo‘lgan, shuningdek, o‘zaro bo‘ysunish asosida bog‘langan davlat organlari tizimidir;

d) taalluqli vakolatlarni amalga oshirishda ma‘lum bir huquq, zarur mablag‘ va majburlash qurolining mavjudligi va hokazo.

Davlatning asosiy vazifa va vakolatlarini amalga oshirish uchun davlat organlari tashkil etiladi. Ushbu organlar o‘z tarkibidagi tuzilmalar bilan birgalikda yuklatilgan kompetensiyalarning samarali bajarilishi uchun javobgar hisoblanadi. Jumladan, mamlakatda qabul qilingan qonunlar ijrosini ta‘minlash uchun hukumat shakllantiriladi, qonunlarning ijrosi bo‘yicha parlament nazoratini tashkil etish uchun esa dastlab vakillik organi shakllantiriladi.

Davlat hokimiyatini tashkil etish va faoliyatini amalga oshirishda esa vakolatlarining taqsimlanish prinsipi asosida belgilanadi. Aksariyat rivojlangan xorijiy mamlakatlarda davlat boshqaruvi hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati, shuningdek, boshqaruv idoralari tarkibida tashkil etilgan. Shu qatori O‘zbekiston Respublikasi va uning tarkibidagi Qoraqalpog‘iston Respublikasida ham davlatning uchta tayanchi bo‘lgan qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatidan tashkil topgan [4].

Davlat ishlarini samarali amalga oshirishda davlat apparati oldiga qator vazifalarni amalga oshirish talab qilinadi. Xususan, davlat apparatida yuqori uyushqoqlik,

vakolatlari asosida omilkor harakat, tajriba va mahorat hamda professionalizm talab etiladi.

Davlat apparati o‘z boshqaruvini quyidagi asoslarga ko‘ra amalga oshiradi:

1. *Davlat apparatining yagonaligi va maqsadlar mushtarakligi.*

Bunda davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, shuningdek, davlat tashkilotlari (korxona va muassasalar) bir-biriga bo‘ysunish asosida faoliyati tashkil etilganligidir. Ya‘ni, ushbu davlat organlari bir-biridan turi va maqomi jihatidan farq qilishiga qaramay, bir butunning qismlari hisoblanib, faoliyat yo‘nalishlariga ko‘ra har xil vakolatlarni amalga oshiradi. Mazkur davlat organlari asosiy maqsadi insonlarning farovon hayoti uchun munosib shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan bo‘lib, o‘zaro hamkorlik va aloqadorlikda faoliyatini amalga oshiradi.

Davlatning umumiy maqsadi – shaxs, jamiyat va davlat manfaatlari yo‘lida barcha davlat organlarini yagona tizimga birlashtirish va faoliyat yuritishini ta‘minlashdan iborat.

Asosiy qonunda “Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas‘uldirlar”, “davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko‘zlab va Konstitutsiya hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan organlar tomonidagina amalga oshiriladi”, degan konstitutsiyaviy qoida mustahkamlangan.

2. *Quyidan yuqoriga (ierarxik) bo‘ysunish tizimiga asoslanganligi.*

Davlat apparatining yaxlit bo‘g‘inlari bo‘lmish hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud organlari o‘z tarkibidagi tuzilmalari faoliyatini tashkil etish, muvofiqlashtirish, yo‘naltirish va nazorat qilish yoki tugatish funksiyasini amalga oshirishning huquqiy mexanizmi mavjud bo‘lib, ushbu jarayonlarda quyi tuzilmalar tomonidan yuqori davlat organlarining normativ-huquqiy hujjatlari ijrosini ta‘minlash majburiyati yuklatiladi. Masalan, oliy ijro etuvchi davlat hokimiyat (hukumat)ning qarorlari tegishlilik bo‘yicha markaziy (vazirliklar va boshqa idoralar) yoki mahalliy ijro etuvchi davlat hokimiyat organlari (viloyat va shahar-tuman hokimliklari) tomonidan samarali ijro etish majburiyiligi qayd etish mumkin. Xususan, Asosiy qonunning 116-moddasida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq va vakolatiga tegishli konstitutsiyaviy normalar doirasida hamda O‘zbekiston Respublikasining butun hududidagi barcha davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi umummajburiy bo‘lgan qarorlar va farmoyishlar qabul qiladi.

Davlat apparati tegishli davlatning vazifalari va vakolatlarini bevosita davlat organlari, davlat muassasalari va davlat tashkilotlari ishtirokida amalga oshiradi. Ushbu organlar o‘z maqomi, tarkibiy tuzilishi va faoliyat yo‘nalishlari bo‘yicha bir-biridan farq qiladi.

Shu o‘rinda “davlat organlari”, “davlat tashkilotlari” va “davlat muassasalari” tushunchalarini nazariy-huquqiy jihatdan yoritishga harakat qilamiz.

Davlat organlari – davlatning tegishli funksiyalarini amalga oshiruvchi davlat hokimiyati vakolatiga ega bo'lgan davlat apparatining asosiy bo'g'inidir. Jumladan, sud, nazorat qiluvchi va huquq-tartibot organlari davlat hokimiyati vakolatiga ega bo'lgan organlardir.

Davlat tashkilotlari – davlatning alohida strategik funksiyalarini amalga oshiruvchi davlat tuzilmasidir. Jumladan, jamiyat ehtiyoji uchun zarur bo'lgan kommunal, transport va aloqa sohaslarini qayd etishimiz mumkin.

Davlat muassasalari – davlatning ijtimoiy sohadagi funksiyalarini amalga oshiruvchi hokimiyat vakolatlariga ega bo'lmagan davlat idorasidir. Jumladan, madaniyat, san'at, kutubxona, muzey va shifoxonani keltirishimiz mumkin. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi davlat organi hisoblansa, ushbu davlat organi faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish uchun tarkibida tashkil etiladigan ta'lim muassasalari, kadr, o'z xavfsizlik, tibbiyot, moliya-iqtisod va xo'jalik xizmatlari uning yordamchi tuzilmalari hisoblanadi.

3. *Ishontirish va majburlash apparatining mavjudligi.*

Davlat apparati tizimida hokimiyat va boshqaruv organlari asosan, ishontirish va majburlash hamda rag'batlantirish usullari orqali ish yuritadi. Xususan, vakillik organi qonunlarni qabul qilish, o'rnatilgan tartibda kuchga kiritish yoki unga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish yoxud bekor qilish mexanizmida uning ijrosi bo'yicha parlament nazoratini amalga oshirsa, ushbu qonunlarning ijrosi hukumat va boshqa ijro etuvchi davlat hokimiyati organlari ishontirish orqali boshqarish, majburlash va rag'batlantirish usullaridan, sud, prokuratura va huquq-tartibot organlari esa, asosan ishontirish va majburlash usullari orqali huquq normalarini amaliyotga joriy etadi. Xususan, Asosiy qonunning 133-, 134- va 135-moddalarida "Konstitutsiyaviy sudning qarori qat'iy va uning ustidan shikoyat qilinishi mumkin emas", "O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan qabul qilingan hujjatlar qat'iy hisoblanadi va O'zbekiston Respublikasining butun hududida bajarilishi majburiydir", "Sud hokimiyatining hujjatlari barcha davlat organlari va boshqa tashkilotlar, mansabdor shaxslar hamda fuqarolar uchun majburiydir" deb belgilangan konstitutsiyaviy qoidalarni keltirishimiz mumkin va hokazo.

Jamiyatda o'rnatilgan huquq normalari va prinsiplari asosida davlat apparati tashkil etiladi va uning faoliyati belgilanadi. Ushbu jarayonda huquq normalari davlat apparatini tashkil etish huquqiy mexanizmini tartibga solsa, prinsiplar esa, davlat apparatining faoliyat yo'nalishlarini belgilaydi.

Davlat apparatini tashkil etish va faoliyatini belgilashning asosiy prinsiplari:

1. *Davlat apparatida vakolatlarning taqsimlanish prinsipi.*

Davlat apparati tizimidagi asosiy uchta tarmoq – vakillik, ijroiya va sud hokimiyatidir.

Ma'lumki, qadimdan hozirgi kunga qadar o'z dolzarbligi bilan ajralib turadigan hokimiyatlar bo'linish prinsipi bo'yicha soha olimlari va huquqni qo'llash subyektlari

tomonidan ilmiy-nazariy va huquqiy jihatdan tadqiq etib kelinmoqda. Xususan, tarixdan ayonki, hokimiyatlar bo'linish g'oyasini dastlab yangi davr faylasuflari Dj.Lokk va Sh.Monteske asarlarida [5] qayd etilgan.

Chunonchi, ingliz mutafakkiri Dj.Lokk, hokimiyatlar bo'linish nazariyasining asosiy qoidalarini tizimlashtirib, "qonunchilik hokimiyatini faqat saylab qo'yiladigan organ orqali amalga oshirilishini, vakillik organlari qonunlarni ijro etish bilan shug'ullanishi mumkin emasligini ta'kidlab, muntazam faoliyat yurituvchi ijro hokimiyat organlarini barpo qilish"ni taklif etib, davlat hokimiyatining poydevori sifatida ijtimoiy shartnoma [6]" g'oyasini ilgari surgan. Fransuz mutafakkiri Sh.Monteske esa, hokimiyat bo'linishi nazariyasini rivojlantirib, "qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati to'g'risida qoidalarni ishlab chiqqan". Ungacha sud hokimiyati hech bir soha olimlari tomonidan alohida hokimiyat sifatida ajratilmagan. U "qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatning bir shaxs yoki idora qo'lida bo'lishi hamda qo'shilib ketishi erkinliklarning cheklanishiga olib kelishi mumkinligini, xuddi shuning barobarida sud hokimiyatining qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatdan mustaqil mavjud bo'lmashligi ham erkinlikni cheklashi haqida ogohlantiradi [7]".

XIX–XX asrlarda hokimiyatlar taqsimlanishi g'oyasi borgan sari kengroq tarqalib, vaqt o'tishi bilan sivilizatsiya va demokratiyaning umume'tirof etgan prinsipiga aylandi [8].

Hokimiyatlar taqsimlanishi – davlat tuzilmalarining samarali faoliyat ko'rsatishi, suiiste'molliklarning oldi olinishi, inson huquqlari va erkinliklarining himoya etilishi, umuman, qonuniylik ta'minlanishining mustahkam garovidir. Hokimiyatlar taqsimlanishi real qaror topmasa, huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati, adolatli huquqiy qonunchilik qaror topishi dargumon [9]. Hokimiyatlarning bo'linishi davlatda huquqning rivojlanganlik darajasini ko'rsatadi, ya'ni usiz huquqiy davlat ham, adolatli qonunlar ham bo'la olmaydi [10].

Hokimiyatlar taqsimlanishi uchta jihatda quyidagicha namoyon bo'ladi:

1. *Hokimiyatning funksional bo'linishi.* Erkinlikni ta'minlash uchun majburlash (kuch ishlatish) to'g'risidagi qarorni qabul qilish funksiyasini davlat majburlovini amalga oshirish funksiyasidan farqlay bilish kerak. Qonun chiqaruvchi hokimiyat kuch ishlatish qoidalarini o'rnatadi, sud hokimiyati kuch ishlatishning aniq choralariga yo'l qo'yadi yoki ular yuzasidan farmoyish beradi. Shuning uchun ham ushbu hokimiyat tarmoqlarining har biri davlat majburlovini alohida amalga oshirmasligi kerak. Ijro etuvchi hokimiyat aynan shunday kuchga ega, lekin u ham o'z navbatida kuch ishlatish bo'yicha normativ yoki individual qarorlar chiqarmasligi shart. Shundan kelib chiqqan holda ijro etuvchi hokimiyat qonunlar va sud qarorlari asosida va ularni bajarish yo'lida harakat qilmog'i lozim.

2. *Hokimiyatning institutsional bo'linishi.* Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud funksiyalarini bajarish bir shaxs yoki muassasa qo'lida jamlanmasligi kerak. Hokimiyatning bo'linishi majburlov kuchiga ega bo'lgan

instansiyalarni kuch ishlatish to'g'risida qaror qabul qiluvchi instansiyalardan ajratishni, ya'ni kuch ishlatish vakolatiga ega bo'lgan va kuch ishlatish haqida qaror qiladigan organlarni bo'lib yuborishni bildiradi.

Shu ma'noda hokimiyatning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlarga bo'linishi, bir tomondan, ijro etuvchi hokimiyat tarmoqlari birlamchi norma ijodkorligi bilan shug'ullanish, normativ hujjatlar e'lon qilishga haqli emasligini, ikkinchi tomondan, qonun chiqaruvchi ijro etuvchi organlar faoliyatiga aralasha olmasligini, ijro etuvchi hokimiyat vakolatiga kiruvchi qarorlarni qabul qilishga haqqi yo'qligini bildiradi. Aks holda, qonun chiqaruvchi bir vaqtning o'zida kuch ishlatish qoidalarini o'rnatadigan kuchga ham aylanib qoladi.

Sud hokimiyatini qonun chiqaruvchi hokimiyat bilan qo'shib yuborishning mumkin emasligiga shubha yo'q. Agar sudya o'zi sud qiladigan qoidalarni o'rnatib, o'zi o'zgartiradigan bo'lsa, u holda noxolis sudga ega bo'lamiz.

3. *Hokimiyatning shaxslar bo'yicha bo'linishi.* Qonun chiqaruvchi organlar tarkibiga ijro etuvchi hokimiyat xodimlari va sudyalari kirmaydi, ya'ni qonun kuchiga ega bo'lgan qarorlarning bo'lg'usi ijrochilari deputat bo'lib saylanishlari mumkin emas. Biroq hukumat a'zolari bir paytning o'zida ham parlament deputatlari bo'lgan parlamentar mamlakatlar (Buyuk Britaniya, Germaniya kabilari) da bu prinsip amal qilmaydi. Ayni paytda, bu holatni hokimiyat bo'linishi prinsipining buzilishi deb hisoblab ham bo'lmaydi, chunki bunga parlamentar tipdagi mamlakatlarning qat'iy farqlanishi sifatida qarash to'g'ri bo'ladi.

Hokimiyat vakolatlarini konstitutsiyaviy bo'linishining bosh ma'nosi – ijtimoiy-siyosiy kuchlar orasida hokimiyat vakolatlarining oqilona taqsimlanishidir. Bundan maqsad – hokimiyatni suiiste'mol qilishning oldini olish, hokimiyatlarning bir-birlarini muayyan muvozanatda ushlab va cheklab turishidir. Bunda hokimiyat tarmoqlarining o'zaro bir-birini tiyib turishi va qarama-qarshi ta'sir etishi mexanizmini qaror toptirish o'ta muhim vazifa hisoblanadi.

4. *Inson va fuqarolar asosiy huquq va erkinliklarining ustuvorligi prinsipi.* Inson, uning huquq va erkinliklari oliy qadriyat sifatida e'tirof etilishi prinsipidan kelib chiqqan holda davlat mexanizmi (apparati) o'z faoliyatini amalga oshirishi lozim. Davlat organlarini tashkil etishdan asosiy maqsad ham inson, uning manfaat va ehtiyojlarini ta'minlash, himoya qilish va ularga rioya etishdir. Davlat mexanizmi (apparati) o'z faoliyatida turli davlat organlarining normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilish davrida inson huquq va erkinliklarining birlamchi ekanligidan, hech bir organ inson huquq va erkinliklariga zid hujjatlar chiqarishi mumkin emasligini kafolatlaydi. Zero, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida ham davlat fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlashi e'tirof etilgan. Har qanday demokratik huquqiy davlatda inson huquqlari oliy qadriyat sifatida tan olinadi va e'zozlanadi.

5. *Demokratizm prinsipi.* Davlat mexanizmi (apparati) tashkil etilishi demokratik prinsip asosida amalga oshiriladi.

Chunki, davlatning qonun chiqaruvchi organlari xalq tomonidan saylash orqali tashkil etiladi.

Davlat mexanizmi (apparati) xalqning ishtirokida shakllantiriladi, xalq hokimiyatini ifodalaydi, u ham o'z faoliyatida faqatgina xalq manfaatlariga xizmat qiladi.

6. *Pog'onama-pog'ona bo'ysunish (ierarxiya) prinsipi.* "Ierarxiya" – bir-biriga o'zaro bo'ysunuvda bo'lish degan ma'noni anglatadi. Ierarxiya – pog'onama-pog'ona, piramida, o'zaro bo'ysunuvdagi kabi so'zlar bilan bir ma'noni anglatadi. Pog'onama-pog'ona joylashish prinsipining mazmuni shundaki, u davlat organlari tuzilishining bir shakli bo'lib, yuqori davlat organlarining vakolatlari quyi organlarning vakolatlariga nisbatan ko'proq hamda ular quyi organlarning faoliyatiga ta'sir o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi oliy davlat organlarining qarorlari mamlakatning butun hududida quyi turuvchi barcha davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan bajarilishi majburiy. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon, qaror va farmoyishi Vazirlar Mahkamasi hamda mahalliy davlat hokimiyati organlari uchun majburiy ahamiyatga ega. Shuningdek, tuman hokimi chiqargan qarorni viloyat hokimi, viloyat hokimining qarorini Prezident va Bosh vazir bekor qilishga haqli.

7. *Oshkoralik prinsipi.* Davlat mexanizmi (apparati) ga kiruvchi organlar o'z faoliyatini oshkoralik tamoyili asosida amalga oshiradilar. Qonun chiqaruvchi organ – parlament faoliyati jarayonida qabul qilinayotgan qonunlar loyihasini yoki qabul qilgan qonunlar matnini ommaviy axborot vositalari orqali xalqqa e'lon qilinishi hamda xalqni qonunlardan xabardor etilishi oshkoralikning ifodasidir. Shuningdek, ijro etuvchi hokimiyat tomonidan qabul qilingan farmoyish va qarorlarning to'plamlarda chop etilishi hamda sud organlari tomonidan chiqarilgan hukmlar (davlat va oila siri bilan bog'liq bo'lgan ishlar bundan mustasno) va qarorlar haqida ma'lumotlar bilan ham xalqning tanishishi uchun ochiq bo'lishi ham oshkoralik belgisidir. Oshkoralik davlat mexanizmi (apparati) faoliyatining asosiy mezon bo'lishi lozim. Shuningdek, ommaviy axborot vositalari davlat apparati faoliyati haqidagi kundalik axborotni doimiy ravishda e'lon qilib turishi, xalqning jamiyatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy islohotlardan xabardor bo'lib turishi maqsadga muvofiq sanaladi.

8. *Qonuniylik prinsipi.* Davlat mexanizmi (apparati) ning tashkil etilishi qonun yo'li bilan amalga oshiriladi. Davlat apparatining asosiy bo'g'ini bo'lgan qonun chiqaruvchi organ – Oliy Majlis, ijro etuvchi organ – Vazirlar Mahkamasi va sud organlari – Oliy sud, Oliy xo'jalik sudi va Konstitutsiyaviy sud to'g'risida O'zbekiston Respublikasining tegishli qonunlari qabul qilingan. Mamlakatimizdagi barcha davlat organlari qonun asosida tashkil etilib, qonun asosida faoliyat yuritadi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga ko'ra, davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko'radilar. O'zbekiston Respublikasida qonundan tashqari, nooshkora, maxfiy va harbiy tashkilotlar tuzish

ta'qiqlangan. Shuningdek, davlat organlari o'z faoliyatini qonun asosida amalga oshirishi shart. Har qanday davlat organlarining qonunlarda belgilab qo'yilgan vakolatlardan chetga chiqishi mumkin emas.

9. *Professionalizm prinsipi*. Davlat apparati xizmatchilari o'z sohalarining yetuk mutaxassislari bo'lib, ular maxsus malaka va bilimga, yetarli tajriba va amaliy uquvga ega bo'lgan xodimlar hisoblanadi. Davlat apparatida xizmat qilayotgan xodimlar dastlab mazkur soha bo'yicha quyi organlarda xizmat qilgan, ushbu sohada boy tajribaga ega bo'lgan mutaxassis xodim bo'lishi shart.

10. *Kollegiallik va yakkaboshchilikning birgaligi prinsipi*. Davlat apparati organlari o'z faoliyatini kollegiallik va yakkaboshchilik asosida amalga oshiradilar. Kollegiallik jamoaviy boshqaruv hisoblanib, Oliy Majlis quyi palatasi deputatlari va yuqori palatasi senatorlarining xizmat faoliyatida yaqqol ko'rinadi. Chunki ushbu organlar bamaslahat, muhokama tarzida bir-biri bilan hamkorlikda masalalarni hal etadilar.

Masalan, Oliy Majlis qonun qabul qilishda bahamjihat ish tutadi. Yakkahokimlik yoki yakkaboshchilik prinsipida esa masala kollegiallikka o'xshash umum irodasining ro'yobga chiqishi bilan emas, balki xizmat sohasi yoki bo'lim boshlig'ining yakdil fikri asosida hal qilinadi. Masalan, Bojxona qo'mitasi raisining tegishli masala yuzasidan yakka tartibda buyruq chiqarishi, Vazirning buyrug'i va hokazo.

11. *Saylanish va tayinlanishning uyg'unligi*. Davlat mexanizmi (apparati)ning tashkil etilishi saylanish va tayinlanish orqali amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasida oliy vakillik organlari Qonunchilik palatasi deputatlarining barchasi, Senat a'zolarining aksariyat qismi, Oliy sud organlarining rais va o'rinbosarlari saylash orqali tegishli vakolatga ega bo'ladilar. Ijro etuvchi organlarning barchasi tayinlash tartibida shakllantiriladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti vazirlar va hokimlarni lavozimiga tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi [11].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Проблема общей теории права и государства / Под ред. Проф. В.С.Нерсисянца. – М., 2008. С.565.
2. Х.Т.Одилқориев. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. 2011. Б. 160.
3. [Электрон манба]: Кириш тартиби – https://uz.wikipedia.org/wiki/Davlat_apparati // <https://lex.uz/dictionary?word=давлат%20>
4. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., 2023. 11-м. // <https://lex.uz/docs/6445145> / Қорақалпоғистон Республикасининг Конституцияси. Н., 1993. 11-м. // <https://joqargikenes.uz/oz/qar-res-konstituciyasi>
5. Локк Дж. Два трактата о правлении // Сочинения: В 3-х т. – Т.3. М.: Мысль, 1988. – 405 с.; Монтескье Ш.Л. Избранные произведения. – М., 1955. – 799 с.; Монтескье Ш.Л. О духе законов / Сост., пер. И коммент. А.В. Матешук. – М.: Мысль, 1999. – С. 672.
6. Дж. Локк. // Сочинения: В 3-х т. – Т.3. – М.: Мысль, 1988. – С. 349–350.
7. Ш.Л. Монтескье. Избранные произведения: В 2-х т. – М.: Госполитиздат, 1955. – С. 290–291.
8. М.В. Баглай. Конституционное право Российской Федерации: 6-е изд., изм. И доп. – М.: Норма, 2007. – С. 149.
9. Х.Т. Одилқориев. Конституция ва фуқаролик жамияти. – Т.: 2002. – Б.70.
10. З.Т. Воҳидов. Ўзбекистон Республикасида ҳокимият бўлиниши принципнинг амалий ифодаси: Юрид. фан. номз. ... дис. автореферати. – Т., 2000. – Б.19.
11. Х.Т.Одилқориев. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. 2011. Б. 165-167.

Saparbay ALLAMBERGENOV,

*Berdag nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti tadqiqotchisi
yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*

DAVLAT MEXANIZMIDA HUKUMATNING TUTGAN O'RNI

Annotatsiya: ushbu maqolada ijro etuvchi davlat hokimiyati organlari, shu jumladan, hukumat va uning boshqa davlat hokimiyat organlari tizimida tutgan o'rni hamda o'ziga xos xususiyatlari ilmiy-huquqiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: "Ijro etuvchi hokimiyat", "Hukumat", "Qoraqalpog'iston Respublikasi hukumati" "Qoraqalpog'iston Respublikasi hukumatining konstitutsiyaviy-huquqiy vakolatlari".

Аннотация: в статье с научно-правовой точки зрения рассматриваются роль и особенности органов исполнительной власти, включая правительство и иные государственные органы в данной системе.

Ключевые слова: "исполнительная власть", "Правительство", "Правительство Республики Каракалпакстан", "конституционно-правовые полномочия Правительства Республики Каракалпакстан".

Annotation: the article examines, from a scientific and legal perspective, the role and specific features of executive authorities, including the government and other state bodies, within this system.

Key words: "executive power", "Government", "Government of the Republic of Karakalpakstan", "constitutional-legal powers of the Government of the Republic of Karakalpakstan".

Ma'lumki, davlat boshqaruvida hokimiyatlar bo'linishi prinsipi qadimdan hozirga qadar soha olimlari tomonidan tadqiq etib kelinmoqda. Xususan, Ingliz mutafakkiri Dj.Lokk, hokimiyatlar bo'linish nazariyasining asosiy qoidalarini tizimlashtirib, qonunchilik hokimiyatini faqat saylab qo'yiladigan organ orqali amalga oshirilishini, vakillik organlari qonunlarni ijro etish bilan shug'ullanishi mumkin emasligini ta'kidlab o'tgan. Shuningdek, muntazam faoliyat yurituvchi ijro hokimiyat organlarini barpo qilishni taklif etib, davlat hokimiyatining poydevori sifatida "ijtimoiy shartnoma" g'oyasini ham ilgari surgan [1.S.349-350]¹.

Fransuz mutafakkiri Sh.Monteske esa, hokimiyat bo'linishi nazariyasini rivojlantirib, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati to'g'risida qoidalarini ishlab chiqqan. Ungacha sud hokimiyati hech bir olim tomonidan alohida hokimiyat sifatida ajratilmagan. U qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatning bir shaxs yoki idora qo'lida bo'lishi hamda qo'shilib ketishi erkinliklarning cheklanishiga olib kelishi mumkinligini, xuddi shuning barobarida sud hokimiyatining qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatdan mustaqil mavjud bo'lmashligi ham erkinlikni cheklashi haqida ogohlantirgan [2.S.290-291]².

1 Lokk Dj. // Sochineniya: V 3-x t. – T.3. M.: Misl, 1988. – S. 349–350.

2 Monteske Sh.L. Izbranniye proizvedeniya: V 2-x t. – M.: Gospolitizdat, 1955. – S. 290–291.

XIX–XX asrlarda hokimiyatlar taqsimlanishi g'oyasi borgan sari kengroq tarqalib, vaqt o'tishi bilan sivilizatsiya va demokratiyaning umum e'tirof etgan prinsipiga aylandi [3.S.149]³.

Hokimiyatlar taqsimlanishi – davlat tuzilmalarining samarali faoliyat ko'rsatishi, suiste'molliklarning oldi olinishi, inson huquqlari va erkinliklarining himoya etilishi, umuman qonuniylik ta'minlanishining mustahkam garovidir. Hokimiyatlar taqsimlanishi real qaror topmasa, huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati, adolatli huquqiy qonunchilik qaror topishi dargumon [4.B.70]⁴. Hokimiyatlarning bo'linishi davlatda huquqning rivojlanganlik darajasini ko'rsatadi, ya'ni usiz huquqiy davlat ham, adolatli qonunlar ham bo'la olmaydi [5.B.19]⁵.

Ma'lumki, ijro organlar tizimida hukumat alohida o'rin tutadi. Tadqiqotlarda hukumatning ijro organlar tizimida tutgan o'rni, uning asosiy faoliyati, faoliyat prinsiplari, tuzilishi, tarkibi va belgilari masalalari o'z ifodasini topgan. Jumladan, huquqshunos olim Z.I.Gadilshina, hukumatning bir necha belgilarini ko'rsatib uning fikricha, hukumat birinchidan, mustaqil davlat hokimiyati tarmog'ini tashkil etib, ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshiradi; ikkinchidan, amalda ijro hokimiyati organlariga rahbarlik qiladi; uchinchidan, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni ta'minlaydigan boshqaruvning barcha tarmoq va jabhalariga rahbarlikni amalga oshiruvchi umumiy vakolatga ega organ hisoblanadi, va nihoyat, to'rtinchidan, davlatning barcha hududlarida umummajburiy bo'lgan hujjatlar qabul qiladigan kollegial organ [6.S.11]⁶ deb ta'riflaydi. Fikrimizcha, muallif hukumatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydigan boshqaruvning barcha tarmoq va jabhalariga rahbarlikni amalga oshiruvchi umumiy vakolatga ega organ deb hisoblashini o'rinli ta'riflagan, ammo hukumat faqatgina iqtisodiy va ijtimoiy sohalarning rivojlanishini ta'minlashi bilan birga, mamlakat hududida madaniy va boshqa sohalarga ham vakolati doirasida rahbarlikni amalga oshirishi, mazkur sohalarda ham hukumat tarkibida davlat organlari va boshqaruv tuzilmalari mavjudligini qayd etishimiz mumkin.

Fikrimizning tasdig'i sifatida huquqshunos olim B.P.Eliseyev tomonidan ilgari surilgan fikriga to'xtalamiz. U hukumatda iqtisodiyot, ijtimoiy-madaniy sohalarda keng vakolatlari mavjudligi, huquqni muhofaza qilish faoliyati, ma'muriy-siyosiy qurilish, shuningdek, vazirlik va ijro etuvchi boshqa organlar faoliyatini birlashtiruvchi, muvofiqlashtiruvchi va yo'naltiruvchi rolini alohida ajratadi. Muallifning hukumat Konstitutsiya, qonunlar va Prezident farmonlari asosida va ularni ijro etish maqsadida qarorlar

va farmoyishlar qabul qilishini alohida belgi hisoblanadi deb e'tirof etgan. Ushbu e'tirofga huquqshunos olim A.E.Raxmanov esa, qo'shimcha belgi sifatida kollegiallik belgisini ko'rsatib, hukumat tarkibiga maxsus (tarmoq va tarmoqlararo) vakolatga ega barcha yoki o'ta muhim davlat boshqaruvi organlarining rahbarlari va boshqa mansabdor shaxslar (masalan, Bosh vazir o'rinbosarlari, hukumat apparati boshlig'i va boshqalar) kiradi. Bundan tashqari, hukumatga uning hisobdorligi va javobgarligi ham xosdir [7.B.27,31]⁷, deb ko'rsatib o'tadi.

Huquqshunos olim H.T.Odilqoriyev, ijroiya hokimiyat ham vertikal, ham gorizontol ravishda o'zaro bog'langan davlat organlarining muayyan tizimidan iborat [8.B.239]⁸ deb ta'riflaydi. Haqiqatan ham, O'zbekistonda ijro hokimiyat organlari mavjud bo'lib, ushbu organlar quyidan yuqoriga buysunishi asosida faoliyat yuritadi. Bu bevosita umumiy vakolatli ijro hokimiyat organi – Vazirlar Mahkamasi oldida uning tarkibidagi davlat organlari va xo'jalik boshqaruv tuzilmalarining hisobdorligini e'tirof etishimiz mumkin.

Huquqshunos olim Y.D.Kutibayeva, respublikada ijro hokimiyatni amalga oshirish uchun yaxlit organlar (apparat) tizimi mavjud bo'lib, ular umumiy vakolatga ega ijro organlarni (masalan, respublika Vazirlar Kengashi, tuman va shahar hokimlari), shuningdek, davlat boshqaruv mexanizmining tarmoqlar, tarmoqlararo va boshqa bo'g'inlarini o'z ichiga oladi [9.B.148]⁹, deb ta'riflaydi. Darhaqiqat, Qoraqalpog'iston Respublikasida ham oliy, markaziy va mahalliy ijro etuvchi davlat hokimiyat organlari mavjud bo'lib, ushbu organlar ham quyidan yuqoriga (vertikal) bo'ysunishi prinsipi asosida faoliyat yuritishiga doir qoidalar Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonun hujjatlarida mustahkamlangan. Shuningdek, Qoraqalpog'iston Hukumati oldida uning tarkibiga kiruvchi davlat organlari, xo'jalik boshqaruv tuzilmalari va mahalliy davlat hokimiyat organlarining hisobdorligi (vertikal bo'ysunish prinsipi asosida)ni qayd etishimiz mumkin.

Yuqorida bildirilgan g'oyalar va ushbu qarashlarga bildirilgan fikrlarimizga tayanib *“ijro etuvchi hokimiyat”* tushunchasi va *“uning o'ziga xos asosiy xususiyatlari”*, shuningdek, *“Hukumat”* tushunchalarini nazariy-huquqiy jihatdan yoritishga harakat qilamiz.

Ijro etuvchi hokimiyat – davlatning tegishli asosiy vazifa va vakolatlarni amalga oshirish maqsadida tashkil etiladigan, o'z tuzilishi, huquq doirasi va faoliyat ko'rsatish hududiga ega bo'lgan, davlat hokimiyatining mustaqil organi.

Ijro etuvchi hokimiyatning o'ziga xos asosiy xususiyatlariga quyidagicha to'xtalamiz:

birinchidan, ijro hokimiyati vakillik va sud hokimiyati

3 Baglay M.V. Konstitutsionnoye pravo Rossiyskoy Federatsii: 6-e izd., izm. I dop. – Moskva, Norma, 2007. – S. 149.

4 Odilqoriyev X.T. Konstitutsiya va fuqarolik jamiyati. – T., 2002. 70-bet.

5 Vohidov Z.T. O'zbekiston Respublikasida hokimiyat bo'linishi prinsipining amaliy ifodasi: Yurid. fan. nomz. ... dis. avtoreferati. – T., 2000. 19-bet.

6 Gadilshina Z.I. Pravovoye polozheniye Kabineta Ministrov – Pravitel'stva Respubliki Tatarstan: Avtoref. dis. ...kand. yurid. nauk. – Kazan', 2003. – S. 11. // http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=87196#_ftnref4 - murojaat qilingan sana – 11.11.2022.

7 Yeliseyev B.P. Sistema organov gosudarstvennoy vlasti v RF: Avtoref. dis. ...d-ra yurid. nauk. – M., 1988. – S.31.; Raxmanov A.E. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi: Yurid. fan. nomz. ...dis. – T., 2008. 27-b.

8 Odilqoriyev H. T., Tulteyev I. T., Azizov N. P. Davlat va huquq nazariyasi. – T., 2009. 239-b.

9 Kutibayeva Ye.D. Organi ispolnitelnoy vlasti Respubliki Karakalpakstan: Dis. ...d-ra. yurid. nauk. – T., 1999. – S.238–248.; Organi ispolnitelnoy vlasti Respubliki Karakalpakstan. – N., 2001. – S.148.

singari alohida davlatning mustaqil tarmog'i hisoblanadi;
ikkinchidan, Konstitutsiya va qonunlar asosida va ularning ijrosini ta'minlashda davlatning ijtimoiy-iqtisodiy, ma'muriy-siyosiy, moliyaviy, xo'jalik va madaniy sohalarini davlat nomidan boshqaradi;

uchinchidan, umummajburiy normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi;

to'rtinchidan, jamiyat hayotidagi mavjud ehtiyojlar asosida vakillik organiga qonunchilik tashabbusini amalga oshiradi;

beshinchidan, Konstitutsiya va qonunlar asosida tarkibidagi ijro organlar faoliyatini yo'naltirish, muvofiqlashtirish va nazorat qilish orqali boshqaradi;

oltinchidan, barcha ijro organlar qonun hujjatlarda belgilangan vakolatlarini doirasida mamlakatning barcha hududida yoki muayyan bir ma'muriy hududida amalga oshiradi va hokazo.

Hukumat – Konstitutsiya va qonun hujjatlar ijrosini ta'minlash orqali mamlakatning ichki va tashqi siyosatida ijro hokimiyat nomidan ishtirok etuvchi, tegishli sohalarini boshqarishda huquq ijodkorlik faoliyati va qonunchilik tashabbusi huquqini amalga oshiruvchi, barcha ijroiya organlar faoliyatiga rahbarlik qiluvchi va belgilangan tartibda shakllantiruvchi, faoliyati bo'yicha davlat boshlig'i va parlament oldida hisob beruvchi, umumiy vakolatga ega bo'lgan mamlakatning oliy ijro etuvchi va farmoyish beruvchi mustaqil kollegial organi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi hukumatining davlat mexanizmidagi tutgan o'rnini esa, quyidagicha izohlaymiz:

– Qoraqalpog'iston Respublikasi davlat mexanizmidagi hukumat oliy ijro etuvchi-boshqaruvchi mustaqil kollegial organi hisoblanadi;

– Hukumat Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyasi va tegishli qonun hujjatlarning samarali ijrosini ta'minlashi orqali Qoraqalpog'iston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sohalariga umumiy rahbarlik qiladi, respublika byudjeti loyihasini qonun hujjatlar asosida ishlab chiqadi, ularni shakllantiradi va ijrosi ustidan umumiy nazorat qiladi;

– Hukumat o'z tarkibida bir nechta davlat va xo'jalik boshqaruvi organlarini qamrab oladi, ularning faoliyatini qonun hujjatlar asosida yo'naltiradi, muvofiqlashtiradi va nazorat qiladi, shuningdek, ushbu organlar o'rtasida o'zaro hamkorlikni tashkil etadi, ular o'rtasida paydo bo'lgan bahsli masalalarni tegishli qonun hujjatlar asosida hal qiladi;

– Hukumat respublikada umummajburiy normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qiladi, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasi Parlamentiga qonunchilik tashabbusi huquqini amalga oshiradi;

– Hukumat qonun hujjatlar asosida davlat xavfsizligi va mudofaa qobiliyatini ta'minlash, davlat chegaralarini qo'riqlash, davlat manfaatlarini himoya qilish va jamoat tartibini saqlash bo'yicha tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqadi;

– Hukumat O'zbekiston va Qoraqalpog'iston qonun hujjatlari asosida Qoraqalpog'iston Respublikasining tashqi iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy faoliyatini amalga oshiradi;

– Hukumatning yaxlit tizimiga hukumat Raisi, uning o'rinbosarlari, Qoraqalpog'iston Respublikasining vazirlari, davlat qo'mita raislari va boshqa ijro organ boshliqlari tarkibida rahbarlik qiladi va hokazo. Demak, hukumat o'zining huquqiy tabiatiga ko'ra boshqaruv organlaridan, funksional ahamiyatiga ko'ra esa, davlat hokimiyatining boshqa tarmoqlaridan farq qiladi.

Yuqoridagi fikr va mulohazalarimiz asosida xulosa qilib Qoraqalpog'iston Respublikasi hukumati tushunchasini nazariy-huquqiy jihatdan yoritishga harakat qilamiz.

Qoraqalpog'iston Respublikasi hukumati – Respublika Konstitutsiyasi va qonun hujjatlari asosida davlatning tegishli asosiy vazifa va vakolatlarini bajaruvchi, umummajburiy huquq ijodkorlik va qonunchilik tashabbusini amalga oshiruvchi, tarkibida ijro organlar yaxlit tizimini qamrab oluvchi va ularning faoliyatini yo'naltiruvchi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Parlamenti oldida hisob beruvchi, Qoraqalpog'iston Respublikasi davlat hokimiyatining oliy ijro etuvchi-boshqaruvchi mustaqil kollegial organi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lokk Dj. // Sochineniya: V 3-x t. – T.3. M.: Misl, 1988. – S. 349–350.
2. Monteske Sh.L. Izbranniye proizvedeniya: V 2-x t. – M.: Gospolitizdat, 1955. – S. 290–291.
3. Baglay M.V. Konstitutsionnoye pravo Rossiyskoy Federatsii: 6-e izd., izm. I dop. – Moskva, Norma, 2007. – S. 149.
4. Odilqoriyev X.T. Konstitutsiya va fuqarolik jamiyati. – T., 2002. 70-b.
5. Vohidov Z.T. O'zbekiston Respublikasida hokimiyat bo'linishi prinsipining amaliy ifodasi: Yurid. fan. nomz. ... dis. avtoreferati. – T., 2000. 19-b.
6. Gadilshina Z.I. Pravovoye polozeniye Kabineta Ministrov – Pravitel'stva Respubliki Tatarstan: Avtoref. dis. ...kand. yurid. nauk. – Kazan', 2003. – S. 11. // http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=87196#_ftnref4 - murojaat qilingan sana – 11.11.2022.
7. Yeliseyev B.P. Sistema organov gosudarstvennoy vlasti v RF: Avtoref. dis. ...d-ra yurid. nauk. – M., 1988. – S.31.; Raxmanov A.E. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi: Yurid. fan. nomz. ...dis. – T., 2008. 27-b.
8. Odilqoriyev H. T., Tulteyev I. T., Azizov N. P. Davlat va huquq nazariyasi. –T., 2009. 239-b.
9. Kutibayeva Ye.D. Organi ispolnitelnoy vlasti Respubliki Karakalpakstan: Dis. ...d-ra. yurid. nauk. – T., 1999. – S.238–248.; Organi ispolnitelnoy vlasti Respubliki Karakalpakstan. – N., 2001. – S.148.

Diyorbek ABDULLAYEV,
*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston
Milliy universiteti tadqiqotchisi*

ELEKTRON HUKUMAT VA DAVLAT BOSHQARUVI SAMARADORLIGI

Annotatsiya: mazkur maqolada elektron hukumatning davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishdagi o'rni, elektron hukumat orqali davlat xizmatlarini ko'rsatish jarayonlarini soddalashtirish, aholining davlat organlari bilan o'zaro munosabatlarini yaxshilash, boshqaruv jarayonlarida ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash hamda byurokratik to'siqlarni kamaytirish masalalari yoritilgan.

Аннотация: в данной статье рассматривается роль электронного правительства в повышении эффективности государственного управления, упрощении процессов предоставления государственных услуг посредством электронного правительства, совершенствовании взаимодействия населения с государственными органами, обеспечении открытости и прозрачности управленческих процессов, а также сокращении бюрократических барьеров.

Annotation: this article examines the role of e-government in improving the efficiency of public administration, simplifying the delivery of public services through e-government systems, enhancing interaction between citizens and public authorities, ensuring openness and transparency in administrative processes, and reducing bureaucratic barriers.

Kirish. Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi davlat boshqaruvi tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli texnologiyalardan foydalanish davlat organlari faoliyatini takomillashtirish, boshqaruv jarayonlarini tezlashtirish va aholiga ko'rsatilayotgan davlat xizmatlari sifatini oshirish imkonini bermogda.

Elektron hukumat zamonaviy davlat boshqaruvining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi davlat organlari faoliyatida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, fuqarolar va tadbirkorlik subyektlari uchun qulay davlat xizmatlarini yaratish hamda davlat boshqaruvi jarayonlarini soddalashtirishdan iborat.

Asosiy qism. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, elektron hukumat faqat davlat xizmatlarini internet orqali ko'rsatish bilan cheklanmaydi. Zamonaviy raqamli hukumat yondashuvi davlat boshqaruvi tizimini kompleks ravishda modernizatsiya qilish, ma'lumotlardan samarali foydalanish, idoralararo hamkorlikni kuchaytirish va fuqarolarga yo'naltirilgan xizmatlarni rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Jahon banki GovTech yondashuvida ham davlat sektorining samaradorligi va fuqarolarning davlat bilan aloqalarini yaxshilash asosiy maqsadlardan biri sifatida ko'rsatiladi.

Elektron hukumat va davlat boshqaruvi samaradorligi masalasi zamonaviy ilmiy adabiyotlarda raqamli transformatsiyaning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida o'rganiladi. J. Fountain elektron hukumatni faqat davlat xizmatlarini raqamlashtirish vositasi sifatida emas, balki davlat institutlarining tashkiliy tuzilishi va boshqaruv mexanizmlarini o'zgartiruvchi omil sifatida baholaydi [1]. Uning fikricha, axborot texnologiyalarining davlat boshqaruviga integratsiyalashuvi idoralararo hamkorlikni kuchaytirish, qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtirish va boshqaruv xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi.

J. E. Stiglitz, A. Orszag va P. Orszag tadqiqotlarida davlat boshqaruvida raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorlik va hisobdorlikni oshirish bilan bog'liq holda

tahlil qilinadi [2]. Elektron xizmatlarning rivojlanishi fuqarolar va davlat organlari o'rtasidagi masofani qisqartirib, xizmat ko'rsatish jarayonlaridagi ortiqcha ma'muriy bosqichlarni kamaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, elektron boshqaruv mexanizmlarining joriy etilishi davlat organlari faoliyatining shaffofligini oshirish va jamoatchilik nazorati uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

BMTning elektron hukumat bo'yicha tadqiqotlarida esa elektron hukumatning samaradorligi davlat xizmatlarining mavjudligi bilangina emas, balki ularning fuqarolarga yo'naltirilganligi, raqamli infratuzilma, inson kapitali va elektron ishtirok imkoniyatlari bilan ham belgilanadi [3]. Shu nuqtayi nazardan, elektron hukumatni rivojlantirish davlat xizmatlarini avtomatlashtirishdan kengroq jarayon bo'lib, boshqaruv tizimini fuqarolarning ehtiyojlariga mos ravishda transformatsiya qilishni talab etadi.

Umuman, mavjud ilmiy yondashuvlar elektron hukumat davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, byurokratik to'siqlarni kamaytirish, xizmatlar ko'rsatish tezligi va sifatini yaxshilash, shuningdek, davlat organlarining ochiqligi va hisobdorligini ta'minlashda muhim vosita ekanligini ko'rsatadi.

Elektron hukumatning rivojlanishi davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishning muhim vositalaridan biridir. An'anaviy boshqaruv tizimida ko'plab jarayonlarning qog'oz shaklida amalga oshirilishi vaqt va mablag' sarfini oshirishi mumkin. Elektron shaklga o'tish esa ushbu jarayonlarni tezlashtirish va soddalashtirish imkonini beradi. Elektron hukumatning davlat boshqaruvi samaradorligiga ta'sirini bir necha asosiy yo'nalishda ko'rish mumkin:

- davlat xizmatlarini ko'rsatish vaqtini qisqartirish;
- fuqarolarning davlat organlariga murojaat qilish imkoniyatlarini kengaytirish;
- ortiqcha byurokratik jarayonlarni kamaytirish;
- davlat organlari o'rtasida ma'lumot almashinuvini yaxshilash;
- davlat boshqaruvida shaffoflikni oshirish;
- davlat xizmatlari xarajatlarini kamaytirish;

– boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish.

Shu jihatdan elektron hukumat davlat boshqaruvining nafaqat texnik, balki tashkiliy va institutsional rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Elektron hukumatni rivojlantirish bo'yicha rivojlangan mamlakatlar tajribasi O'zbekiston uchun muhim amaliy ahamiyatga ega. Jumladan, Estoniya, Singapur, Janubiy Koreya va Daniya kabi mamlakatlarda davlat xizmatlarini raqamlashtirish davlat boshqaruvini modernizatsiya qilishning asosiy yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Xorijiy tajribada elektron hukumatning samaradorligi, avvalo, davlat organlari o'rtasida yagona axborot almashinuvi tizimini yaratish, fuqarolarga xizmatlarni bir platforma orqali taqdim etish va davlat ma'lumotlaridan takroriy foydalanishni kamaytirish orqali ta'minlanadi. Estoniya tajribasida davlat axborot tizimlarining o'zaro integratsiyasi alohida ahamiyatga ega. Fuqaro bir davlat xizmatidan foydalanish uchun turli idoralarga bir xil ma'lumotlarni qayta-qayta taqdim etmasligi davlat xizmatlarining qulayligini oshiradi. Singapur tajribasida esa davlat xizmatlarini fuqarolarning kundalik ehtiyojlariga moslashtirish va raqamli platformalardan keng foydalanishga katta e'tibor beriladi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda davlat xizmatlarini raqamlashtirish va elektron hukumat tizimini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Raqamli hukumat portali ma'lumotlariga ko'ra, 2020–2025-yillar davomida Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalidagi xizmatlar soni 800 taga yetgan, portal foydalanuvchilari soni esa 11,2 millionni tashkil etgan.

O'zbekistonda raqamli hukumatni rivojlantirishning keyingi bosqichi "Raqamli hukumat – 2028" strategiyasi bilan bog'liq[4] bo'lib, ijtimoiy soha va davlat boshqaruvi tizimining raqamli rivojlanishini jadallashtirish, raqamli davlat xizmatlarini yanada takomillashtirish hamda davlat boshqaruvida raqamli texnologiyalardan keng foydalanishni nazarda tutadi. "O'zbekiston – 2030" strategiyasida raqamlashtirish bilan bog'liq maqsadlar, xususan, O'zbekistonning BMT Elektron hukumatni rivojlantirish indeksidagi mavqeyini yaxshilash va raqamli hukumat loyihalarini kengaytirish vazifalari nazarda tutilgan. O'zbekistonda elektron hukumatni rivojlantirishning muhim jihatlaridan biri davlat xizmatlarini aholiga yanada qulay shaklda taqdim etish va bunda

yagona elektron platformalar rivojlanishi, idoralararo axborot almashinuvi, davlat xizmatlarining mobil texnologiyalar orqali ko'rsatilishi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekistonda elektron hukumatning davlat boshqaruvi samaradorligiga ta'sirini yanada oshirish uchun bir qator yo'nalishlarga e'tibor qaratish lozim:

Birinchidan, davlat organlarining axborot tizimlarini yanada integratsiyalash zarur. Turli idoralarda mavjud ma'lumotlarning o'zaro almashinishi fuqarolardan bir xil hujjat va ma'lumotlarni qayta-qayta talab qilishni kamaytiradi.

Ikkinchidan, davlat xizmatlarini fuqarolarning ehtiyojlari asosida tashkil etish muhim. Bunda xizmatlarning sonidan ko'ra ularning qulayligi, tezkorligi va foydalanish imkoniyatlari muhimroq hisoblanadi.

Uchinchidan, raqamli xizmatlardan foydalanishda aholining barcha qatlamlari uchun teng imkoniyat yaratish zarur. Raqamli savodxonlik darajasining oshirilishi elektron hukumat xizmatlaridan foydalanish samaradorligini oshiradi.

To'rtinchidan, davlat boshqaruvida ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish lozim. Ishonchli va tezkor ma'lumotlar asosida qabul qilingan boshqaruv qarorlari davlat siyosatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, davlat boshqaruvida sun'iy intellekt va boshqa zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Bunday texnologiyalar davlat xizmatlarini avtomatlashtirish va boshqaruv jarayonlarini takomillashtirishda yangi imkoniyatlar yaratishi mumkin.

Xulosa. Xorijiy mamlakatlar tajribasi elektron hukumatning muvaffaqiyatli ishlashi uchun nafaqat texnologik infratuzilma, balki davlat boshqaruvi jarayonlarini qayta tashkil etish, idoralararo integratsiyani ta'minlash va fuqarolarga yo'naltirilgan xizmatlarni rivojlantirish zarurligini ko'rsatmoqda.

Elektron hukumat zamonaviy davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishning muhim mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Uning rivojlanishi davlat xizmatlarini ko'rsatish jarayonlarini soddalashtirish, vaqt va xarajatlarni kamaytirish, davlat organlari faoliyatining shaffofligini oshirish hamda fuqarolarning davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fountain J. E. Building the Virtual State: Information Technology and Institutional Change. – Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2001. – p.251.
2. Stiglitz J. E., Orszag P. R., Orszag J. M. The Role of Government in a Digital Age. – Washington, D.C.: Computer & Communications Industry Association, 2000.
3. United Nations. UN E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. – New York: United Nations, 2024.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son Farmoni. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida. – Toshkent, 2023.

Muhammadrasul UMMATOV,
O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti
Maxsus-kasbiy fanlar kafedrasini professori,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori(PhD), professor
E-mail: ummatovmuhammadrasul@gmail.com

JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH SUBYEKTLARI HAMKORLIGINING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada jamoat xavfsizligini ta'minlash subyektlari hamkorligining o'ziga xos xususiyatlari ilmiy tahlil qilingan. Muallif jamoat xavfsizligi tizimida faoliyat yurituvchi subyektlarning tarkibi, ularning huquqiy maqomi va vakolatlari o'rtasidagi farqlar hamkorlik xususiyatlariga qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rib chiqqan. Maqolada hamkorlikning ko'p darajali (respublika, viloyat, tuman, mahalla) va ko'p subyektli (davlat organlari, huquqni muhofaza qilish idoralari, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, fuqarolik jamiyati institutlari) xususiyati asoslangan. Shuningdek, hamkorlikning ixtiyoriy va majburiy shakllari, doimiy hamda vaqtinchalik (operativ vaziyatga bog'liq) xususiyatga ega yo'nalishlari o'rtasidagi farqlar ochib berilgan. Subyektlar manfaatlari, vakolatlari va javobgarlik darajasidagi nomutanosibliklar hamkorlik samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar sifatida ko'rsatilgan. Maqola yakunida jamoat xavfsizligini ta'minlash subyektlari hamkorligining sifat jihatdan o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, uni takomillashtirishga doir takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jamoat xavfsizligi, subyektlar hamkorligi, hamkorlik xususiyatlari, ko'p darajali tizim, ko'p subyektlilik, vakolatlar mutanosibligi, huquqni muhofaza qilish organlari, mahalliy o'zini o'zi boshqarish, fuqarolik jamiyati institutlari, hamkorlik samaradorligi.

Аннотация: в статье проведён научный анализ характерных особенностей взаимодействия субъектов обеспечения общественной безопасности. Автором рассмотрено, каким образом состав субъектов, действующих в системе общественной безопасности, различия в их правовом статусе и полномочиях влияют на особенности их взаимодействия. Обоснована многоуровневая (республиканский, областной, районный, махаллинский) и многосубъектная (государственные органы, правоохранительные органы, органы местного самоуправления, институты гражданского общества) природа взаимодействия. Раскрыты различия между добровольными и обязательными формами взаимодействия, а также между постоянными и временными (обусловленными оперативной обстановкой) направлениями сотрудничества. Показано, что несоответствия в интересах, полномочиях и уровне ответственности субъектов выступают ключевыми факторами, влияющими на эффективность взаимодействия. По итогам статьи с учётом качественных особенностей взаимодействия субъектов обеспечения общественной безопасности сформулированы предложения по его совершенствованию.

Ключевые слова: общественная безопасность, взаимодействие субъектов, особенности сотрудничества, многоуровневая система, множественность субъектов, соразмерность полномочий, правоохранительные органы, органы местного самоуправления, институты гражданского общества, эффективность взаимодействия.

Annotation: this article presents a scientific analysis of the distinctive features of cooperation among the subjects of public safety. The author examines how the composition of subjects operating within the public safety system, along with differences in their legal status and powers, affects the characteristics of their cooperation. The multi-level (republican, regional, district, mahalla) and multi-subject (state bodies, law enforcement agencies, local self-government bodies, civil society institutions) nature of cooperation is substantiated. The article reveals the differences between voluntary and mandatory forms of cooperation, as well as between permanent and temporary (situationally driven) areas of collaboration. It is shown that discrepancies in the interests, powers, and levels of responsibility of subjects act as key factors affecting the effectiveness of cooperation. Comparative-legal, systemic, and logical methods of analysis were applied in the course of the study. Based on the findings, and taking into account the qualitative features of cooperation among public safety subjects, proposals for its improvement are formulated.

Key words: public safety, cooperation of subjects, features of cooperation, multi-level system, multiplicity of subjects, proportionality of powers, law enforcement bodies, local self-government, civil society institutions, effectiveness of cooperation.

Jamoat xavfsizligini ta'minlash bitta subyektning emas, balki turli idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va aholining o'zaro bog'liq faoliyati natijasida erishiladigan kompleks vazifadir. Shu bois jamoat xavfsizligini ta'minlash subyektlari o'rtasidagi

hamkorlikning zamonaviy holatini tahlil qilish, uning mavjud shakllari va amaliy mexanizmlarini o'rganish hamda kelgusida takomillashtirish yo'nalishlarini belgilash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda jamoat xavfsizligini ta'minlash

sohasida xavf-xatarlarning tabiati tubdan o'zgaryapti, xususan transchegaraviy jinoyatchilik, kiberxavfsizlik tahdidlari, ekstremistik va terrorchilik xatarlari, tabiiy va texnogen favqulodda vaziyatlar kabi masalalar alohida idoraning vakolat doirasidan chetga chiqib, kompleks va muvofiqlashtirilgan yondashuvni talab etmoqda. Qayd etish joizki, ayni paytda amaliyotda subyektlar o'rtasidagi hamkorlik ko'pincha norasmiy, epizodik va tashabbuskorlik asosida tashkil etilayotgani, uning institutsional asoslari, axborot almashinuvi tartibi hamda javobgarlikni taqsimlash mexanizmlari yetarli darajada mustahkamlanmaganligi muammoni yanada dolzarblashtiradi. Bu holat, o'z navbatida, xavfsizlikka tahdidlarga o'z vaqtida va samarali javob berishda sustlikka, resurslarning takroriy sarflanishiga yoki, aksincha, ayrim yo'nalishlarda «bo'shliq»larning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. Zero, ko'p subyektlar tizimining haqiqiy samaradorligi uning hamkorlikdagi faoliyati sifatiga bevosita bog'liqdir. Alohida subyektlar qanchalik professional bo'lmasin, agar ular o'rtasida samarali muvofiqlashtirish va o'zaro ta'sir yo'lga qo'yilmasa, tizim yaxlit holatda ishlamaydi. Hamkorlik ish-faoliyatda birga, hamkor bo'lish, ayni bir ishda birgalashish, uni teng bajarish ma'nosini bildiradi¹. Demak, hamkorlik jamoat xavfsizligi tizimining markaziy kategoriyalaridan biridir. S.M.Zabelovning ta'rifiga ko'ra, hamkorlik bu davlat organlari, jamoat tashkilotlari va fuqarolar o'rtasidagi o'zaro muvofiqlashtirilgan, maqsadli va huquqiy asosga ega bo'lgan birgalikdagi faoliyatdir². Jamoat xavfsizligi nuqtai nazaridan hamkorlik muhim to'rt shart asosida amalga oshishi lozim: (a) *huquqiy tartibga solinganlik*; (b) *yo'nalishlar, usullar va shakllarning aniqligi*; (v) *axborot muhitining yaratilganligi*; (g) *birgalikdagi rejalashtirish*³.

Zamonaviy holatda subyektlararo hamkorlikni ikki asosiy jihatdan tasniflash mumkin. Birinchi mezon – *subyekt tarkibi bo'yicha*:

- a) idoraviy-ichki hamkorlik – davlat organlari (IIV, Milliy gvardiya, DXX, FVV, prokuratura va b.) orasidagi hamkorlik;
- b) tashqi (davlat-jamiyat) hamkorlik – davlat organlari hamda nodavlat subyektlar (NNTlar, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolar, xususiy sektor) orasidagi hamkorlik.

Ikkinchi mezon – *ierarxik xususiyati bo'yicha*:

- a) gorizontal hamkorlik – bir darajadagi subyektlar orasidagi teng huquqli munosabatlar;
- b) vertikal hamkorlik – respublika-viloyat-tuman-mahalla liniyasidagi ierarxik muvofiqlashtirish.

Jamoat azvfsizligini ta'minlash bo'yicha amaliyotda subyektlararo hamkorlik bir qator shakllarda namoyon bo'ladi:

Institutsional-tashkiliy shakl – idoralararo komissiyalar, koordinatsion kengashlar, shtab va operativ guruhlar faoliyati orqali amalga oshiriladigan hamkorlik;

Axborot-tahliliy shakl – subyektlar o'rtasida ma'lumot almashinuvi, yagona axborot tizimlari va ma'lumotlar bazalaridan birgalikda foydalanish;

Normativ-rejali shakl – qo'shma dastur, reja, ko'rsatma va bayonnomalar asosida tashkil etiladigan hamkorlik;

Operativ-amaliy shakl – jinoyat profilaktikasi, jamoat tartibini saqlash, favqulodda vaziyatlarga reagirotanie bo'yicha birgalikdagi reydt, tadbir va operatsiyalar;

Jamoatchilik bilan hamkorlik shakli – mahalla fuqarolar yig'inlari, ko'ngillilar harakati, ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro aloqa.

Bu esa idoraviy-ichki hamkorlikning zamonaviy holati o'rganilishini taqozo etadi. IIV va Milliy gvardiya hamkorligi jamoat xavfsizligi tizimining o'zak mexanizmlaridan biridir. Ushbu hamkorlikning huquqiy asosini "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi hamda "Milliy gvardiya to'g'risida"gi qonunlar, shuningdek 2021-yilgi PF-6196-son Farmon⁴ tashkil etadi.

Zamonaviy bosqichda ushbu hamkorlik qo'shma patrul-post xizmati, ommaviy tadbirlarda birgalikdagi tartib ta'minlash, "mahalla huquq-tartibot maskanlari" faoliyatini muvofiqlashtirish, tezkor-profilaktik tadbirlar (masalan, 2025-yilgi "Xavfsiz hudud – dolzarb 40 kunlik") kabi aniq ko'rinishlarda amalga oshirilmoqda. Ushbu hamkorlik amaliy natijalari M.Sh.Muxammadinovning tadqiqotida aniq statistik ko'rsatkichlar bilan qayd etilgan, 2017-yilga nisbatan jinoyatlar soni 12 mingga kamaygan, 9251 mahallada jinoyatlarning 50%ga yaqini sodir etilmagan⁵.

Poytaxt miqyosida 2018-yilgi PQ-3786-son Qaror⁶ asosida joriy etilgan "Xavfsiz poytaxt" konsepsiyasi – subyektlararo hamkorlik muvaffaqiyati yaqqol misolidir. Undagi asosiy elementlar: "Poytaxt mintaqasi" tamoyili asosida yagona tezkor boshqaruv markazi, tun-kun uch smenali patrul rejimi, mobil aloqa markazlari va "Fidokor yoshlar" jamoatchilik patrul guruhlari, shaxs yuzini va avtomobil raqamini intellektual tanib olish tizimi bilan jihozlangan videomonitoring, "112" avtomatlashtirilgan ma'lumotlar tizimi⁷.

1 Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 5 жилдли. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – 4-жилд. – Б. 365.

2 Забелов С.М. Взаимодействие органов внутренних дел с трудовыми коллективами и общественностью в охране общественного порядка и профилактики правонарушений. – Минск: Минский ВШ МВД СССР, 1979. – С. 7.

3 Тошпулатов А.А. Тошкент шаҳрида «Хавфсиз пойтахт» концепциясини жорий этишнинг ўзига хос хусусиятлари // Academic Research in Educational Sciences. – 2024. – Vol. 5, Iss. 5. – Б. 619–620.

4 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги ПФ-6196-сон Фармони, 5-банд // Lex.uz.

5 Мухаммадинов М.Ш. Жамоат тартибига қарши ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасида ички ишлар органлари ва Миллий гвардиянинг ҳамкорлиги // Journal of New Century Innovations. – 2025. – Vol. 91, Iss. 2. – Б. 175–176.

6 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 июндаги "Тошкент шаҳрида жамоат тартибини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-3786-сон Қарори // Lex.uz.

7 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 майдаги "Тошкент вилоятида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари куч ва воситаларини бошқаришнинг сифат жиҳатдан янги тизимини жорий этиш тўғрисида"ги ПҚ-4343-сон Қарори // Lex.uz.

Zamonaviy bosqichning eng o'ziga xos xususiyati – subyektlararo hamkorlikni raqamlashtirish. Hozirgi paytda jamoat xavfsizligini ta'minlash faoliyatida quyidagi axborot tizimlaridan foydalanilmoqda:

Axborot tizimi	Funksional maqsadi	Ishtirokchi subyektlar
“E-jamoat xavfsizligi”	Jamoat xavfsizligi sohasidagi ma'lumotlarni yagona platformada integratsiyalash	IIV, MG, DXX, FVV, mahalliy hokimliklar
“Smart mahalla”	Aholi bilan masofadan tezkor muloqot, profilaktika inspektori faoliyatini baholash	IIV, mahalla raisi, fuqarolar
“Xavfsiz shahar”	Videomonitoring, yuzni tanish, avtomobil raqamini identifikatsiyalash	IIV YHXX, ATKRV, mahalliy hokimliklar
“E-ichki ishlar organlari”	IIV sohaviy xizmatlarining elektron ma'lumotlar bazasini birlashtirish	IIV ichki tizim, ishtirokchi idoralar
“E-ma'muriy ish”	Ma'muriy huquqbuzarliklarni elektron rasmiylashtirish va ko'rish	IIV, prokuratura, sudlar
“E-ijtimoiy profilaktika”	Ijtimoiy profilaktika choralarini avtomatik ravishda joriy etish	IIV, Mahalla vazirligi, Sog'liqni saqlash
“Xavfsiz honadon/hovli”	Har bir oila va xonadondagi ijtimoiy muhitni o'rganish	Profilaktika inspektori, mahalla yettiligi
“112” avtomatlashtirilgan tizim	Jinoyat va hodisalar haqidagi xabarlarni tezkor qabul qilish	IIV, FVV, tibbiy yordam

Alohida qayd etish kerakki, **«Smart mahalla» tizimi** 2021-yilgi PF-6196-son Farmon asosida joriy etilib, hamkorlikning tubdan yangi shaklini yaratdi – fuqaro bilan profilaktika inspektori o'rtasida onlayn aloqa kafolatlandi, shu bilan birga profilaktika inspektorlari va sektor rahbarlari faoliyatiga jamoatchilik baho berish imkoniyati paydo bo'ldi⁸. 2024 yilgi Vazirlar Mahkamasining 754-son Qarori⁹ esa «mahalla yettiligi» ishtirokchilari o'rtasida yagona elektron ma'lumot almashish tizimini joriy etdi. B.P.Askarova ta'kidlashicha, bu tizimlar «xalq manfaatlariga xizmat qilish» tamoyilini amalda tatbiq etishning mexanizmlari hisoblanadi¹⁰.

Qator xorijiy tashkilotlar tomonidan «Mahalla yettiligi» formatini davlat-jamiyat hamkorligining milliy modeli sifatida e'tirof etilgan. 2025-yilgi VMQ-754 va 2025-yilgi PQ-1 qarorlari asosida ishlab chiqilgan «mahalla yettiligi» konsepsiyasi – O'zbekistonning o'ziga xos *davlat-jamiyat hamkorligi modeli* hisoblanadi¹¹.

M.Z.Zokirov va Sh.N.Nimatovning tahliliga ko'ra, «mahalla yettiligi» subyektlari o'rtasidagi hamkorlik

kompleks yondashuvni ta'minlaydi – har bir oila va fuqaroga bir vaqtning o'zida yetti yo'nalishda yordam ko'rsatish imkoni paydo bo'ladi¹². Bu format mahallaning *“birinchi bo'g'in”* maqomi (Prezidentning 2023-yilgi PF-209-son Farmoni¹³) bilan mantiqiy bog'lanib, zamonaviy hamkorlik modelining kuchli elementiga aylandi.

Jamoat xavfsizligi sohasidagi hamkorlikning yana bir zamonaviy yo'nalishi – *davlat-xususiy sheriklik (DXSh)* hisoblanadi. N.Kuldashev tahliliga ko'ra, mamlakatimizda ushbu yo'nalishning huquqiy asoslari shakllantirilayotgan bo'lsa-da, amaliy tatbiqi boshlang'ich bosqichda turibdi¹⁴. DXShning asosiy yo'nalishlari: xususiy xavfsizlik xizmatlari (2024 yilgi PQ-155 asosida¹⁵), IT-sektorning kiberxavfsizlik xizmatlari, videomonitoring va texnologik jihozlash, transport hamda turistik xavfsizlik sohalaridagi hamkorlik.

Nodavlat notijorat tashkilotlar va fuqarolik jamiyati bilan hamkorlikni yoritishda quyidagilar inobatga olinishi kerak. Konsepsiyaning 18-band¹⁶ NNTlar hamda fuqarolarni jamoat xavfsizligi tizimining ishtirokchilari sifatida e'tirof etadi. A.A. Azimovning tadqiqotiga ko'ra, “Huquqbuzarliklar

8

9 Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 30 ноябрдаги 801-сон “Обод ва хавфсиз маҳалла» тамойили асосида маҳаллаларда ижтимоий профилактика тизими самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” Қарори // Lex.uz.

10 Аскарлова Б.П. Жамоат хавфсизлигини таъминлаш йўналишидаги ишларни “Халқ манфаатларига хизмат қилиш” тамойили асосида ташкил этиш масаласи // Central Asian Journal of Academic Research. – 2025. – Vol. 3, Iss. 12, Part 2. – Б. 104–110.

11 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 3 январдаги ПҚ-1-сон Қарори // Lex.uz.

12 Зокиров М.З., Ниматов Ш.Н. Профилактика инспекторининг “маҳалла еттилиги” билан ҳамкорлик фаолиятини такомиллаштиришнинг ҳуқуқий ва амалий асослари // Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – № 57.2. – Б. 444.

13 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 21 декабрдаги ПФ-209-сон “Маҳалла институтининг жамиятдаги ролини тубдан ошириш ва унинг аҳоли муаммоларини ҳал этишда биринчи бўғин сифатида ишлашини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони // Lex.uz.

14 Кудашев Н. Ўзбекистонда жамоат хавфсизлиги соҳасида давлат-хусусий шерикликни ташкил этиш масалалари // Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies. – 2022. – Vol. 2, Iss. 3. – Б. 133–140.

15 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 11 апрелдаги “Маданият, савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаси объектларида жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-155-сон Қарори // Lex.uz.

16 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги ПФ-27-сон Фармони, 1-илова, 18-банд // Lex.uz.

profilaktikasi to'g'risida"gi Qonun asosida¹⁷ NNTlarga bir qator vakolatlar berilgan: korrupsiyaga qarshi kurashish, aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, takomillashtirishga oid takliflar kiritish¹⁸. Biroq amalda NNTlarning hamkorligi bir qator muammoli jihatlariga ega bo'lib, ularning huquqiy maqomi va javobgarlik chegarasi deklarativ xarakterda qolmoqda, rag'batlantirilgan shaxslar va tashkilotlar to'g'risidagi ma'lumotlar ochiq manbalarda to'liq ko'rinmaydi, NNTlarning moliyaviy-tashkiliy imkoniyatlari davlat strukturalari bilan teng hamkorlik o'rnatish uchun yetarli emas.

Subyektlararo hamkorlikning samaradorligini obyektiv baholash uchun quyidagi miqdoriy ma'lumotlar muhim ahamiyatga ega:

Ma'lumotlar ko'rsatishicha, subyektlararo hamkorlik amaliy natijalari sezilarli¹⁹, chunonchi 2025-yilgi "Xavfsiz va sog'lom mamlakat" kampaniyasi natijalari kiberjinoyatlarni 53% kamaytirish ko'rsatkichi – subyektlararo raqamli hamkorlikning muvaffaqiyatli ifodasidir. Mamlakat Numbeo indeksida 25-o'rinni egallashi ham hamkorlik modelining xalqaro e'tirofini bildiradi²⁰.

Yuqoridagi yutuqlarga qaramay, subyektlararo hamkorlikning bir qator tizimli muammolari mavjud²¹:

Birinchidan – axborot tizimlarining tarqoqligi. 8 ta axborot tizimi mavjud bo'lsa-da, ular orasidagi integratsiya to'liq ta'minlanmagan. «E-jamoat xavfsizligi», «Smart mahalla», «E-ma'muriy ish», «E-ijtimoiy profilaktika» kabi tizimlarda har birida o'z ma'lumotlar bazasi, kirish tartibi va interfeyslari mavjud.

Ikkinchidan – hamkorlikni baholashning yagona KPI tizimining mavjud emasligi. Nimatov Sh.N.ning tadqiqotida

qayd etilishicha, KPI asosida baholash faoliyatni o'lchash va takomillashtirish uchun muhim mexanizm bo'lsa-da²², u hozircha tizimli ravishda joriy etilmagan.

Uchinchidan – NNTlar va xususiy sektorning deklarativ roli. Konsepsiyada nodavlat subyektlar jamoat xavfsizligi ishtirokchilari sifatida e'tirof etiladi, biroq amaliy ijrosi yetarlicha yo'lga qo'yilmagan.

To'rtinchidan – muvofiqlashtiruvchi organning yetishmasligi. Hozirgi holatda subyektlararo hamkorlikni uzluksiz asosda muvofiqlashtiruvchi maxsus doimiy organ mavjud emas.

Beshinchidan – xalqaro hamkorlikning yetarli darajada emasligi. SHHT, MDH, Interpol va boshqa xalqaro tuzilmalar bilan hamkorlik mexanizmlari yo'lga qo'yilgan bo'lsa-da, ular amaliy hamkorlikning intensiv va texnologik rivojlangan darajasiga chiqa olmagan.

Oltinchidan – huquqiy-normativ parallelizm. Hamkorlik masalalari turli qonunlar, farmonlar va qarorlarda parallel ravishda tartibga solingan bo'lib, yagona integrator-hujjat mavjud emas.

Umumlashtirilgan holda ta'kidlash mumkinki, O'zbekistonda jamoat xavfsizligini ta'minlashda subyektlararo hamkorlik *tubdan yangi sifat bosqichiga* chiqdi. IIV-Milliy gvardiya hamkorligi, "mahalla yettiligi" formati, raqamli platformalar tizimi, "Xavfsiz poytaxt" konsepsiyasi – ularning barchasi milliy modelning muvaffaqiyatli elementlaridir. Shu bilan birga, tizimli muammolar – axborot platformalarining tarqoqligi, hamkorlik natijalarini o'lchashning KPI yo'qligi, nodavlat subyektlarning deklarativ roli, muvofiqlashtiruvchi organning yetishmasligi – mavjud bo'lib, ular zamonaviy bosqichning navbatdagi takomillashtirish yo'nalishlarini belgilaydi.

17 Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги "Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида"ги ЎРҚ-371-сонли Қонуни // Lex.uz.

18 Азимов А.А. Жамоат хавфсизлигини таъминлашда нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқлари // Academic Research in Educational Sciences. – 2022. – Vol. 3, № 4. – Б. 825.

19 Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги расмий ҳисоботи. Жамоат хавфсизлиги кўрсаткичлари динамикаси – 2024 // iiv.uz.

20 Numbeo. Crime Index by Country – 2025 Mid-Year Report // www.numbeo.com/crime.

21 Ҳақимов С.Б. Ички ишлар органлари бошқарув тизимини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари // Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2024. – № 4 (3). – Б. 64.

22 Ниматов Ш.Н. ва б. Хуқуқбузарликлар профилактикасида КРП асосида баҳолаш: субъектлар фаолиятининг интеграцияси ва самарадорлиги // Modern Education and Development. – 2025. – Vol. 37, № 2. – Б. 218.

Gulsanam RO'ZIYEVA,

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti
Maxsus-kasbiy fanlar kafedrasida dotsenti, s.f.b.f.d. (PhD), podpolkovnik

KOREYA POLITSIYASI TERGOV AKADEMIYASIDA NARKOTIK MODDALAR SIMULYATSION O'QUV XONASI TAJRIBASI

Annotatsiya: ushbu maqolada huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarini tayyorlashda Koreya Politsiyasi Tergov akademiyasining narkotik moddalar simulyatsion o'quv xonasi tajribasi va uning pedagogik ahamiyati tahlil qilingan. Obyektga asoslangan ta'lim, audiovizual yondashuvlar hamda jamoaviy tajribaviy o'rganish nazariyalari asosida tinglovchilarda tezkor qaror qabul qilish va ashyoviy dalillar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishning innovatsion usullari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: *simulyatsion o'quv xonasi, giyohvandlik vositalari, ashyoviy dalillar, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, tajribaviy o'rganish, obyektga asoslangan ta'lim.*

Аннотация: в данной статье анализируется опыт симуляционной учебной комнаты по наркотическим веществам Следственной академии полиции Кореи при подготовке сотрудников правоохранительных органов, а также его педагогическое значение. На основе теорий объектно-ориентированного (предметного) обучения, аудиовизуальных подходов и коллективного эмпирического обучения раскрываются инновационные методы формирования у слушателей навыков оперативного принятия решений и работы с вещественными доказательствами.

Ключевые слова: *симуляционная учебная комната, наркотические средства, вещественные доказательства, правоохранительные органы, обучение на основе опыта, объектно-ориентированное обучение.*

Annotation: this article analyzes the experience of the narcotic substances simulation training room of the Korean Police Investigation Academy in training law enforcement officers and its pedagogical significance. Based on the theories of object-based learning, audiovisual approaches, and collective experiential learning, the innovative methods of developing trainees' skills in quick decision-making and handling physical evidence are revealed.

Key words: *simulation training room, narcotic drugs, physical evidence, law enforcement agencies, experiential learning, object-based learning.*

Zamonaviy sharoitda jinoyatchilikning, xususan, giyohvandlik vositalari bilan bog'liq jinoyatlarning tobora murakkablashib borayotgani huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarini tayyorlash tizimiga yangicha yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. An'anaviy o'qitish usullari bugungi kunda nazariy bilimlarni amaliyot bilan to'liq uyg'unlashtirish uchun yetarli bo'lmayapti. Shu bois, xodimlarda real vaziyatlarni baholash, tezkor qaror qabul qilish va ashyoviy dalillar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda maxsus simulyatsion o'quv xonalarining o'rni beqiyosdir. Bunday innovatsion yondashuv tinglovchilarga mavjud xavf-xatarlarni sun'iy yaratilgan xavfsiz muhitda boshdan kechirish va o'z harakatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu yo'nalishda ilg'or xorijiy tajribalar, jumladan, Koreya Politsiyasi Tergov akademiyasida yaratilgan simulyatsion o'quv muhiti alohida e'tiborga loyiqdir.

Koreya Politsiyasi Tergov akademiyasining giyohvandlik vositalariga qarshi kurashish bo'yicha simulyatsion o'quv xonasi birinchi navbatda o'zining puxta ishlangan vizual-axborot muhiti bilan e'tiborni tortadi. Xonaning devorlariga joylashtirilgan maxsus ko'rgazmali stendlar va turli narkotik moddalarining tasniflari aks etgan plakatlari o'rganuvchilar uchun dastlabki nazariy bazani informativ vizual shaklda taqdim etadi. Ushbu jarayonni tahlil qilishda E. Dalening

ilmiy qarashlariga tayanadigan bo'lsak, o'quv jarayonida faqatgina og'zaki, ya'ni verbal ma'lumot berishdan ko'ra, uni ko'rgazmali qurollar va turli xil audiovizual vositalar orqali boyitish inson xotirasida axborotni saqlab qolish samaradorligini keskin oshiradi. Uning nazariyasiga muvofiq, o'quvchi murakkab tasniflarni, narsalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni aynan ko'z bilan ko'rish orqali tez va samarali o'zlashtirib oladi [3]. Fikrimizcha, jinoyat qidiruv va huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari uchun yuzlab

Suratda Koreya Politsiyasi Tergov akademiyasi professori 심중규 (Shim Jung-gyu), tarjimon N.Abdullaeva hamda O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti delegatsiyasi

turdagi taqiqlangan moddalarning o'ziga xos nomlari, ularning murakkab kimyoviy tarkibi va tashqi ko'rinishi haqidagi faqat quruq matnli ma'lumotlarni yodlash juda qiyin jarayondir. Shu sababli ham, auditoriyadagi bu kabi mukammal tizimlashtirilgan devoriy jadvallar va fotosuratlar nazariy bilimlar hamda kelgusidagi amaliy harakatlar o'rtasidagi eng muhim vizual ko'prik vazifasini o'taydi.

Akademiyadagi o'quv xonasining devorlariga ilingan maxsus ma'lumot stendlari shunchaki interyer bezagi emas, balki bevosita kundalik ta'limning uzluksiz, ajralmas qismi hisoblanadi. Suratlarda ko'rinib turganidek, har bir plakatta giyohvandlik vositalarining guruhlari, ularning o'ziga xos turlari va yashirin olib o'tish usullari juda aniq rangli fotosuratlar hamda sxemalar bilan ko'rsatilgani e'tiborga molik. Bu jarayonda o'qituvchining dars davomida maxsus proyektorlar va slaydlar orqali taqdimotlar namoyish etishi xonadagi vizual-axborot muhitini yanada jonlantirib yuborgan. Tinglovchilarning e'tiborini bir nuqtaga jamlash, chalg'ishning oldini olish maqsadida ma'lumotlarning rang-barang, mantiqiy tizimli va yirik shriftlarda berilishi o'rganish jarayonidagi intellektual toliqishni sezilarli darajada kamaytiradi. Shuningdek, shishali stendlar ortida va maxsus ko'rgazma qutilarida joylashgan moddalarning vizual namunalari o'quvchilarda nafaqat qiziqish uyg'otadi, balki ularning huquqbuzarlik ashyolarini tashqi ko'rinishidan, qadog'idan tezda tanib olish borasidagi dastlabki professional vizual ko'nikmalarini shakllantirishga katta xizmat qiladi. Ko'rgazmalilik va audiovizual tamoyilining bu tarzda keng ko'lamda qo'llanilishi, ayniqsa, murakkab va xavfli ashyolar bilan xavfsiz masofadan ishlashni o'rganishdagi eng to'g'ri, birlamchi bosqich hisoblanadi.

Suratlardagi vizual ketma-ketlikka e'tibor qaratsak, devorda joylashgan yirik havorang ma'lumot tablosida narkotik moddalarning tizimli klassifikatsiyasi berilganligi, shuningdek, boshqa qora ramkali suratlarda ularning tabiatda o'sish jarayonidan tortib, tayyor mahsulot holatigacha bo'lgan davri bosqichma-bosqich aks ettirilgani kasbiy kuzatuvchanlikni oshirishga yo'naltirilgan. Xonaning

umumiy yoritilishi va axborot vositalarining bir-birini to'ldiruvchi shaklda joylashtirilishi yaxlit interaktiv ta'lim ekotizimini barpo etgan bo'lib, xodimlarning diqqatini jamlash va ma'lumotlarni fotografik xotirada saqlab qolish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan muhim amaliy qadamdir. Bu kabi axborotlarga boy ko'rgazmali muhit xodimlarning voqea joyiga borganida dalillarni vizual tarzda noto'g'ri baholash yoxud adashtirib yuborish xavfini minimal darajaga tushiradi.

Simulyatsion o'quv xonasida vizual kuzatuvdan so'ng, eng muhim bosqich bu moddalar va ashyoviy dalillarning jismoniy xususiyatlarini bevosita o'rganish jarayoni hisoblanadi. H. Chatterjeening ilmiy yondashuviga tayanadigan bo'lsak, kasbiy tayyorgarlikda obyektga asoslangan o'qitish amaliyoti tinglovchilarda chuqur analitik fikrlashni rivojlantiradi va voqelikni to'liq anglashga yordam beradi [2]. Fikrimizcha, jinoyat joyidan olingan ashyoviy dalillarning, xususan, suratlarda aks etgan turli dori vositalari, maxsus ampulalar va qadoqlangan kukunlarning real namunalarini yoxud aniq maketlarini ushlab ko'rish xodimlarda kuchli kognitiv aloqa hosil qiladi. Demak, bundan kelib chiqadiki, ta'lim jarayonida obyektidan shunchaki tasvir emas, balki real fizik namuna sifatida foydalanish kelajakdagi tergov-tezkor harakatlarida dalillarni hech ikkilanmasdan, to'g'ri identifikatsiya qilish uchun mustahkam zamin yaratadi.

Ashyoviy dalillar bilan ishlashda insonning sezgi

organlari, ayniqsa, qo'l orqali sezish xususiyati muhim rol o'ynaydi. S.J. Lederman va R.L. Klatzkylarning taktil va sensor idrok etish bo'yicha olib borgan tadqiqotlariga ko'ra, inson barmoqlari orqali obyektning teksturasi, harorati, og'irligi va shaklini his qilishi axborotni miyada qayta ishlashning eng chuqur va samarali usullaridan biri sanaladi [4]. Suratdagi stollardagi turli xil test-kassetalar, o'lchov asboblari va kimyoviy reagentlarni bevosita qo'lda manipulyatsiya qilish yosh xodimlarning nozik motorikasini keskin rivojlantiradi. Boshqacha qilib aytganda, amaliyotchi xodim o'z barmoqlari orqali taqiqlangan moddaning qadoqlanish xususiyatlarini, test kassetalariga tomizish jarayonidagi bosimni va analiz qadamlarini o'zining mexanik xotirasiga bir umrga muhrlaydi.

Koreya tajribasini bevosita kuzatish va ushbu simulyatsion muhitda o'zaro ishlash dalillarni to'g'ri yig'ish, muhrlash va tezkor testdan o'tkazish ketma-ketligi yuqori e'tibor hamda aniq jismoniy ko'nikma talab etadi. O'quv xonasidagi maxsus idishlar va narkotiklarni aniqlovchi tezkor diagnostika vositalari yordamida o'tkaziladigan uzluksiz amaliy manipulyatsiyalar tergovchi yoki profilaktika inspektorining harakatlaridagi qat'iyatsizlikni butunlay yo'qotadi. Giyohvandlik vositalari solingan turli o'lchamdagi politilen paketlar va maxsus idishlar bilan ishlash xodimga ehtiyotkorlik va fizik muvozanatni his qilishga yordam beradi. Voqea joyida ashyoviy dalilga begona jismlar aralashib qolishining oldini olish va ekspertizaga yaroqli holatda yetkazib berish qoidalari bevosita mana shu yerdagi takroriy jismoniy harakatlar orqali avtomatizm

darajasiga yetkaziladi. Ashyolarning fizik xususiyatlarini – ularning qattiqligi, sinuvchanligi yoki suyuqlik darajasini barmoqlar orqali aniq farqlay olish xodimlarning ekspertiza xulosasigacha bo'lgan dastlabki tezkor-tergov farazlarini va tergov versiyalarini to'g'ri shakllantirishiga juda katta yordam beradi.

O'quv jarayonida nazariy tushunchalarni amaliy harakatlar bilan mustahkamlash kasbiy ta'lim samaradorligining asosiy garovi hisoblanadi. J. Dewey'ning ilmiy qarashlariga ko'ra, har qanday haqiqiy ta'lim bevosita insonning shaxsiy tajribasi orqali amalga oshadi va aynan hayotiy amaliyot o'rganishning uzluksiz, tuganmas manbai vazifasini bajaradi [5]. Koreya Politsiyasi Tergov akademiyasidagi mazkur maxsus o'quv xonasida yaratilgan ta'lim muhiti tinglovchilarga mavhum, quruq huquqiy normalarni shunchaki yodlash emas, balki aniq xatti-harakatlar orqali kasbiy voqelikni chuqur o'zlashtirish imkonini bermiqda. Ya'ni, qonunchilikdagi yozilmagan qoidalar va ekspertiza talablari bevosita ish stolidagi real jarayonlar bilan to'qnashgandagina, xodimning xotirasida o'chmas haqiqiy kasbiy malakaga aylanadi va kelajakdagi faoliyatiga mustahkam zamin yaratadi.

Ushbu simulyatsion mashg'ulotlarning eng muhim, e'tiborga molik jihati ularning butunlay interaktiv jamoaviy shaklda tashkil etilganidadir. Bir guruh politsiya xodimlari bitta o'quv stoli atrofida jamlanib, nafaqat individual tarzda o'rganishadi, balki o'zaro qizg'in hamkorlikda muammoli vaziyatlarga yechim izlashadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, haqiqiy jinoyat sodir bo'lgan joyda hech qachon bitta xodimning o'zi ishlamaydi; tergovchi, kriminalist ekspert va tezkor vakilning uzviy hamjihatligi jinoyatni fosh etishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli, aynan mana shunday sun'iy yaratilgan, ammo haqiqatga maksimal darajada yaqinlashtirilgan laboratoriya sharoitida xodimlarning o'zaro erkin fikr almashishi, turli farazlar ustida tortishuvi va yakunda yagona to'g'ri xulosaga kelishi ularning professional jamoaviy ishlash madaniyatini yuksaltiradi. Bu yerda qandaydir xatoga yo'l qo'yishdan qo'rqmaslik muhiti hukm suradi; noto'g'ri o'tkazilgan test yoxud ashyoni qadoqlashdagi kamchiliklarni ustozlar yordamida joyining o'zida qayta tahlil qilish imkoniyati kelgusidagi mas'uliyatli xizmat vazifalarini bajarishdagi o'ta og'ir oqibatli xatarlarning oldini oladi.

Bu borada D.A. Kolb taqdim etgan ilg'or nazariy modellarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, u o'z asarlarida o'rganish jarayonini aniq tajriba, bevosita kuzatish va refleksiv tahlil, mavhum konsepsiyalarni shakllantirish hamda ularni yangi vaziyatlarda faol sinab ko'rishdan iborat bo'lgan yopiq va uzluksiz sikl sifatida e'tirof etadi [1]. Demak, bundan kelib chiqadiki, tergov akademiyasidagi politsiya xodimlari dastlab noma'lum ashyoni tekshirish orqali o'ziga xos birlamchi tajriba orttiradi, so'ngra guruh ichida bu holatni jiddiy tahlil qilib, reaksiyalar mexanizmini tushunadi va yakunda ushbu sinovdan o'tgan algoritmnini mutlaqo boshqa turdagi xavfli moddalarga nisbatan ham ikkilanmasdan, erkin qo'llay oladigan darajaga yetadi.

Bunday tizimli va siklik amaliyot jarayoni huquqni

muhofaza qiluvchi organlar xodimlarini xizmat davomida uchrashi mumkin bo'lgan har qanday kutilmagan, murakkab vaziyatlarga ham psixologik, ham jismoniy jihatdan mukammal tayyorlaydi. Tinglovchilar taqiqlangan moddalarni kimyoviy tezkor tahlildan o'tkazish kabi aniq harakatlarni bajarishdan tashqari, favqulodda va stress holatida mantiqiy hamda tezkor to'g'ri qaror qabul qilishni doimiy ravishda mashq qilib boradilar. Natijada, ushbu innovatsion o'quv xonasining devorlari orasidan yetishib chiqqan mutaxassis haqiqiy jinoyat o'chog'iga borganda o'zini mutlaqo yo'qotib qo'ymaydi, uning ongi va mushaklari bu murakkab jarayonni avvalroq to'laqonli his etgan bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, Koreya Politsiyasi Tergov akademiyasida yaratilgan ushbu noyob

simulyatsion o'quv xonasi va xorijiy politsiyaning ilg'or tajribasi bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratib bergani uchun KOICA (Koreya xalqaro hamkorlik agentligi) tashkilotiga chuqur minnatdorchilik bildiramiz. Shuningdek, dars mashg'ulotlarini yuqori pedagogik mahorat va amaliyot bilan uyg'unlashgan holda o'tkazib bergan Tergov akademiyasi O'ta og'ir jinoyatlarni tergov qilish kafedrasi professori, janob Shim Jung-gyu (심중규)ga hamda barcha jarayonlarda uzluksiz, sifatli va tushunarli tarjima xizmatini ta'minlagan Nilufar Abdullayevaga o'zimizning alohida tashakkurimizni izhor etamiz. Ushbu qimmatli xalqaro tajriba kelgusida soha xodimlarini tayyorlash tizimini yanada takomillashtirishda va simulyatsion o'quv bazalarini yaratishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kolb, D.A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the source of learning and development* (Vol. 1). Prentice-Hall.
3. Chatterjee, H. (2011). Object-based learning in higher education: The pedagogical power of museums, *International Committee for University Museums and Collections (UMAC) Journal* 3, 179-181.
4. Dale, E. (1969). *Audiovisual methods in teaching* (3rd ed.). – New York: Dryden Press.
5. Lederman, S.J., & Klatzky, R.L. (2009). Haptic perception: A tutorial. *Attention, Perception, & Psychophysics* 71(7), 1439-59.
6. Dewey, J. (1938). *Experience and education*. – London: Collier-Macmillan.

Lazizjon KOMILOV,
IIV Malaka oshirish instituti
Jangovar tayyorgarlik sikli o'qituvchisi, kapitan

JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA O'QOTAR QUROLNI QO'LLASHDA OGOHLANTIRISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya: mazkur ilmiy maqolada jamoat xavfsizligini ta'minlash jarayonida ichki ishlar va Milliy gvardiya organlari tomonidan o'qotar qurolni qo'llashning huquqiy asoslari tahlil qilingan. Ilmiy maqolada majburlov choralarini qo'llashdan avval shaxsni ogohlantirish instituti xalqaro va milliy huquq normalari asosida o'rganilgan. Milliy qonunchilikda ushbu talabning yetarli darajada normativ mustahkamlanmaganlik jihatlari aniqlangan. Shuningdek, ogohlantirish berishda inson huquqlarini ta'minlash va jamoat xavfsizligini mustahkamlashdagi ahamiyati asoslab berilgan va qonunchilikni takomillashtirishga doir ilmiy xulosalar va takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: *jamoat xavfsizligi, ichki ishlar organlari, Milliy gvardiya, o'qotar qurolni qo'llash, ogohlantirish instituti, inson huquqlari, xalqaro huquqiy standartlar, preventiv.*

Аннотация: в данной научной статье анализируются правовые основы применения огнестрельного оружия органами внутренних дел и Национальной гвардией в процессе обеспечения общественной безопасности. В статье институт предупреждения лица перед применением мер принуждения рассматривается на основе норм международного и национального права. Выявлены аспекты недостаточной нормативной закреплённости данного требования в национальном законодательстве. Также обосновано значение предупреждения в обеспечении прав человека и укреплении общественной безопасности, сформулированы научные выводы и предложения по совершенствованию законодательства.

Ключевые слова: *общественная безопасность, органы внутренних дел, Национальная гвардия, применение огнестрельного оружия, институт предупреждения, права человека, международные правовые стандарты, превентивность.*

Annotation: this scientific article analyzes the legal foundations for the use of firearms by internal affairs bodies and the National Guard in ensuring public safety. The article examines the institution of warning a person prior to the application of coercive measures based on international and national legal norms. It identifies shortcomings in the normative consolidation of this requirement within national legislation. In addition, the significance of issuing warnings in ensuring human rights and strengthening public safety is substantiated, and scientific conclusions and proposals aimed at improving legislation are presented.

Key words: *public safety, internal affairs bodies, National Guard, use of firearms, warning institution, human rights, international legal standards, preventive measures.*

Kirish. O'zbekiston Respublikasi o'zining siyosiy faoliyatida huquqni muhofaza qiluvchi organlari xalqaro standartlariga sodiqlikni namoyon etishni davom ettirmoqda. Bu birinchi o'rinda, demokratik islohotlar, huquqiy davlatchilikni shakllantirish, siyosiy va mafkuraviy plyuralizmni e'lon qilish bilan va nihoyat, insonning va erkinliklarini qadriyat deb, konstitutsiyaviy tarzda e'tirof etish bilan bog'liqdir.

Hozirda Yangi O'zbekistonni barpo etish yo'lida tinchlik, osoyishtalik va jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha izchil siyosat olib borilmoqda. Shu maqsadda 2021-yil 29-noyabrda O'zbekiston Respublikasining Jamoat xavfsizligi konsepsiyasi qabul qilingan bo'lib, bu hujjatda jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasidagi davlat siyosatining muhim strategik yo'nalishlari belgilandi. Konsepsiya jamoat xavfsizligini ta'minlash va aholini har qanday tahdidlardan kafolatli himoya qilish orqali jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlashni ko'zlaydi [1].

Darhaqiqat, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan jamoat tartibini saqlash va xavfsizlikni

mustahkamlash bo'yicha davlat siyosatining ustuvorligini qayd etib, "Biz O'zbekiston sharoitida "Barcha islohot va o'zgarishlar – inson qadriini yuksaltirish uchun" degan ezgu tamoyilga sodiq qolgan holda shu yo'lda boshlagan ishlarimizni yangi bosqichga ko'tarishimiz zarur. Bu borada o'tgan davrda jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida yaratilgan mustahkam huquqiy bazaga tayanamiz.", [2] degan fikr bildirilgan. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, Prezident rahbarligi ostida olib borilayotgan chora-tadbirlar davlat xavfsizligining eng muhim yo'nalishlaridan biri – jamoat xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Yangi O'zbekistonda davlat tomonidan huquq sohasidagi islohotlar qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash, hamda ijtimoiy himoyani kuchaytirishga qaratilgan. Shu bilan birga, jamoat xavfsizligini ta'minlash subyektlari hisoblangan ichki ishlar organlari va Milliy gvardiya o'z zimmlariga yuklatilgan vazifalarni bajarishda jismoniy kuch ishlatish, maxsus vositalar va o'qotar qurolni qo'llashlari "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi [3] va "O'zbekiston Respublikasi

Milliy gvardiyasi to'g'risida"gi [4] Qonunlarda o'z aksini topgan. Albatta, jismoniy kuch ishlatish, maxsus vositalarni qo'llash zaruriy choralar, o'qotar qurolni qo'llash esa oxirgi chora hisoblanib, ular faqat qonun bilan belgilangan holatlarda va tartibda qo'llanilishi mumkin. Bu huquqlar insonning hayoti, sog'lig'i va mol-mulkiga zarar yetkazish bilan bog'liq bo'lib, bu huquqlarni amalga oshirishda avval ularni qo'llash bo'yicha aniq ifodalangan ogohlantirish berish – harakatdan oldingi zaruriy shart bo'lib xizmat qiladi.

Metodologiya va adabiyotlar.

Ushbu ilmiy maqola huquqiy-nazariy yondashuv asosida amalga oshirildi. Tadqiqot jarayonida jamoat xavfsizligini ta'minlash subyektlari tomonidan o'qotar qurolni qo'llashda ogohlantirish masalasini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar normativ-huquqiy hamda formal-huquqiy tahlil metodlari asosida o'rganildi. Mazkur huquqiy normalar tizimli tahlil metodi yordamida yagona huquqiy mexanizm sifatida tahlil qilindi. Shuningdek, o'qotar qurolni qo'llashda ogohlantirish berish mantiqiy-huquqiy tahlil metodi orqali o'rganib chiqildi. Milliy qonunchilik normalari xalqaro huquqiy hujjatlar bilan qiyosiy-huquqiy metod asosida solishtirildi.

Muhokama.

Barcha huquqiy demokratik jamiyatlarda jamoat xavfsizligini ta'minlash o'zaro hurmat va ishonchga asoslanadi. Bu esa nafaqat davlat organlari, balki fuqarolarning ham roziligi va ishonchi bilan faoliyat yuritish demakdir. Xorijiy tajriba shundan dalolat bermoqdaki, xalqaro jamiyat taraqqiyoti borasidagi ilmiy izlanishlar jahon miqyosida fuqarolik jamiyati rivojlanishini tahlil etish, milliy davlat va huquq sohalarining huquqiy asoslarini takomillashtirish, jamiyat, davlat va fuqarolik institutlari mutanosibligi masalalarini yaqindan o'rganishga qaratilgan. Shu bilan birga, davlatlarning huquqiy rivojlanish qonuniyatlari, xalqlarning tarixiy, milliy va ma'naviy qadriyatlari, dunyoqarashi, urf-odatlar, mentaliteti, shuningdek, davlat va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari kabi jihatlar, albatta hisobga olinishi lozim [5].

Mazkur jihatlarining barchasi davlat tomonidan jamoat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan faoliyatni huquqiy jihatdan aniq tartibga solish zaruratini yuzaga keltiradi. Ayniqsa, jamoat tartibini saqlash jarayonida davlatning majburlov vakolatlarini amalga oshiruvchi subyektlar faoliyati qat'iy huquqiy asoslar, aniq mezonlar va mas'uliyat mexanizmlariga tayangan holda olib borilishi lozim. Bu esa, o'z navbatida, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan qo'llaniladigan ta'sir choralari, jumladan jismoniy kuch ishlatish, maxsus vositalar va o'qotar qurolni qo'llash masalalariga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi.

Shu ma'noda, o'qotar qurolni qo'llash tartibining qonun bilan belgilanishi nafaqat jamoat xavfsizligini ta'minlashning samaradorligini oshirishga, balki fuqarolarning hayoti va sog'lig'ini ishonchli himoya qilishga ham xizmat qiladi. Mazkur chorani qo'llashda ehtiyotkorlik, mutanosiblik va ogohlantirish kabi huquqiy mexanizmlarning mavjudligi

davlat majburlovining inson huquqlari bilan uyg'unligini ta'minlab, jamiyatda qonun ustuvorligi va jamoat xavfsizligi ta'minlash subyektlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ogohlantirish berish orqali jamoat xavfsizligini ta'minlash subyektlari xodimlari fuqaroga o'z xatti-harakatlarini qonuniy yo'l bilan to'xtatish yoki to'g'rilash imkonini beradi. Bu nafaqat inson huquqlarini hurmat qilish tamoyilidir, balki vaziyatni bexatar va tinch yo'l bilan hal etishga xizmat qiladigan samarali vositadir. Xodim tomonidan ogohlantirish berish ziddiyatlarni keskinlashtirmaydi, aksincha ularni tinch yo'l bilan hal qilishga undaydi. Bu huquqiy va ma'naviy tamoyil jamiyatimizda barqaror jamoat tartibini yaratishning poydevoridir.

Ogohlantirishning o'ziga xos ahamiyati shundan iboratki, bu orqali ziddiyatni oldindan bartaraf etish va qonuniy yo'l bilan hal etishga imkoniyati mavjud bo'ladi. Ogohlantirish berish vaziyatni tinch yo'l bilan hal etishga bo'lgan ijobiy signal hisoblanadi. Shuningdek, ogohlantirish instituti jamoat xavfsizligi subyektlari va fuqarolar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlovchi omil hisoblanadi. Va nihoyat, u huquqiy davlat tamoyillarini amalda qo'llashga xizmat qiladi. Ya'ni, har bir ogohlantirish bu fuqarolarning hayoti, sog'ligi va huquqlari uchun berilgan maqbul signaldir. Shu yo'l orqali barqaror jamoat xavfsizligi ta'minlanadi, jamiyatda qonun ustuvorligini mustahkamlanadi va inson manfaatlari himoya qilinadi.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlar mansabdor shaxslari tomonidan kuch va o'qotar qurolni qo'llash bo'yicha Asosiy Tamoyillarning 10-tamoyiliga muvofiq, huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari o'q uzishdan oldin o'zini shunday sifatida tanishtirishi va quoldan foydalanish niyatini aniq ogohlantirishi, ogohlantirishni qabul qilish uchun yetarli vaqt berishi lozim. Biroq, agar bu xodimning o'zini ortiqcha xavf ostiga qo'ysa yoki boshqa shaxslarga nisbatan o'lim yoki og'ir tan jarohati xavfini yuzaga keltirsa, yoxud voqea sharoitida aniq ravishda noo'rin yoki ma'nosiz bo'lsa, ogohlantirish talab etilmaydi [6]. Masalan, nishon allaqachon o'q uzayotgan bo'lsa, ogohlantirish berish mutlaqo befoyda hisoblanadi.

Albatta, xalqaro tajribaga ko'ra, huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari o'qotar qurolni qo'llashdan avval, o'zlarini aniq tanishtirishlari va o'qotar qurolni qo'llash niyatini aniq ifodalangan ogohlantirish orqali bildirishlari va ogohlantirishga javob berilishi uchun yetarli vaqt berishlari lozim. Bunday ogohlantirishdan quyidagi holatlar mustasno:

- ogohlantirishning o'zi huquqni muhofaza qiluvchi xodimlarning xavfsizligini jiddiy xavf ostiga qo'yishi mumkin bo'lsa;

- boshqa shaxslarga nisbatan o'lim yoki og'ir tan jarohatlari yetkazilishi xavfini tug'dirsa;

- yoki voqeaning xususiyatidan kelib chiqib, ogohlantirish mutlaqo noo'rin yoki befoyda bo'lsa [7].

Rossiya Federatsiyasi qonunchiligida ham politsiya xodimi tomonidan o'qotar qurolni qo'llashdan avval

o'zlarini aniq tanishtirishlari va uni qo'llash niyatini aniq ifodalagan ogohlantirish berishlari va ogohlantirishga tushunish uchun yetarli vaqt berishlari lozimligi keltirilgan [8]. Albatta, huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari jismoniy kuch ishlatish, maxsus vositalar va o'qotar qurolni qo'llashdan avval, imkon qadar, o'zini tanishtirishi shart. Bu talab huquqiy davlat tamoyillariga asoslangan holda fuqarolarning hayoti, sog'lig'i va huquqlarini himoya qilishga qaratilgan. Ayniqsa, o'qotar qurolni qo'llash eng og'ir va qaytarib bo'lmaz oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan chora bo'lgani sababli, uni qo'llashdan oldin xodimning o'zini tanishtirishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Politsiya xodimi o'zini tanishtirish orqali vakolatli shaxs ekanini bildiradi, qonuniy talabni kim qo'yayotganini aniq ko'rsatadi va vaziyatni tinch yo'l bilan hal qilish uchun fuqaroga real imkon yaratadi. O'qotar qurolni qo'llashdan avval ogohlantirish va o'zini tanishtirish ko'pincha huquqbuzarning noqonuniy harakatlarini to'xtatishga, qarshilikni bartaraf etishga va qurol qo'llamasdan vaziyatni nazoratga olishga xizmat qiladi. Shu sababli, xalqaro tajriba o'qotar qurolni qo'llashdan oldin, agar vaziyat bunga yo'l qo'ysa, o'z lavozimini, familiyasini aytishni va qonuniy talabni aniq bayon etishni majburiy talab sifatida belgilaydi.

Umuman olganda, jismoniy kuch ishlatish, maxsus vositalarni va o'qotar qurolni qo'llash davlat majburlov choralariining eng keskin shakllaridan biri bo'lib, u shaxsning hayoti, sog'lig'i va sha'niga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli zamonaviy huquqiy davlatlarda bunday choralarni qo'llash faqat zarur hollarda va aniq protsessual kafolatlar asosida amalga oshiriladi. Ana shunday muhim kafolatlardan biri – bu kuch ishlatishdan avval shaxsni ogohlantirish va ushbu ogohlantirishni anglab yetishi uchun yetarli vaqt berish talabidir.

Ogohlantirishning o'zi majburlov choralariini qonuniylashtiruvchi minimal shart bo'lsa, uni tushunish uchun vaqt berish mazkur talabni real va samarali huquqiy mexanizmga aylantiradi. Chunki shaxs faqat ogohlantirishni eshitibgina qolmasdan, balki uning mazmunini anglab, o'z xatti-harakatini ixtiyoriy ravishda qonuniy talablarga moslashtirish imkoniga ega bo'lishi lozim. Bu yondashuv majburlov choralariini qo'llashni jazolovchi xarakterdan ko'ra, oldini oluvchi (preventiv) vositaga aylantiradi.

Natija.

Xalqaro tajriba tahlil qilinar ekan, O'zbekistonda jamoat xavfsizligini ta'minlash subyektlari hisoblangan ichki ishlar organlari va Milliy gvardiya qonunchiligida xodimlar tomonidan jismoniy kuch ishlatish, maxsus vositalarni va o'qotar qurolni qo'llashdan avval ogohlantirish berish majburiyati nazarda tutilgan bo'lsa-da, ogohlantirishni tushunish va unga mos ravishda harakat qilish uchun yetarli vaqt berish talabi normativ jihatdan mustahkamlanmagan. Bu esa, ogohlantirish berish ko'pincha formal xarakter kasb etib, real huquqiy kafolat vazifasini bajarmay qolishiga olib kelishi mumkin. Bunday holat majburlov choralariining haddan tashqari tez va keskin qo'llanishiga olib kelish xavfini oshiradi. Shu bilan birga, O'zbekiston ichki ishlar organlari va Milliy gvardiya

kadrlar amaliyotida chaqqon (шустрый) tabiatli xodimlarga talab yuqori ekanligi mazkur xavfni yanada reallashtirib yuboradi. Vaholanki, ichki ishlar va Milliy gvardiya organlari xodimlari faoliyati inson hayoti, sog'lig'i va taqdiri bilan daxldor bo'lganligi munosabati bilan chaqqonlik tabiati bilan birga mulohazakorlik fazilatini ham takomillashtirish ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lmog'i zarur.

Agarda ichki ishlar va Milliy gvardiya huquqni qo'llash amaliyotiga ogohlantirishni tushunish uchun vaqt berish instituti joriy etilsa, bu inson huquqlarini ta'minlash sohasida bir qator ijobiy o'zgarishlarga olib keladi. Avvalo, shaxsning yashash huquqi va sog'lig'i kuchliroq himoya qilinadi, chunki u qonuniy talabni bajarish orqali unga nisbatan kuch ishlatilishining oldini olish imkoniga ega bo'ladi. Ikkinchidan, ichki ishlar organlari va Milliy gvardiya faoliyatida mutanosiblik va zarurat tamoyillari kuchayadi, bu esa zo'ravonlik holatlarining kamayishiga xizmat qiladi. Uchinchidan, bunday mexanizm fuqarolarning davlat organlariga bo'lgan ishonchini oshiradi, chunki majburlov choralariining qo'llanishi tushunarli, oldindan bashorat qilinadigan va adolatli tus oladi.

Ilmiy nuqtayi nazardan, ogohlantirishni tushunish uchun vaqt berish talabi shaxsning huquq subyekti sifatidagi mavqeyini mustahkamlaydi va uni majburlov obyekt darajasiga tushirib qo'ymaslikka xizmat qiladi. Bu yondashuv huquqni muhofaza qilish faoliyatini agressiv modeldan huquqiy, insonparvar va profilaktik modelga o'tkazishning muhim vositasi hisoblanadi. Zero, Taraqqiyot strategiyasining 17-maqsadida belgilanganidek, O'zbekistonda "Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning yangi qiyofasini shakllantirish va ularning faoliyatini xalq manfaatlari, inson qadr-qimmati, huquq va erkinliklarini samarali himoya qilishga yo'naltirish" [9] bo'yicha dadil qadamlar tashlangan.

Shu bois mazkur institutni ichki ishlar organlari va Milliy gvardiya qonunchiligiga joriy etish inson huquqlarini ta'minlashning milliy mexanizmlarini xalqaro standartlarga yaqinlashtiruvchi muhim qadam bo'ladi va qonunchilikni quyidagi tartibda o'zgartirish taklif etiladi:

"Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi Qonunning 5-bobi 21-moddasi 4-xatboshisini:

(taklif etilayotgan holat) Ichki ishlar organi xodimi jismoniy kuch ishlatilishi, maxsus vositalar va o'qotar qurol qo'llanilishidan avval ushbu choralari qo'llanilishi ko'zda tutilayotgan shaxslarga o'zining ichki ishlar organi xodimi ekanligini ma'lum qilishi, ularni qo'llash niyati to'g'risida ogohlantirishi hamda ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarishlari uchun ularga imkoniyat va yetarli vaqt berishi kerak, bundan ushbu ogohlantirishning imkoni bo'lmagan yoxud ularning qo'llanilishini kechiktirish fuqarolarning va ichki ishlar organi xodimining hayoti va sog'lig'iga bevosita xavf tug'diradigan hamda boshqa og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan hollar mustasno.

(amaldagi holat) Jismoniy kuch ishlatilishi, maxsus vositalar va o'qotar qurol qo'llanilishidan avval ularni

qo'llash niyati to'g'risida aniq ifodalangan ogohlantirish bo'lishi kerak, bundan ushbu ogohlantirishning imkoni bo'lmagan yoxud ularning qo'llanilishini kechiktirish fuqarolarning va ichki ishlar organi xodimining hayoti va sog'lig'iga bevosita xavf tug'diradigan hamda boshqa og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan hollar mustasno.

“O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi to'g'risida”gi Qonunning 6-bobi 28-moddasi 3-xatboshisini:

(taklif etilayotgan holat) Milliy gvardiya harbiy xizmatchisi (xodimi) jismoniy kuch ishlatilishi, maxsus vositalar va o'qotar qurol qo'llanilishidan avval ushbu choralar qo'llanilishi ko'zda tutilayotgan shaxslarga o'zining Milliy gvardiya harbiy xizmatchisi (xodimi) ekanligini ma'lum qilishi, ularni qo'llash niyati to'g'risida ogohlantirishi hamda Milliy gvardiya harbiy xizmatchisi (xodimi)ning qonuniy talablarini bajarishlari uchun ularga imkoniyat va yetarli vaqt berishi kerak, bundan ushbu ogohlantirishning imkoni bo'lmagan yoki ularning qo'llanilishidagi sustkashlik fuqarolarning, Milliy gvardiya harbiy xizmatchilarining (xodimlarining) hayoti hamda sog'lig'iga bevosita xavf soladigan va boshqa og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan hollar mustasno.

(amaldagi holat) Jismoniy kuch ishlatilishi, maxsus vositalar va o'qotar qurol qo'llanilishidan avval ularni

qo'llash niyati to'g'risida aniq ifodalangan ogohlantirish bo'lishi kerak, bundan ushbu ogohlantirishning imkoni bo'lmagan yoki ularning qo'llanilishidagi sustkashlik fuqarolarning, Milliy gvardiya harbiy xizmatchilarining (xodimlarining) hayoti hamda sog'lig'iga bevosita xavf soladigan va boshqa og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan hollar mustasno.

Xulosa. Jamoat xavfsizligini ta'minlash jarayonida huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan jismoniy kuch ishlatish, maxsus vositalar va o'qotar qurolni qo'llash masalalari aniq huquqiy kafolatlar asosida tartibga solinishi lozim. Xalqaro huquqiy standartlar majburlor choralari qo'llashdan avval shaxsni ogohlantirish, vakolatli mansabdor shaxs sifatida tanishtirish hamda qonuniy talabni ixtiyoriy bajarish uchun real imkon yaratishni muhim tamoyil sifatida e'tirof etadi.

Ogohlantirishni tushunish uchun vaqt berish talabi huquqni ichki ishlar organlari va Milliy gvardiya faoliyatini insonparvarlashtirishga xizmat qiladi, majburlor choralari profilaktik xususiyatini kuchaytiradi hamda fuqarolarning davlat organlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. Shu bois ushbu institutni ichki ishlar organlari va Milliy gvardiya faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilikka kiritish jamoat xavfsizligini ta'minlashning huquqiy mexanizmlarini yangi bosqichga olib chiqishga o'zining munosib hissasini qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi “O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-27-son farmoni
2. Maqola / Ichki ishlar tizimidagi islohotlarimizni xalqimiz sezishi shart – prezident: Elektron resurs – Rejim kirish <https://www.gazeta.uz/oz/2023/10/25/ichki-ishlar/> (murojaat etilgan sana 27.01.2026-yil);
3. O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 16-sentabrdagi “Ichki ishlar organlari to'g'risida”gi Qonuni – T.: Yuridik adabiyotlar publish, 2023;
4. Elektron resurs – Rejim kirish: <https://lex.uz/mact/-5128310> (murojaat qilingan sana 27.01.2026);
5. Maqola / Davlat dasturi va huquqiy islohotlar zarurati / Elektron resurs – Rejim kirish: <http://pravacheloveka.uz/oz/news/davlat-dasturi-va-huquqiy-islohotlar-zarurati> (murojaat qilingan sana 27.01.2026);
6. Birlashgan Millatlar Tashkilotining jinoyatchilikni oldini olish va huquqbuzarlar bilan muomala qilish bo'yicha 1990-yil 27-avgust – 7-sentabrda Kubaning Gavana shahrida o'tkazilgan Sakkizinchi Kongressidagi “Huquqni muhofaza qiluvchi mansabdor shaxslar tomonidan kuch va o'qotar qurol qo'llash bo'yicha asosiy tamoyillar”;
7. BMning “Huquqni muhofaza qilish organlari tomonidan kuch va o'qotar qurollardan foydalanish bo'yicha qo'llanmasi” Rejim kirish – Elektron resurs: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/17-03483_ebook.pdf (murojaat qilingan sana 29.01.2026-yil);
8. 2011-yil 7-fevraldagi Rossiya Federatsiyasining “Politsiya to'g'risida”gi N3-FZ Federal Qonuni 19-moddasi 1-xatboshisi / Elektron resurs – Rejim kirish: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_110165 (murojaat qilingan sana 29.01.2026-yil);
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-son Farmoni

Abduqodir ABDIBOSITOV,
O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti
Yuridik fanlar kafedrası o'qituvchisi
E-mail: abduqodir.abdibositov@gmail.com

JANUBIY KOREYA TAJRIBASI ASOSIDA SOCH TOLASI ORQALI NARKOTIK MODDALARNI ANIQLASH AMALIYOTI

Annotatsiya: ushbu maqolada jinoyatlarni fosh etishda an'anaviy usullarga nisbatan qator afzalliklarga ega bo'lgan soch tolasi orqali narkotik moddalarni aniqlash amaliyotining ilmiy-toksikologik asoslari yoritib berilgan. Shuningdek, xalqaro kriminalistikada o'zini oqlagan Janubiy Koreya politsiyasining dalillarni maxsus qadoqlash tizimi hamda zamonaviy mikro-segmental tahlil usullarini O'zbekiston sud-tergov faoliyatiga integratsiya qilishning huquqiy va amaliy mexanizmlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: sud-tibbiyot ekspertizasi, soch tolasi tahlili, narkotik moddalar, Janubiy Koreya tajribasi, sud-toksikologiyasi, mikro-segmental usul, ashyoviy dalillarni qadoqlash, jinoyatlarni fosh etish.

Аннотация: в данной статье освещены научно-токсикологические основы практики выявления наркотических веществ через анализ волос, имеющей ряд преимуществ перед традиционными методами при раскрытии преступлений. Кроме того, предложены правовые и практические механизмы интеграции в судебно-следственную деятельность Узбекистана оправдавшей себя в международной криминалистике системы специальной упаковки уликов полиции Южной Кореи и современных методов микроsegmentного анализа.

Ключевые слова: судебно-медицинская экспертиза, анализ волос, наркотические вещества, опыт Южной Кореи, судебная токсикология, микроsegmentный метод, упаковка вещественных доказательств, раскрытие преступлений.

Annotation: this article highlights the scientific and toxicological foundations of detecting narcotic substances through hair analysis, a practice that offers a number of advantages over traditional methods in solving crimes. Furthermore, legal and practical mechanisms are proposed for integrating into the judicial and investigative activities of Uzbekistan the South Korean police's special evidence packaging system and modern micro-segmental analysis methods, which have proven effective in international forensics.

Key words: forensic medical examination, hair analysis, narcotic substances, South Korean experience, forensic toxicology, micro-segmental method, packaging of physical evidence, solving crimes.

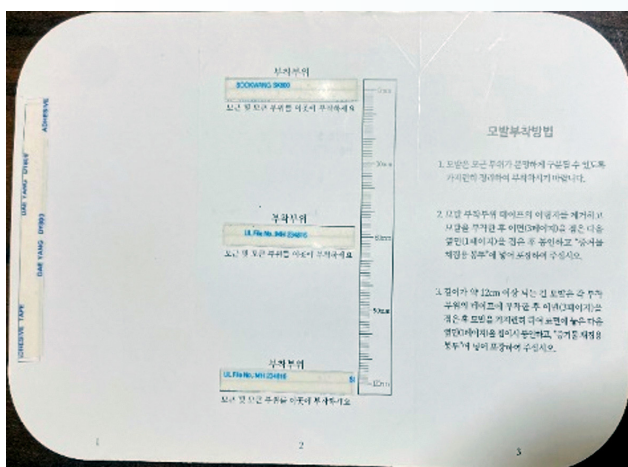
Jahonda giyohvandlik jinoyatlariga qarshi kurashish va ularni fosh etish huquqni muhofaza qilish organlarining eng dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Jinoyat ishlarini tergov qilish jarayonida shaxsning narkotik moddalarni iste'mol qilganligini isbotlashda sud-tibbiyot ekspertizasi muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy usullar, ya'ni qon va peshob tahlillari moddalarni faqat qisqa muddat ichida aniqlash imkonini beradi. Bu holat tergov amaliyotida o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. So'nggi yillarda xalqaro kriminalistika amaliyotida soch tolasi orqali narkotik moddalarni aniqlash texnologiyasi keng ommalashmoqda. Ushbu usul inson organizmida kimyoviy moddalarning uzoq muddat saqlanib qolish xususiyatiga asoslangan bo'lib, nafaqat so'nggi iste'molni, balki uning xronologik tarixini ham aniq ko'rsatib berishdek afzallikka ega.

Sud-tibbiyot ekspertizasida narkotik moddalarni aniqlashda qon va peshob kabi an'anaviy biologik namunalar azaldan asosiy manba sifatida qo'llanib kelinadi. D.L. Haller va uning hammualliflari tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarga tayanadigan bo'lsak, qon va peshob tahlillari juda qisqa aniqlash darchasiga ega bo'lib, moddalarning tezda organizmdan chiqib ketishi natijasida huquqbuzarlarga haqiqatni yashirish imkonini

beradi. Soch tolasi tahlili esa bu to'siqlarni yengib o'tish hamda bir necha oylik uzluksiz ma'lumotlarni taqdim etish ustunligiga ega [3]. Demak, an'anaviy namunalar faqatgina so'nggi bir necha kun ichidagi holatni qayd qila olsa, soch tolasi o'ziga xos uzoq muddatli biologik xotira vazifasini bajarib, jinoyatni ochishda vaqt cheklovlarini sezilarli darajada kengaytirib beradi hamda natijalarning haqqoniyligini oshiradi.

Narkotik moddalarning soch tolasida uzoq vaqt barqaror saqlanib qolish mexanizmi uning o'ziga xos anatomik va kimyoviy tuzilishi bilan bevosita bog'liqdir. Toksikolog olim P. Kintzning nazariy qarashlari shuni ko'rsatadiki, qon tomirlarida aylanib yurgan kimyoviy moddalar soch piyozchasi orqali uning ichki qismiga o'tadi va bu jarayonda soch tarkibidagi melanin pigmenti hamda keratin oqsili lipofil xususiyatga ega bo'lgan moddalarni o'ziga kuchli biriktirib oladi [4]. Ushbu ilmiy dalillarni tahlil qilib aytish mumkinki, melanin va keratin moddalari nafaqat sochga tabiiy rang va fizik mustahkamlik beradi, balki organizmga tushgan yot toksik moddalarni o'zida qulflab qo'yuvchi ishonchli kimyoviy langar vazifasini o'taydi, natijada oddiy yuvinish yoki tashqi biologik ta'sirlar bu izlarni osonlikcha yo'q qila olmaydi.

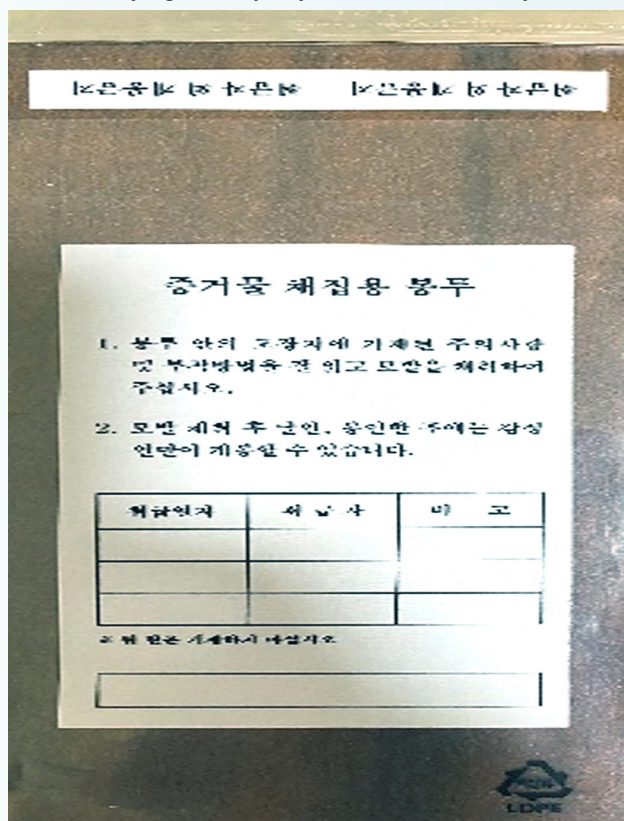
Sud-toksikologiya sohasida xronologik ma'lumotlarni yig'ishning ahamiyati beqiyosdir. Inson soch tolasining doimiy va o'rtacha barqaror tezlikda o'sishi tahlil jarayonlarida vaqtni hisoblash uchun tabiiy kalendar rolini o'ynaydi. Giyohvandlik jinoyatlarini tergov qilishda ba'zan turli sabablarga ko'ra uzoq vaqt o'tib ketishi, oqibatda an'anaviy ashyoviy dalillarning butunlay yo'qolishiga olib keladi. Ammo organizmning barqaror xotirasi hisoblangan bu struktura orqali o'tgan oylar davomida shaxsning qachon, qanday turdagi va qancha miqdorda taqiqlangan moddalar qabul qilganligini bosqichma-bosqich tiklash imkoni yaratiladi. Shunday qilib, bu yondashuv huquqni muhofaza qiluvchi idoralarga shaxsning nafaqat bir martalik huquqbuzarlik holatini fosh etishda, balki uning zararli odatlarga qanchalik chuqur bog'lanib qolganligini xolis va to'liq yoritib berishda juda muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

Jinoyat ishlarini tergov qilishda dalillarni to'g'ri yig'ish va ularning dastlabki fizik holatini buzmasdan saqlash eng muhim amaliy bosqichlardan biri hisoblanadi. Janubiy Koreya politsiyasi amaliyotiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, soch tolalarini qadoqlash uchun qat'iy standartlashtirilgan, maxsus ishlab chiqilgan vositalardan foydalanilishini ko'rishimiz mumkin. Koreya tajribasidagi maxsus qadoqlash tizimiga oid konvertlarning ichki qismida sochning aynan ildiz qismini yopishtirish uchun alohida yopishqoq tasmalar hamda tolaning uzunligini o'lchash uchun 120 millimetrgacha bo'lgan maxsus o'lchov shkalalari joylashtirilgan. Ekspertiza uchun olinadigan namunalar miqdori ham qat'iy mezonlarga asoslanadi, ya'ni har bir tekshiruv elementi uchun o'rtacha 50-80 dona soch tolasi yig'ib olinishi talab etiladi. Agar olinayotgan soch tolasining uzunligi 6 santimetrdan uzun bo'lsa, u holda kamida 90 dona soch tolasi olinib, ular 3 santimetrlilik bo'laklarga ajratilgan holda yig'iladi. Ushbu puxta o'ylangan tizim orqali ehtiyotkorlik bilan qirqib yoki sug'urib olingan soch tolasining ildiz va uch qismlari mutlaqo adashtirib yuborilmaydi hamda chiziqli bo'ylab to'g'ri, tartib bilan qotiriladi. Shundan so'nggina, bu dalillar himoya plombalariga ega bo'lgan, barcha zaruriy ma'lumotlar qayd etiladigan maxsus tashqi qog'oz konvertlarga solinib, qat'iy muhrlanadi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, bunday

aniqlikdagi soch tolasi ekspertizasi orqali moddalarni aniqlash muddati 1 yilgacha bo'lgan xronologik davrni qamrab oladi. Bizning yondashuvimizga ko'ra, ashyoviy dalillarni voqea joyining o'zida bu tarzda sistemali va ehtiyotkorlik bilan yig'ish hamda qadoqlash keyingi murakkab laboratoriya jarayonlarida tolaning xronologik o'sish yo'nalishi buzilmasligini to'liq kafolatlaydi.

Yig'ib olingan dalillarni bevosita tahlil qilishda zamonaviy mikro-segmental tahlil usuli misli ko'rilmagan yuqori aniqlikdagi natijalarni taqdim etishi bilan ajralib turadi. Toksikolog olim K. Kuwayama va uning hamkasblari tomonidan olib borilgan chuqur ilmiy izlanishlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, bitta soch tolasini o'ta kichik, ya'ni 0,4 millimetrlilik qismlarga bo'lib o'rganish orqali organizmga tushgan moddaning aynan qaysi sanada qabul qilinganligini hamda uning qanday dozada bo'lganligini o'ta aniq belgilash imkoni yaratiladi [5]. Ushbu tadqiqotchilarning nazariy qarashlariga tayanib yana shuni ta'kidlash mumkinki, bunday o'ta kichik bo'laklarga ajratib o'rganish natijasida dori vositalarining sochdagi taqsimlanishi uzluksiz silliq chiziqlar shaklida namoyon bo'ladi, bu esa modda bir marta yoki muntazam ravishda iste'mol qilinganligini bexato farqlashga xizmat qiladi. Ushbu ilmiy faktlardan kelib chiqib xulosa qiladigan bo'lsak, jinoyat sodir etilgan vaqtni va dozadini shunday mikroskopik aniqlikda belgilay olish xususiyati tergov jarayonida jabrlanuvchi yoki gumonlanuvchilarning ko'rsatmalarini obektiv tasdiqlashda eng kuchli va rad etib bo'lmaydigan ashyoviy dalil vazifasini o'taydi.

Yuqorida tahlil qilingan uslublar va innovatsion vositalarning o'zaro hamohangligi sud-kriminalistika

hamda tergov sohasida butunlay yangi sifat va ishonchlilik bosqichini shakllantiradi. Dalillarni yig'ish joyining o'zida maxsus himoyalangan, har bir detal hisobga olingan qadoqlash tizimini joriy etish orqali inson omili ta'sirida kelib chiqishi ehtimoli yuqori bo'lgan texnik xatolar, ya'ni tolalarning teskari aylanib qolishi, chalkashishi yoki yo'qolishining oldi olinadi. Shu bilan birga, zamonaviy laboratoriyalarda o'ta aniq texnologiyalarni keng qo'llash orqali jinoyat ishi bo'yicha deyarli hech qanday mavhum savollar qoldirilmaydi. Xususan, giyohvandlik vositalari bilan bog'liq holatlarda yoki kuchli ta'sir qiluvchi moddalar yordamida yashirinchasodir etilgan og'ir jinoyatlarni fosh etishda, shaxsning harakati va uning tanasiga tushgan moddalar xronologiyasini xuddi aniq mexanizm kabi kunma-kun tiklash sud-tergov organlarining dalillar bazasini kafolatlaydi. Bu kabi yuqori texnologik va kompleks yondashuv odil sudlovni ta'minlashda qonuniylik, shaffoflik hamda ilmiylik tamoyillarining mukammal uyg'unligini to'liq namoyon etadi.

Xorijiy ilg'or tajribani milliy sud-tergov amaliyotiga tatbiq etish o'ziga xos huquqiy va uslubiy yondashuvlarni talab qiladi. Dori vositalari yordamida qilingan yashirin jinoyatlarni fosh etishda soch tahlili o'zining yuridik kuchini namoyon qila olishi uchun qat'iy standartlashtirilgan huquqiy protokollar va namuna olishning metrologik asoslari zarur bo'ladi. Jinoyat ishlari doirasida ashyoviy dalillarni to'plash tartibini xalqaro talablarga moslashtirish, ayniqsa, murakkab kimyoviy tahlillar uchun namunalar olishda tergovchilarning qadam-baqadam harakatlarini aniq belgilab berish orqali odil sudlov sifatini keskin oshirishga erishish mumkin.

O'zbekiston sharoitida Janubiy Koreya qadoqlash standartlarini amaliyotga kiritishni bir necha uzluksiz bosqichlarda amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Dastlabki bosqichda barcha hududiy tergov va ekspertiza bo'linmalarini yopishqoq tasmali va maxsus o'lchov shkalasi tushirilgan zamonaviy konvertlar bilan to'liq ta'minlash, shuningdek, tezkor tergov guruhlar uchun voqea joyidan dalillarni hech qanday shikastlarsiz qirqib olish bo'yicha amaliy o'quv-trening mashg'ulotlarini tashkil etish zarur. Keyingi bosqichda esa, to'plangan dalillarni uzoq muddat saqlash va laboratoriyaga yetkazishda

harorat hamda tashqi ta'sirlarni minimallashtiruvchi ishonchli logistik zanjirni yo'lga qo'yish talab etiladi. Bu aniq chora-tadbirlar kelgusida ekspertiza xulosalarining sudda har qanday shubhalardan xoli bo'lgan mustahkam ashyoviy dalil sifatida qabul qilinishiga kafolat yaratadi.

Kriminalistikada innovatsion mexanizmlarni joriy etishda bevosita ekspertlarning ixtisoslashuv darajasi ham eng muhim omillardan biridir. Yaponiyalik tadqiqotchi N. Shimaning amaliy izlanishlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, tahlil usullarini sud amaliyotida to'laqonli va xatosiz qo'llash uchun laboratoriyalarni nafaqat yuqori aniqlikdagi texnologik uskunalar bilan jihozlash, balki ekspertlarning olingan murakkab ma'lumotlarni to'g'ri talqin qila olish ko'nikmalarini doimiy ravishda rivojlantirib borish maqsadga muvofiqdir [6]. Bundan kelib chiqadiki, xorijiy texnologiyani shunchaki milliy tizimga ko'chirib o'tkazishning o'zi yetarli emas. Mahalliy mutaxassislarimizni xalqaro standartlar asosida qayta tayyorlash, olingan natijalarni inson biometrik fiziologiyasi va jinoyat sodir etilgan aniq vaqt bilan xatosiz bog'lay oladigan professional kadrlarni yetishtirish tizimi eng ustuvor vazifaga aylanishi shart.

Har qanday amaliy va texnologik yangiliklarni davlat darajasida to'laqonli ishga tushirish bevosita milliy qonunchilik bazasini takomillashtirish hamda sohani tartibga soluvchi yangi qoidalar ishlab chiqish bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu jarayonni huquqiy jihatdan qat'iy tartibga solish maqsadida jinoyat-protsessual normalariga o'zgartirishlar kiritilishi, xususan, ashyoviy dalillarni olish dalolatnomalariga yangicha namunadagi qadoqlashning majburiy mezonlari singdirilishi kerak [1]. Bu boradagi huquqiy islohotlar, avvalo, O'zbekiston Respublikasining 2010-yil 1-iyundagi "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi O'RQ-249-sonli Qonuni doirasida sud-tibbiyot ekspertizasining tamomila yangi turlarini va laboratoriya tekshiruvi metodikalarini davlat miqyosida rasman tasdiqlash orqali amalga oshirilishi barcha huquqiy bo'shliqlarni bartaraf etadi [2]. Bunday keng qamrovli integratsiya tizimi nafaqat giyohvandlik va psixotrop moddalar bilan bog'liq jinoyatlarni, balki shaxsga qarshi qaratilgan boshqa og'ir turdagi yashirin huquqbuzarliklarni ham tez, aniq va adolatli fosh etish uchun mustahkam yuridik poydevor yaratib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. – 1994-y.
2. O'zbekiston Respublikasining 2010-yil 1-iyundagi «Sud ekspertizasi to'g'risida»gi O'RQ-249-sonli Qonuni. – 2010.
3. Haller D.L., Acosta M.C., Lewis D., Miles D.R., Schiano T., Shapiro P.A., Gomez J., Sabag-Cohen S., Newville H. Hair Analysis Versus Conventional Methods of Drug Testing in Substance Abusers Seeking Organ Transplantation // American Journal of Transplantation. – 2010. – Vol. 10. – Issue 5.
4. Kintz P. (Ed.). Analytical and Practical Aspects of Drug Testing in Hair. – Boca Raton: CRC Taylor & Francis Group, 2007.
5. Kuwayama K., Miyaguchi H., Kanamori T., Tsujikawa K., Yamamuro T., Segawa H., Okada Y., Iwata Y.T. Micro-segmental hair analysis: detailed procedures and applications in forensic toxicology // Forensic Toxicology. – 2022. – Vol. 40.
6. Shima N., Katagi M., Sato T. Hair testing for investigating intake and use history of hypnotics in the forensic field // Forensic Toxicology. – 2026. – Vol. 44.

Нурали ХАКБЕРДИЕВ,
Ўзбекистон Республикаси Одил судлов
академияси мустақил изланувчиси

КАДРЛАР РЕЗЕРВИ ТУШУНЧАСИ, МАЗМУНИ ВА УНИНГ ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИДАГИ ЎРНИГА ОИД НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР ТАҲЛИЛИ

Аннотация: мазкур мақола инсоний капитал назарияси, мотивация ва компетенция моделларига таянилган ҳолда таҳлил қилиб чиқилган. Инсон ресурсларини бошқариш тизимидаги кадрлар билан таъминлаш, уларни ривожланиш, ходимларни рағбатлантиришнинг энг истиқболли ва долзарб масалалардан бири кадрлар резервини ривожлантириш масаласи таҳлил қилинган. Шунингдек, кадрлар резервини шакллантиришда мотивация ва компетенция моделларига таянган ҳолда батафсил таҳлил қилиб, тавсиялар ишлаб чиқилган.

Аннотация: в данной статье анализируется теория человеческого капитала, модели мотивации и компетенций. Одним из наиболее перспективных и актуальных вопросов в системе управления человеческими ресурсами, включая подбор персонала, его развитие и мотивацию сотрудников, является формирование кадрового резерва. Также проводится подробный анализ и разрабатываются рекомендации по формированию кадрового резерва на основе моделей мотивации и компетенций.

Annotation: this article analyzes the theory of human capital, motivation and competency models. One of the most promising and urgent issues in the human resources management system, including staffing, development, and employee motivation, is the development of the personnel reserve. Also, a detailed analysis is made and recommendations are developed based on motivation and competency models for the formation of the personnel reserve.

Инсон ресурсларини бошқариш тизими кўп қиррали жараён бўлиб, унга кадрлар билан таъминлаш, уларни ривожланиш, ходимларни рағбатлантириш каби тадбирлар киради. Бугунги кунда ушбу тизимдаги энг истиқболли ва долзарб масалалардан бири кадрлар резервини ривожлантиришдир.

Кадрлар резерви тушунчаси фан ва инсон ресурсларини бошқаришда кенг қўлланилса-да, уни талқин қилишда бир қанча ёндашувлар мавжуд.

Кадрлар резерви билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқишга имкон берадиган асосий терминология иккита асосий тушунчалар “резерв” ва “кадр”ни ўз ичига олади.

Резерв (лотинча: “reservare” – тежаш, сақлаб қолиш) деган маъноларни англатиб, турли мазмунларда ишлатиш мумкин:

1) янги ресурслар ёки кучлар жалб қилинадиган манба;

2) зарурат туғилганда фойдаланадиган бирор нарсанинг захираси;

3) маълум бир муддат давомида сақланиб қолган ва жанговар вазият ўзгариши билан ҳаракатга киритилган қўшинларнинг бир қисми;

4) сафарбарликка мажбур бўлган ҳарбий хизматчиларнинг таркиби¹.

“Кадрлар” атамаси ишчи кучини, яъни турли ташкилий-ҳуқуқий мулкчилик шаклларида эга бўлган корхоналар, ташкилотлар, муассасалар ва давлат идораларида ишлайдиган, махсус касбий тайёргарликка эга ҳамда ихтисослашган билим, иш кўникмалари ва танлаган

фаолият соҳасида тажрибага эга бўлган меҳнатга лаёқатли фуқаролардир.

Э.А.Лановенко кадрлар резерви ташкилот ходимларининг потентсиал фаол ва ўқитилган, юқори лавозимларни эгаллашга қодир бўлган қисми, шунингдек, юқори малакали ишларни бажариш учун тизимли равишда ўқитиладиган ходимларнинг бир қисми эканлигини айтиб ўтади².

А.Ф.Виноходова ва А.А.Удовиковаларнинг фикрига кўра, кадрлар захираси функционал менежерлар, бошқарув қобилиятига эга ташкилотларнинг ходимлари, шунингдек, юқори салоҳиятга эга ёш мутахассислардан иборат.

Улар турли даражадаги бошқарув лавозимларига қўйиладиган талаблар асосида танланади, тизимли, мақсадли малакавий тайёргарликдан ўтган ва тегишли бўш иш ўринлари пайдо бўлганда бошқарув лавозимларга тайинланадиган шахслардир³.

Кадрлар резерви кўпинча ходимларни ёки ташқи номзодларни танлаш, сўнгра уларнинг кейинги касбий малакасини ошириш ва ўқитишни, пайдо бўлган бошқарув бўш иш ўринларини тўлдиришни ўз ичига олган жараён сифатида қарашимиз мумкин.

В.Р.Веснин “кадрлар резерви” атамасини маълум даражадаги менежерларга қўйиладиган талабларга жавоб берадиган, танлов жараёнидан ўтган, ихтисослаштирилган бошқарув ва касбий тайёргарликдан ўтган ҳамда бошқарув фаолиятига потенциал қодир бўлган махсус тузилган ходимлар гуруҳи деб айтиб ўтади⁴.

1 Булыко А.Н. Большой словарь иностранных слов. 35тысяч слов. Изд. 2-е, испр. - М.: «Мартин», 2008. С. 493.

2 Лановенко Е.А. Работа с кадровым резервом // Справочник кадровика. - 2003. - №9. - с. 41-48.

3 Удовикова А.А., Виноходова А.Ф. Управление кадровым потенциалом предприятия: монография. Старый Оскол: ООО «ТНТ», 2007. 272

4 Веснин В.Р. Управление персоналом. Теория и практика: учебник для вузов. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008.

Кадрлар резерви ташкилот, корхона, муассасанинг ташкилий ва штат жадвалидаги ўзгаришлар, лавозимга кўтарилиш, ишдан бўшатиш, бўш иш ўринлари ва бошқа сабабларга кўра бўш бошқарув лавозимларини тўлдиришга бўлган вақти-вақти билан бўлган эҳтиёжи билан боғлиқ. Бундай шароитда раҳбарлик лавозимида малакали номзоднинг йўқлиги бўлим фаолияти самарадорлигини сезиларли даражада пасайтиради.

Бошқарув назариясида кадрлар резервини бошқариш – ташкилот, корхона, муассасанинг (уларнинг таркибий бўлинмаларини ҳам) бошқарувини турли даражаларидаги мансабдор шахслар томонидан амалга оширадиган фаолиятдир.

М.А.Дундар “кадрлар резерви”ни юқори малакали ишларни бажариш салоҳиятига эга ёки бошқарув салоҳиятига эга бўлган мутахассислар билан ишлашга қаратилган ўқитиш, ротация, мотивация ва бошқалар бўйича чора-тадбирлар тўплами сифатида кўрсатиб ўтади⁵.

Кадрлар резервининг моҳияти ходимларни алмаштириш ёки ишдан бўшатиш ҳолатларида ташкилотни нормал ишлашини таъминлаш, кадрлар алмашинуви натижасида етказилган зарарни камайтириш ва ходимларнинг малакасини ошириш фаолиятини ташкилотнинг стратегик мақсад ва вазифаларига эришишга йўналтиришдир. Ушбу жараёни ташкил этишнинг асосий мақсади шундаки, ташкилот, муассаса ичидаги кадрлар алмашинуви тартибсиз бўлмаслиги, аксинча, ташкилот, муассасанинг илғор ривожланишининг умумий концепциясига мос келадиган ва унинг кадрлар резервини мустаҳкамлашга қаратилган бўлиши керак.

А.А.Прошин ички ишлар органлари фаолиятини ўрганиб, “кадрлар резерви” атамасига қуйидаги таърифни беради: “бу ҳокимиятнинг юзи, давлатнинг ички ва ташқи сиёсатини амалга ошириш воситаси”⁶.

Кадрлар резервини давлат хизматчиларининг мартаба ўсишини таъминлайдиган технология сифатида ҳам, малакали ходимларни давлат хизматига жалб қилиш бўйича жараён сифатида ҳам тушуниш мумкин.

А.Я.Кибанов: “кадрлар резерви ташкилот ходимларининг юқори лавозимларни эгаллашга қодир бўлган потенциал фаол ва тайёрланган қисми, шунингдек, юқори малакали ишларни бажариш учун тизимли тайёргарликдан ўтаётган ходимларнинг бир қисми” – деб таърифлайди⁷.

Профессионал кадрларни ривожлантириш, ички ишлар органларининг тезкор ва хизмат фаолияти учун кадрлар салоҳиятини сақлаш, кўпайтириш, мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва улардан оқилана ва самарали фойдаланиш кадрлар резервини шакллантиришда аҳамиятли саналади.

5 Дундарь М.А. Кадровый резерв как эффективный инструмент управления персоналом // Управление развитием персонала, 2008, №02(14), с. 104-111

6 Булыко А.Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. Изд. 2-е, испр. М.: «Мартин», 2008. С. 493.

7 Кибанов А.Я. Основы управления персоналом: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Инфра-М, 2008. С.313.

8 Егоршин А.П. Управление персоналом: учебник для вузов. 4-е изд., испр. Н.Новгород: НИМБ. 2003. С.109.

9 Маслова В.М. Управление персоналом: учебник. М.: Издательство Юрайт, 2011. С. 252.; Яковлев А.Я. Кадровый резерв как элемент системы работы с персоналом: дисс. ... канд. экон.наук. М., 2006. С. 35

10 Соломатин Е.Ю. Административно-правовое регулирование формирования кадрового резерва на федеральной государственной службе: дисс канд. юрид. наук. М., 2006. С. 10.

А.П.Егоршиннинг фикрича, кадрлар резерви бу танлаб олинган ва тизимли, мақсадли малакавий тайёргарликдан ўтган, маълум бир лавозим талабларига жавоб берадиган бошқарув қобилиятига эга менежерлар ва мутахассислар гуруҳи⁸.

Кадрлар резервининг мавжудлиги бўш бошқарув лавозимларини ўз вақтида тўлдириш имконини беради, ички ишлар органларининг ресурсларини тежайди ва малакали бошқарув ходимлари билан таъминлайди, бу эса ички ишлар органларининг ишлаш натижаларини яхшилайди.

В.М.Маслова ва А.Я.Яковлев кадрлар резервини: “ташкилий кўникмаларга эга, маълум бир бошқарув даражаси талабларига жавоб берадиган ва мақсадли малакавий тайёргарликдан ўтган функционал менежерлар ва мутахассислар” – деб таърифлайдилар⁹.

Кадрлар резервининг бир қатор асосий хусусиятларини қуйидагиларда кўришимиз мумкин:

1) кадрларни танлаш ва кейинчалик жойлаштириш аҳамиятсиз жараён эмас, балки тизимли ҳамда доимий содир бўладиган жараён саналади (бир қатор объектив ва субъектив омиллар туфайли: ходимлар сонининг кўпайиши ёки камайиши, лавозимга кўтарилиш, бошқа бўлимларга ўтиш ва ишдан бўшатишни тушунишимиз мумкин);

2) резерв билан ишлаш кенг қамровли ва ички ишлар органларининг кадрларга бўлган эҳтиёжларини баҳолаш ва кадрлар ҳолатини таҳлил қилиш, шунингдек, ҳар бир алоҳида ходимнинг мартаба даражасини режалаштириш билан чамбарчас боғлиқдир;

3) бошқарув лавозимларига захирада номзод бўлган ходимлар режалаштирилган лавозим талабларига жавоб берадиган маълум қобилият ва фазилатларга эга бўлиши керак.

Э.Ю.Соломатиннинг фикрича, кадрлар резерви маъмурий ҳуқуқий хусусиятга эга бўлган моддий ва процессуал нормалар тўпламидан ташкил топган давлат фуқаролик хизматининг қуйи муассасаси. Шу билан бирга, у шунчаки давлат фуқаролик хизматининг ижтимоий, ҳуқуқий ва ташкилий бўлинмаси эмас, балки фуқароларга давлат хизматига тенг ҳуқуқли кириш ҳуқуқини амалга ошириш имконини берувчи махсус маъмурий ва ҳуқуқий механизмдир¹⁰.

Бизнинг фикримизча, кадрлар резерви тушунчаси нафақат давлат фуқаролик хизматига, балки бошқа давлат хизмати турларига ҳам тегишли.

Н.В. Подбелский кадрлар захирасининг хусусиятларини тўрт гуруҳга ажратди:

1) кадрлар захирасини яратиш мақсади – белгилаш;
2) ходимларнинг маълум бир тоифасига (номзодларга) мансублиги – сегментация;

3) ходимда тегишли компетенцияларнинг мавжудлиги – белгиланган талабларга мувофиқлиги;

4) манфаатдор томонларнинг ташкилот томонидан ўтказиладиган махсус тадбирларда иштироки¹¹.

Н.В.Подбельский кадрлар резервининг асосий мақсади юқори даражадаги лавозимларни тўлдириш деган фикрга қўшилмайди.

Илмий юридик адабиётларда раҳбар лавозимлари учун кадрлар резервини шакллантириш босқичлари ва уларнинг кетма-кетлиги ҳақида кўплаб фикрлар келтирилган. Бизнингча, буларни қуйидагича умумлаштириш мумкин:

– ташкилот ва корхонанинг асосий бизнес йўналишларининг ривожланишини ва унинг ташкилий-ҳуқуқий базасидаги ўзгаришларни яқин ва узоқ муддатли истиқболда прогноз қилиш;

– резервнинг аниқ иш тузилмасини аниқлаш;

– кадрлар резервга бўлган ҳозирги ва келажакдаги эҳтиёжни прогноз қилиш;

– номзодларга қўйиладиган талабларни ишлаб чиқиш; иш талабларига жавоб берадиган номзодларни қидириш ва таклиф қилинаётган лавозимга номзодларнинг профессионал билимлари, кўникмалари ва тажрибасига асосланиб захирага киритиладиган шахсларни танлаш;

– раҳбар томонидан ходимни захирага киритиш тўғрисида қарор қабул қилиш;

– кадрлар резерви орқали кадрлар бўлими ишлаш.

О.А.Галанин ички ишлар органларида кадрлар резервга қуйидагича таъриф беради: “кадрлар резерви бу лавозимда кўтарилиш учун зарур бўлган профессионал, ишбилармонлик, шахсий ва ахлоқий фазилатларга эга бўлган, эгаллаб турган лавозимларида ўзини ижобий томондан кўрсатган ва ички ишлар органларида раҳбарлик лавозимларини эгаллашга мўлжалланган, белгиланган мезонлар асосида истиқболли ходимларнинг махсус тузилган гуруҳи”¹².

Ички ишлар органларида кадрлар резерви ички ишлар органларида раҳбар кадрлар алмашинувини узлуксиз таъминлаш ва мазкур лавозимларга профессионал, шахсий ва ахлоқий фазилатларга эга бўлган шахсларни келишини таъминлашга қаратилган бўлади.

Л.М. Колодкин фикрига кўра, кадрлар захираси – бу истиқболли, юқори малакали ва ташаббускор ходимларнинг ўзига хос гуруҳи бўлиб, уларни ўқитиш ва ривожлантириш орқали юқори лавозимлар учун тўлақонли тайёрланган жараёндир¹³.

М.И.Бухалков ва В.Р.Веснин таъкидлашича, “агар ташкилот ўзининг энг катта салоҳиятини рўёбга чиқариш учун тегишли инсон ресурсларига эга бўлмаса, уларни дарҳол топиш ёки ўқитиш керак ва бўш лавозимларни тўлдириш учун кадрлар резервидан фойдаланиш керак”¹⁴.

– деган фикрига қўшилиш мумкин.

Кадрлар резервининг мазмуни унинг қўлланилиш соҳасига қараб фарқ қилади ва у фақат давлат идоралари ҳамда муассасаларининг штатдаги ходимлари орасидан захирага киритиш учун номзодларни кўрсатиш билан чекланмайди.

Ички ишлар органларида кадрлар резерви — ички ишлар органларидаги кадрлар резерви ижтимоий-ҳуқуқий институт бўлиб, унинг ташкилий механизми раҳбарлик лавозимларига номзодларни уларнинг касбий ва шахсий фазилатларига қараб кўрсатиш, таклиф қилинган лавозимларга зарур билим, касбий кўникма ва қобилиятларни эгаллашга ва ходимларнинг лавозим бўйича кўтарилишга бўлган ҳуқуқларини амалга оширишга ёрдам берувчи тизимдир. Шунингдек, кадрлар резервини бошқариш, уни шакллантириш, ўқитиш ва кейинчалик ички ишлар органларининг тезкор ва хизмат фаолиятига йўналтиришни таъминлайдиган ўзаро боғлиқ босқичларни ўз ичига олган кенг қамровли тизимни ифодалайди.

Ички ишлар органларида кадрлар резервининг асосий мақсадлари қуйидагиларда кўринади:

– ички ишлар органларида раҳбар кадрлар алмашинувини узлуксиз таъминлаш;

– ички ишлар органларида ходимларнинг хизмат самарадорлигини ошириш;

– ички ишлар органларида ходимлар ўртасида ижобий ва самарадор тажриба узатилишини таъминлаш;

– ички ишлар органларида ходимларни тайинлашда коррупция ва субъективлик хавфини камайтириш.

Ички ишлар органларида кадрларни танлашда қуйидаги мезонлар инобатга олинади:

– ходимнинг касбий билим ва кўникмалар (қонунчилик, профессионал, соҳавий билимлари);

– ходимнинг хизмат натижалари ва интизоми;

– ходимнинг маънавий-ахлоқий фазилатлар;

– ходимнинг етакчилик салоҳияти ва ташаббускорлиги;

– психологик барқарорлик ва жамоа билан ишлаш қобилияти;

– ходимнинг соғлиғи.

Россиялик олим О.А.Галанин ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларида кадрлар резервини яратиш ва шакллантириш мақсадларини қуйидаги нуқтаи назардан кўриб чиқади:

– ички ишлар органлари ва уларнинг бўлинмаларида тегишли лавозимларни ўз вақтида тўлдириш (штат билан таъминлаш) орқали тезкор ва хизмат вазифаларининг бажарилишини таъминлаш;

– раҳбар ходимлар билан тизимли ва узоқ муддатли иш учун замин яратиш;

– раҳбар ходимларни барқарор, мартаба кўтарилиш истиқболларига ишончни яратиш ва шахсий

11 Подбельский Н.В. Теоретико-методологические основы построения и функционирования региональных систем резерва управленческих кадров: дисс. ... канд. техн. наук. Екатеринбург, 2010. С. 17.

12 Галанин О.А. Организация работы с резервом для назначения на должности руководящего состава органов внутренних дел Российской Федерации в свете требований административной реформы: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М.: Академия управления МВД России, 2010. С.12.

13 Колодкин Л.М. Организационные и правовые основы работы с кадрами в органах внутренних дел. М.: Академия МВД. С. 220.

14 Маслова В.М. Управление персоналом: учебник. М.: Издательство «Юрайт», 2011. С. 240.

режаларни ички ишлар органларидаги хизмат билан уйғунлаштириш¹⁵.

Ички ишлар органларидаги кадрлар резервининг мазмунини тушуниш мумкин бўлган бир қатор хусусиятлар мавжуд:

- кўп даражали тизимга мувофиқ ўрта, катта ва юқори кўмондонлик ходимлари раҳбарлари (бошлиқлари) лавозимларини тўлдириш учун мўлжалланган;

- унга фақат ички ишлар органлари ходимлари киритилиши мумкин;

- кадрлар резерви лавозимларига малака талабларига жавоб берадиган ва раҳбарлик иши учун зарур бўлган фазилатларга эга бўлган ходимлар орасидан мақсадли танлов орқали шакллантирилади;

- захирага киритилган ходимлар Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг таълим муассасаларида, шунингдек, индивидуал ўқув дастурлари бўйича хизмат жойларида ўқитилади;

- бўш бошқарув лавозимларини тўлдириш учун асосий манба ҳисобланади.

Кадрлар резерви ички ишлар органларида ходимларнинг мартаба интилишларининг амалга ошишини кафолатлайди.

Илмий ва ўқув адабиётларида “кадрлар резерви” ва “карьер” тушунчалари кўпинча “кадрлар билан ишлаш” тушунчасининг бир-бирини тўлдирувчи элементлари сифатида қаралади.

Кадрлар резервига оид назарий ёндашувларда карьера назарияси ҳам аҳамиятли саналади.

Э.Ю.Сломатиннинг фикрича, кадрлар резерви билан ишлашнинг бутун циклининг асосий йўналишларидан бири захирадаги шахсларнинг профессионал ва мартаба ўсишини (карьер ривожланиши) режалаштиришдир.

Хорижий луғатларда карера (итальянча: *carriera* – югуриш, ҳаёт сафари) деган маъноларни англатади ва у қуйидагича таърифланади: 1) профессионал, илмий ёки бошқа фаолиятда муваффақиятли ривожланиш; 2) ҳар қандай соҳада фаолият.

Инсон ресурсларини бошқаришда “карьер” тушунчаси турли жиҳатларни (маъноларни) қамраб олади: танланган касбда ривожланиш, юқори мавқега эришиш, ва ўз қобилиятларини юксалтиришга имкон беради.

В.М. Маслованинг фикрига кўра, меҳнат карьераси – бу шахснинг ҳар қандай фаолият соҳасидаги изчил ривожланиши, кўникмалари, қобилиятлари ва фаолият билан боғлиқ иш ҳақи миқдорининг ўзгариши, танланган фаолият йўлида ривожланиш, ютуқларга эришиш ҳисобланади¹⁶.

Инсоннинг иш ҳаёти давомида иш билан боғлиқ

тажриба ва меҳнат фаолияти билан боғлиқ муносабати ва хатти-ҳаракатларидаги индивидуал онгли ўзгаришларни карьера сифатида тушунишимиз мумкин.

С.Рахмоновнинг фикрича, карьера модели учун кадрлар захирасини шакллантиришнинг яна бир ўзига хос усули бу ихтисослаштирилган университетларнинг талабаларини мақсадли ёллаш бўлиб, улар ўқишни тугатгандан сўнг танловни четлаб ўтиб, давлат хизматида муружаат қилишлари мумкин¹⁷.

Э.Сатторов таъкидлашича, давлат фуқаролик хизматида кадрлар захираси давлат органларининг юқори малакали, маҳоратли кадрлар таркибини шакллантириш жараёнининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Кадрлар захираси фуқаролик хизматчиларининг ўз касбий ва шахсий сифатлари кадрлар захирасини шакллантириш жараёнида юқори баҳо олиши туфайли нафақат лавозимда ўсишига, балки энг маҳоратли фуқароларнинг излаб топилишига олиб келади. Бундай ходимлар бўш лавозимларга тайинлаганда, улар эга бўлган билим, тажриба, кўникма ва малакалар орқали давлат органи фаолияти энг самарали ва сифатли амалга оширилиши имкони яратилган бўлади¹⁸.

А.Н.Чижов кадрлар резервини мартаба режалаштириш ва ривожлантириш усулларида бири деб санайди¹⁹.

Кадрлар резерви албатта карьерани қамраб олиши лозим. Карьера профессионал ўсиш, яъни ходимнинг иш фаолиятида профессионал ихтисослашувнинг устунлиги, асосан маълум бир соҳадаги фаолият, ходимнинг ютуқларини профессионал ҳамжамият томонидан тан олиниши ва ходимнинг маълум бир соҳадаги обрўси саналади. Касбий ўсиш кўпинча лавозимга кўтарилиш учун зарур шартлардан биридир.

Лавозимга кўтарилиш, бу асосан ходимнинг иш мавқеидаги, ижтимоий ролидаги ҳамда ички ишлар органлари ичидаги ваколат даражаси ва кўламидаги ўзгаришларни акс эттиради.

Кадрлар резервига оид назарий ёндашувлардан яна бири компетенция моделидир.

Р.Бояциснинг таъкидлашича, компетенциялар – бу қўйилган вазифаларни самарали бажариш учун зарур бўлган малакалар, билимлар ва тажриба комбинациясидан иборат бўлиб, унинг таркибида функционал компетенциялар (ишни бажаришда зарур бўлган техник экспертизага тааллуқли билимлар ва малакалар), бошқарув компетенциялари (режалаштириш, ташкиллаштириш ва ресурслардан фойдаланиш учун зарур бўлган билимлар ва малакалар), коммуникатив компетенциялар (атрофдагилар билан ўзаро муносабатлар учун зарур бўлган билимлар ва малакалар, фундаментал концепциялар (режалаштириш ва мавҳум

15 Галанин О.А. Резерв для назначения на должности руководящего состава органов внутренних дел и карьера сотрудника / М.: Труды Академии управления МВД России, 2009. № 4 (12) С. 109.

16 Маслова В.М. Управление персоналом: учебник. М.: Издательство «Юрайт», 2011. С. 239.

17 Рахманов С. Давлат фуқаролик хизматини ўташ ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш истиқболлари. Academic Research in Educational Sciences Volume 4 | Issue 1 | 2023. Б.70.

18 Сатторов Э. Давлат фуқаролик хизмати тизимида кадрлар захирасини шакллантиришнинг долзарб масалалари. ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2021, 3 (100).

19 Чижов Н.А. Кадровые технологии. М.: «Экзамен», 2000. С. 138.

даражада тафаккур қилиш учун зарур бўлган билим ва малакалар) мавжуд²⁰.

Кадрлар резервида компетенциялар – бу ходимнинг келгусида ички ишлар органларининг бошқарув ёки асосий вазифаларни самарали бажариши учун зарур бўлган шахсий фазилатлар, билим, кўникма ва хулқ-атвор моделлари тўплами саналади. Мазкур компетенцияларга бошқарув кўникмалари (раҳбарлик, қарор қабул қилиш), стратегик фикрлаш, ходимларни ривожлантириш, низоларни ҳал қилиш, мослашувчанлик, мотиваторлик ва бошқа фазилатларни киритиш мумкин.

Т.Ю.Базаровнинг фикрича, компетенция иш берувчи томонидан маълум бир лавозимда ёки умуман ташкилот ичида белгиланган компетенциялар (ишлаб чиқариш вазифалари) доирасида ходим эгаллаши керак бўлган шахсий хусусиятлар, қобилиятлар, кўникмалар ва мотивацион хусусиятлар тўплами сифатида кўрсатиб ўтади²¹.

Компетенциялари – ички ишлар органлари ходимларини бошқаришга ёрдам берадиган бошқарув кўникмаларининг комбинацияси ҳисобланади. Компетенцияларга касбий кўникмалари, шахсий ва ахлоқий фазилатлари, стратегик ва танқидий фикрлаши, режалаштириш ва ташкил этиш кўникмаларини киритишимиз мумкин.

И.А.Зимняя таъкидлашича, компетенция бу нормалар, бошқарув ва билимлар тўплами ҳамда турли ижтимоий, профессионал вазиятларда ҳаракатларни етарли даражада бажариш сифатидир²².

Кадрлар резервдаги ички ишлар ходимлари иш жараёнини ташкил қилиш, муаммолар ва низоларни ҳал қилиш, мақсадлар қўйиш ва уларга эришиш учун иродага эга бўлиш, самарали мулоқот қилиш ва ўз фикрларини аниқ ифода этаолиш лозим.

А.В.Хуторской компетенция ташқи томондан жорий этилган нормадир ва компетенциявийлик бу нормани ўзлаштиришни тавсифловчи шахсий сифатдир деб баҳолайди²³.

Раҳбарнинг қобилиятлари, билимлари ва шахсий хусусиятлари ташкилот стратегияси ва мақсадларига қараб фарқ қилиши мумкин. Бир ташкилотдаги раҳбар фақат бўлим ишларини назорат қилиши ва вазифаларни режалаштириши керак бўлиши мумкин, бошқасида эса стратегик фикрлаш ва низоларни ҳал қилиш кўникмалари муҳимроқдир.

Е.А.Морозова ва А.А.Юровлар компетенцияларни фаолият турига қараб, қуйидагиларга ажратишни тавсия этади:

1) юқори даражада ихтисослашган компетенциялар

20 Бояцис Р. Компетентный менеджер /Р.Бояцис. - М.: НИРО, 2008.

21 Базаров Т. Ю. Технология центров оценки персонала: процессы и результаты: практ. пособие. М.: КноРус, 2011. 300 с.

22 Зимняя И. А. Компетентность и компетенции в контексте компетентностного подхода // Понятийный аппарат педагогики и образования: сб. науч. тр. / отв. ред.: Е. В. Ткаченко, М. А. Галагузова. Вып. 7. Екатеринбург: УрГПУ, 2012. С. 64—75. EDN: YMPEXZ

23 Хуторской А. В. Модель компетентностного образования // Высшее образование сегодня. 2017. № 12. С. 9—16. <https://doi.org/10.25586/RNU.HET.17.12.P09> EDN: ZWLAIID

24 Е.А.Морозова, А.А.Юров Компетенции и компетентность работников: общее и особенное. Экономические и социально-гуманитарные исследования. 2024. № 1 (41). С. 52—61.

25 Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Пер. с англ., сост., научн. ред., послес. Капелюшников Р.И. –М.: ГУ ВШЭ, 2003.- С.121.

— ходимнинг бевосита иш фаолияти доирасида профессионал функцияларни юқори сифатли бажаришини белгилайдиган ва маълум бир соҳада мутахассис сифатида эришган даражасини кўрсатадиган билим, қобилият ва кўникмалари;

2) бошқарув компетенциялари — етакчилик фазилатлари, мулоқот қобилиятлари, ўз ваколатлари доирасида қарор қабул қилиш, стратегик фикрлаш, берилган вазифаларни таҳлил қилиш, иш жадвалини режалаштириш қобилияти, аналитик фикрлаш, ижтимоий интеллект;

3) умумий компетенциялар – ходимларга умумий иш билан боғлиқ масалаларни ҳал қилиш имконини беради: молиявий, иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий, ижтимоий-сиёсий, шу жумладан рақамли технологиялар, хорижий тиллар ва бошқа соҳасидаги билим, кўникма ва қобилиятлар²⁴.

Ички ишлар органларида раҳбар ходимларнинг шахсий ва касбий компетенциялари раҳбарнинг профессионал фазилатларининг асосини ташкил этади. Ички ишлар органларида раҳбар ходимлар ташкилий кўникмалар, ўзига ишонч, стрессга чидамлик, ўрганиш қобилияти, мослашувчанлик, қарор қабул қилишда мослашувчанлик, тақдирот қилиш қобилияти, ёрдам беришга тайёрлик, стратегик фикрлаш ва режалаштириш каби компетенцияларга эга бўлиши лозим.

Умуман олганда кадрлар резервдаги ички ишлар ходимлари стратегик компетенциялар, бошқарув (менежерлик) компетенциялари, шахсий (soft skills) компетенциялар, касбий (профессионал) компетенциялар, инновацион компетенцияларни ўзлаштирган бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Кадрлар резерви тушунчасини ёритишда инсон капитали назарияси аҳамиятли саналади.

Г.Беккер корхонадаги инсон капиталини инсон кўникмалари, билим ва маҳоратининг жамланмаси деб белгилаган. Бунда у ходимларни махсус ўқитиш, уларда махсус билим ва кўникмалар ҳосил қилишга алоҳида аҳамият берган. Г.Беккернинг ҳисоблашича, ходимларнинг махсус тайёргарлиги фирманинг рақобат устуворлигини шакллантиради. Бу бозорларда маҳсулотларнинг маълум ва машҳур бўлиши, пировард натижада фирманинг нуфузи, ноу-хауси ва савдо белгисида ўз ифодасини топади²⁵.

Инсон капитали ички ишлар органлари учун ишончли иқтисодий ресурс бўлиб хизмат қилади, унинг самарадорлиги ходимларнинг доимий ривожланиши, уларнинг мотивацияси ва иш жараёнида иштирок этишига боғлиқ. Ички ишлар органларида инсон капиталининг

аҳамияти динамик бошқарув туфайли ортиб бормоқда: гендер тенгликка интилиш, ахборот-технологияларига мослашувчанлик ва демографик хилма-хиллик каби омиллар таркибий ўзгаришларни келтириб чиқармоқда.

И.Бен-Поратнинг таснифлашига кўра, инсон капитали қуйидаги таркибий қисмлардан иборат:

1) инсон капиталини яратишда иштирок этаётган одамларнинг сифат хусусиятлари ва қобилияти;

2) бозорда таклиф этилаётган ҳамда бошқа ашёлар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишга киритилган капитал қисми²⁶.

Инсон капиталининг стратегик салоҳиятини баҳолаш ички ишлар органларида кадрлар резерви ҳолатини акс эттирувчи кўрсаткичларни ўз ичига олган дастлабки маълумотлар тўпламини тайёрлашдан бошланади.

Инсон капитали деганда фақат инсоннинг меҳнат қобилиятини оширадиган инвестициялар йиғиндиси – таълим ва касбий маҳорат тушунилан.

И.Н.Шапкин инсон капитали кенг маънода иқтисодий ривожланишнинг интенсив ишлаб чиқариш омили, жамият ва оила ривож, билимлар, интеллектуал ва бошқарувчи меҳнат воситалари, аҳоли саломатлиги ва яшаш муҳити, замонавий малакали кадрларнинг юксак салоҳиятидир деб таъкидлаб ўтади²⁷.

Л.Шарипов ва Н.Кошановаларнинг фикрича, инсон капитали кенг маънода – иқтисодиёт, жамият ва оила ривожланишининг интенсив ишлаб чиқарувчи омили, шу жумладан ишчи кучининг билим ва малакали интеллектуал қисми, бошқарувчи меҳнат воситалари, атроф-муҳит ва меҳнат фаолиятларининг йиғиндисидир. Инсон капиталига қисқача – ақл, соғлиқ, билим, сифатли ва самарали меҳнат ва ҳаёт сифати деб таъриф бериш мумкин²⁸.

Ички ишлар органларидаги инсон капитали – бу ҳуқуқни муҳофаза қилиш функцияларининг самарали бажарилишини таъминлайдиган ходимларнинг билим, касбий кўникма, тажриба, соғлиқ ва мотивациясининг уйғунлиги саналади. Ички ишлар органлари тизимнинг барқарор ривожланиши учун асосий ресурс бўлиб, профессионал касбий таълим, жисмоний ва психологик тайёргарликни талаб қилади.

Инсон ресурсларини бошқаришга замонавий ёндашувлар кенг тарқалган, аммо инсон ресурсларини ривожлантириш ва улардан самарали фойдаланиш масаласи энг мураккаб масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Кадрлар резервини шакллантиришда мотивация моделини ўрни ҳам беқиёсдир.

А.Дульзон таъкидлашича, “мотивация” ёки

“ходимларни жалб қилиш” атамалари ходимнинг маълум бир вазифага ҳам интеллектуал, ҳам ҳиссий жиҳатдан тўлиқ содиқлиги ғояси орқали таърифланади. Мотивация ходимнинг ўз хоҳишига кўра белгиланади; яъни бу шартнома асосида эмас, балки шахсий танлов масаласидир²⁹.

Мотивация ички ишлар органларида юқори малакали ходимларни етакчилик лавозимларини эгаллашга ундайдиган, шу билан бўш иш ўринларини тўлдиришни, ресурсларни тежашни қаратилган чора-тадбирлар тўплами (ҳам моддий, ҳам номоддий). Мотивациянинг асосий кўринишларига мартаба ўсиши, ўқитиш, эътироф этиш ва молиявий рағбатлантириш киради.

Н.В.Козлова, А.Ю.Годымчукларнинг фикрича, ҳеч қандай бошқарув тизими самарали мотивация моделисиз самарали ишламайди, чунки мотивация ҳам шахсларни, ҳам умумий жамоани шахсий ва жамоавий мақсадларга эришишга ундайди. Турли мотивация моделларининг эволюцияси уларни қўллашнинг ҳам ижобий, ҳам салбий томонларини очиб берди ва бу табиий жараён, чунки бошқарув назарияси ҳамда амалиётида турли талабларга жавоб берадиган идеал рағбатлантириш модели мавжуд эмас³⁰.

Мотивация ички ишлар органларида хизмат қилувчи ходимлар ўртасида садоқатни оширувчи ва ходимлар алмашинувини камайтирувчи омиллардан бири саналади. Ички ишлар органларида мотивация ҳам моддий, ҳам номоддий кўринишда бўлиши мумкин.

А.Горбуновнинг фикрича, бугун ташкилотлар энг яхши ходимларни жалб қилиш, топиш ва сақлаб қолишда қийинчиликларга дуч келмоқдалар ва молиявий рағбатлантириш ёш мутахассисларни сақлаб қолиш учун асосий мотивация воситасига айланиб бормоқда³¹.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, ички ишлар органлари кадрлар захирасини шакллантиришдаги бир қатор мотивацион омиллардан бири молиявий рағбатлантириш саналади.

Кадрлар резерви яқин ва узоқ муддатли истиқболда бошқарув ходимларига эҳтиёж прогноз қилади, бу пенсиялар, трансферлар ва турли сабабларга кўра номзодларнинг кадрлар захирасидан чиқиб кетишини акс эттиради.

Кадрлар резерви бошқарув органлари тузилмасини такомиллаштириш бўйича режалаштирилган ўзгаришлар, янги бўлимларни яратиш ва кадрлар резервидаги лавозимларни ўз ичига олган бошқарув лавозимларида кадрлар алмаштириш имконини беради.

26 Мансурова М.М. Инсон капитали назариясининг шаклланиши ва ривожланиши. «Экономика и социум» №6(97)-2 2022 . Б.514.

27 И.Н.Шапкин. Человеческий капитал: теория, исторический опыт и перспективы развития. Москва., 2017.

28 Шарипов Л., Кошанова Н. Инсон капитали моҳияти, унинг давлат ва жамият тараққиётидаги аҳамияти. Academic research in educational sciences volume 2 | issue 4 | 2021.

29 Дульзон А.А. Мотивация персонала. Томск: Красное знамя, 2003.

30 Н.В.Козлова, А.Ю.Годымчук. Мотивационные факторы формирования кадрового резерва в инновационном образовательном процессе. «Экономика и бизнес» ЖУРНАЛ Вестник Томского государственного университета. 2009. С.200.

31 Горбунов А., Мамыкина В. Когда план компенсаций не мотивирует // Управление компанией. 2006. № 59(4).

Д.П.БОЙМАТОВА,

к.ю.н., доцент кафедры теории и истории государства
и права Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация: в статье даётся анализ конституционных норм в области экономики Республики Таджикистан. Автор подчеркивает, что Таджикистан идет по пути построения рыночной экономики смешанного типа и уделяет особое внимание социальной защите населения. В этой связи следует заметить, что государство, учитывая богатый опыт развитых стран, не должно забывать и о национальных традициях и особенностях развития таджикского государства.

В статье также проанализированы конституционные нормы о налогах, государственной и частной собственности.

Ключевые слова: конституция, конституционно-правовые основы, рыночная экономика, смешанная экономика, рыночные отношения, социальная защита, частная собственность, глобализация экономики, налоги.

Annotation: the article analyzes the constitutional provisions regarding the economy of the Republic of Tajikistan. The author emphasizes that Tajikistan is pursuing the path of building a mixed market economy and places special emphasis on social protection for the population. In this regard, it should be noted that the state, while drawing on the extensive experience of developed countries, must not overlook the national traditions and specific characteristics of the Tajik state's development.

The article also analyzes constitutional provisions regarding taxes and state and private property.

Key words: constitution, constitutional-legal foundations, market economy, mixed economy, market relations, social protection, private property, economic globalization, taxes.

Annotatsiya: Maqolada Tojikiston Respublikasida iqtisodiyot sohasidagi konstitutsiyaviy normalar tahlil qilingan. Muallif Tojikiston aralash turdagi bo'zor iqtisodiyotini barpo etish yo'lidan borayotganini ta'kidlaydi va aholini ijtimoiy himoya qilishga alohida e'tibor qaratadi. Shu munosabat bilan qayd etish lozimki, davlat rivojlangan mamlakatlarning boy tajribasini hisobga olgan holda, Tojikiston davlatining milliy an'analari va rivojlanish xususiyatlarini ham yoddan chiqarmasligi kerak.

Maqolada, shuningdek, soliqlar, davlat va xususiy mulkchilik to'g'risidagi konstitutsiyaviy normalar ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: konstitutsiya, konstitutsiyaviy-huquqiy asoslar, bo'zor iqtisodiyoti, aralash iqtisodiyot, bo'zor munosabatlari, ijtimoiy himoya, xususiy mulk, iqtisodiyotning globallashuvi, soliqlar.

Конституция суверенного Таджикистана является значимым политико-правовым явлением, содержание которого не имеет аналога в предыдущей истории страны. Она отличается также по форме принятия. Впервые в практике государственного строительства Таджикистана Конституция принята путем всенародного голосования, что являет собой новую философию современной национальной таджикской государственности. Таджикский народ путем принятия акта высшей юридической силы (6 ноября 1994 года) изъявил твердую волю и желание строить независимое, демократическое, правовое, светское, социальное государство с унитарным устройством, жить в мире и стабильности в семье цивилизованных наций планеты. Примечательно, что Основной Закон страны получил высокую оценку авторитетных международных организаций и зарубежных экспертов.

С высоты сегодняшних дней мы ясно видим сколь мудрым и одновременно судьбоносным было инициативное предложение политического руководства страны во главе с Эмомали Рахмоном по разработке проекта Конституции в условиях затянувшегося междутаджикского гражданского

противостояния. Бесспорно, всенародная воля, выраженная в Преамбуле и тексте Конституции, заложили политико-правовой фундамент мирному урегулированию конфликта, утверждению мира и согласия на многострадальной таджикской земле.

Конституция, закрепив многообразие форм собственности и объявив их основой экономики Таджикистана, заложила правовой фундамент для становления рыночной экономики, утверждения новых ценностей, вытекающих из её философии, где государство гарантирует свободную экономическую деятельность, равноправие и правовую защиту всех форм собственности, в том числе и частной собственности (ст.12 Конституции РТ) [1].

Сегодня Таджикистан идет по пути построения демократического, правового, светского и социального государства. А становление такого государства невозможно без хорошо развитой экономики. Переход от командно-административной экономики к экономике рыночного типа поставил перед молодым таджикским государством ряд новых задач, от решения которых зависит будущее страны.

В юридической научной литературе проблемам

взаимодействия триады «государство, экономика и право» уделяется особое внимание. Вопрос о соотношении государства, права и экономики практически существовал с тех пор как, появилось первое государство, и будет существовать до тех пор, пока будет существовать государство [2, с.268]. Государство, право и экономика не просто соотносятся, а взаимодействуют, взаимовлияют друг на друга. До известной степени право представляет собой продолжение экономики. В свою очередь, и экономика может существовать и развиваться в той или иной степени как регулируемая и направляемая с помощью государственно-правовых установлений.

Сегодня учеными высказываются мнения, что можно выделять экономику административно-командную, рыночную и смешанного типа [3, с.172].

Для обществ с командно-административной экономикой, прежде всего характерно централизованное регулирование, которое осуществляется на императивных началах.

Рыночная экономика, напротив, характеризуется тем, что регулирование носит децентрализованный характер, на ход которого во многом оказывают влияние сами экономические агенты путем заключения договоров.

Общества со смешанной экономикой представляют собой комбинирование первого и второго методов. Соотношение между этими методами своеобразно применительно к каждой конкретной стране.

Есть достаточно оснований считать, что Таджикистан сегодня идет по пути построения смешанной экономики рыночного типа. Так, в своем выступлении на первой сессии Маджлиси Оли Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон говорил, что в стратегическом плане есть лишь одно средство исправить положение – перейти к рыночным отношениям. При этом было бы губительной ошибкой слепо копировать чужие образцы. Мы должны выработать свой путь, отвечающий нашей специфике [4]. Учитывая наши национальные традиции, геополитическое положение Таджикистана, необходимо опираться и отталкиваться от уже сложившихся социальных ценностей: коллективизма, справедливости, защищенности населения.

В Таджикистане сегодня создана надежная правовая база для формирования рыночной экономики, где государству отводится важнейшая роль. В процессе создания таких условий особое место занимает Конституция Республики Таджикистан. В силу своей высшей юридической силы во всей правовой системе республики, она установила основы экономического устройства республики и определила в своем содержании базовые правовые нормы для формирования правовой экономики в государстве.

Рассмотрим непосредственно статьи Конституции, которые составляют правовую основу становления рыночной экономики в Республике Таджикистан.

Базовой нормой является ч.2 ст. 1 Конституции республики провозгласившего Таджикистан социальным государством, вся политика которого направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие каждого человека. Экономическое благосостояние каждого государства оценивается по совокупности доходов общества в целом и каждого из его членов, исходя из социальной защищенности его населения. Одним из основных назначений правотворческой деятельности в Таджикистане, по мнению А.Х. Маликовой, является правовое регулирование заработной платы, дифференциация налогообложения, установление социальных льгот, пособий, разного рода выплат для социально незащищенных слоев населения [5, с.159]. Только путем максимальной защищенности своих граждан государство может показать развитость своей экономики. Иначе говоря, критерием развития экономики выступает социальная защищенность его граждан.

Многообразие форм собственности является одним из фундаментальных достижений не только экономической, но и юридической теории. Оно нашло свое отражение также в Конституции республики и закреплено в ст. 12, которая гласит, что основу экономики Таджикистана составляют различные формы собственности. На базе этой нормы Конституции парламентом республики был принят ряд законов, направленных на действительную реализацию многообразия собственности в республике. Среди законодательных актов особое место занимает Гражданский кодекс Республики Таджикистан. Так, II раздел этого кодекса посвящен праву собственности, которое предусматривает порядок реализации субъектами права на собственность, содержание которого состоит во владении, пользовании и распоряжении собственностью [6].

Другой принципиальной нормой, касающейся собственности, является ст. 13 Конституции РТ, которая закрепила землю, её недра, воду, воздушное пространство, животный и растительный мир и другие природные ресурсы как исключительную собственность государства. При этом ст. 13 гарантирует эффективное их использование в интересах народа. Во исполнение этой статьи государственными органами с целью детализации и конкретизации был принят ряд нормативно-правовых актов, которые направлены на исключительное владение государством и распоряжение им природными ресурсами. Так, в 1994 г. был принят Закон РТ «О недрах», в ст. 3 которого было отмечено, что все недра в пределах государственных границ Республики Таджикистан составляют государственный фонд недр, в который входят как используемые, так и неиспользуемые части недр. Распоряжение и управление государственным фондом недр в интересах всего населения Республики Таджикистан осуществляется Правительством Республики Таджикистан.

Особенностью ст. 13 Конституции РТ является то, что в ней четко констатируется, что государство обязано использовать эти природные богатства исключительно в интересах своего народа и направлять эти ресурсы на развитие экономики государства. Сегодня, когда идет процесс глобализации экономики, остро стоит вопрос о защите экономических интересов государства и обеспечении его экономической безопасности. Именно правовая норма ст. 13 Конституции республики может сыграть ключевую роль в разработке новых законов, направленных на защиту экономических интересов республики в круговороте глобализационных процессов, как на мировом, так и на региональном уровне.

Налог является одним из основных признаков государства и основным источником пополнения государственного бюджета. В связи с этим, уплата налогов и сборов, установленных законом, имеет обязательный характер с целью поддержания действенности экономики. Т.Н. Назаров пишет, что налогообложение является одним из важнейших факторов развития экономики и локомотивом экономического роста государства [7, с.43]. Правовая норма ст. 45 Конституции Республики Таджикистан, закрепляющая обязанность каждого гражданина и организаций оплату установленных законом налогов и сборов, является конституционно-правовой основой для осуществления правотворческой деятельности,

направленной на разработку нормативно-правовых актов, которые обеспечат доходную часть государственного бюджета республики. Первым среди нормативно-правовых актов в этой области мы можем назвать Налоговый кодекс Республики Таджикистан. За период с 1995 - 2010 гг. в Таджикистане Налоговый кодекс принимался трижды. Это был первый постсоветский кодифицированный акт Республики Таджикистан.

Однако мы согласны с теми авторами, которые утверждают, что налоги – это только один из источников, хотя и важный, доходов государственной казны. Помимо него, основными источниками бюджета государства могут выступать также государственные кредиты, внутренние и внешние займы, таможенные пошлины, ценные бумаги и валютные ценности [8, с.57]. В силу этого, разработка и принятие Законов РТ «О ценных бумагах и фондовых биржах», «О валютном регулировании и валютном контроле», «О Национальном банке Республики Таджикистан» и др., которые непосредственно регулируют финансово-экономические отношения и деятельность финансовых учреждений в республике.

Таким образом, Конституция Республики Таджикистан закрепила правовые основы формирования рыночной экономики и заложила фундамент благосостояния общества и государства.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан от 6.11.1994 г. – Душанбе - «Паёми Сомониён». - 2013.
2. Проблемы теории государства и права под ред. М.Н.Марченко. -М. - «Зерцало».- 2002, (714 с.)
3. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷилди 2. - Душанбе. - “Эр-граф”- 2010, (482 с.)
4. Эмомали Рахмон. Доклад на первой сессии Маджлиси Оли Республики Таджикистан (7 апреля 1995 г.).- Душанбе.-1995.
5. Маликова А.Х. Организационно-правовые аспекты функции государства по социальной защите престарелых и инвалидов в Республике Таджикистан. - Душанбе. - 2005, (26 с.)
6. Гражданский кодекс Республики Таджикистан (Часть 1) // Свод законов Республики Таджикистан. - Душанбе. «Ирфон». - 2003. - Т. 1.
7. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество. - Душанбе - 2004, (48 с.)
8. Теория государства и права / Под ред. В.К. Бабаева. - М.- «Юрист». - 2004. (430 с.)

Дилмурод МАХМУДОВ,
Ўзбекистон Республикаси Криминология тадқиқоти институти
ю.ф.д.(DSc), доцент;

Отамурод МАХМУДОВ,
Қозоғистон Республикаси эркин тадқиқотчиси;

Жасур МАХМУДОВ,
Ўзбекистон Республикаси Криминология тадқиқот
институти мустақил изланувчиси

КИБЕРМАКОН ВА ТРАНСЧЕГАРАВИЙ ОМИЛЛАРНИНГ ГИЁХВАНДЛИК ВОСИТАЛАРИ НОҚОНУНИЙ АЙЛАНМАСИГА ТАЪСИРИНИНГ КРИМИНОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ ВА УЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: мазкур мақолада АКТ ривожланиши оқибатида наркосавдонинг виртуал экотизимга (Даркнет, криптовалюта, «контактсиз савдо») айланишининг криминологик детерминантлари таҳлил қилинган. Сингапур ва Хитой тажрибаси асосида Ўзбекистон қонунчилигини такомиллаштириш, жумладан, кибер-наркожиноятлар учун жавобгарликни кучайтириш, янги психофаол моддаларни тақиқлаш ва ноқонуний контентни тезкор блоклаш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: кибермакон, рақамли наркобизнес, ноқонуний наркосавдо, даркнет, контактсиз савдо, криптовалюта.

Аннотация: в статье анализируются криминологические детерминанты трансформации наркоторговли в виртуальную экосистему (Даркнет, криптовалюты, «бесконтактная реализация»). На основе опыта Сингапура и Китая предложены меры по совершенствованию законодательства Узбекистана, включая ужесточение ответственности за кибер-наркопреступность, запрет новых психоактивных веществ и оперативное блокирование незаконного контента.

Ключевые слова: киберпространство, цифровой наркобизнес, незаконный оборот наркотиков, даркнет, бесконтактная реализация, криптовалюта.

Annotation: this study analyzes the criminological determinants of drug trafficking's transformation into a virtual ecosystem via the Darknet, cryptocurrencies, and "contactless sales." Based on the experiences of Singapore and China, proposals are made to improve Uzbekistan's legislation, including stricter liability for cyber-drug crimes, banning new psychoactive substances, and rapid blocking of illicit content.

Key words: cyberspace, digital drug business, illicit drug trafficking, darknet, contactless sales, cryptocurrency.

Инсоният цивилизациясининг замонавий босқичида глобаллашув ва ахборот-коммуникация технологияларининг мисли кўрилмаган даражада тараққий этиши трансмиллий уюшган жиноятчиликнинг, хусусан, гиёхвандлик воситалари ва психотроп моддалар ноқонуний айланмасининг тубдан трансформациялашувига сабаб бўлди. Бугунги кунда гиёхвандлик воситаларининг ноқонуний савдоси анъанавий жисмоний чегараларни ёриб ўтиб, глобал кибермакон имкониятларидан максимал даражада фойдаланадиган, юқори даражада марказлашмаган ва технологик жиҳатдан мукаммал ҳимояланган виртуал экотизимга айланиб улгурди. Тасаввур қилинг, дунё аҳолиси қанчалик тез

кўпаяётган бўлса, психофаол моддалар тузоғига тушаётганлар сони ундан-да тезроқ ўсиб бормоқда. БМТнинг Наркотиклар ва жиноятчилик бўйича бошқармасининг (UNODC) бу хавотирли хулосаси инсоният келажаги жиддий хавф остида эканидан далолат беради¹.

Ўзбекистон Республикаси миқёсида олиб борилган криминологик тадқиқотлар ва статистик мониторинг натижалари мамлакатда нарковазиятнинг кескинлашганини, жиноятчиликнинг эса "рақамли наркобизнес" шаклига ўтганини кўрсатмоқда. Хусусан, 2020 йилдан 2025 йилга қадар бўлган давр мобайнида республикада гиёхвандлик билан боғлиқ кўзғатилган жиноят ишлари сони 2,7 баробарга кўпайиб, 5 707

1 World Drug Report 2023: Executive Summary // United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). – Vienna, 2023. – P. 14. // <https://data.unodc.org/wdr2026search?page=1>

тадан 15 412 тага етган². Мусодара қилинган синтетик гиёҳвандлик воситалари (*мефедрон, альфа-PVP ва бошқалар*) миқдори эса 2020 йилдаги 1,3 килограммдан 2025 йилга келиб 163,3 килограммга етиб, 126 баробарга кескин ўсган. Мазкур параграф доирасида кибермакон ва трансчегаравий омилларнинг наркотиқсизликка таъсирини баҳолаш детерминантлари, яширин савдо схемалари ҳамда хорижий давлатларнинг илғор, шу жумладан қатъий репрессив тажрибалари илмий нуқтаи назардан чуқур таҳлил қилинади.

1. Таъсирни баҳолаш детерминантлари. Шунингдек, хорижий олимларнинг илмий қарашлари ва назарий концепциялари.

Кибермакон ва трансчегаравий омилларнинг ноқонуний айланмага кучли таъсир кўрсатаётганини асословчи криминологик детерминантлар бугунги кунда учта фундаментал йўналишда – *анонимлик, тезкорлик ва молиявий марказлашмаганлик*да намоён бўлмоқда. Ушбу омилларнинг илмий-назарий асослари Фарб ва Осиё криминологларининг замонавий таълимотлари орқали батафсил изоҳланади.

Анонимлик ва идентификациянинг мураккаблиги. Яъни, рақамли наркотиқсизликнинг энг асосий ва хавфли детерминанти бу – жиноятчи ҳамда харидор шахсининг тўлиқ сир қолишидир. Ҳиндистонлик таниқли кибер-криминолог К. Jaishankar ўзининг *“Маконнинг ўтиш назарияси”*да (*Space Transition Theory - STT*) таъкидлаганидек, инсонлар жисмоний макондан кибермаконга ўтганда уларнинг хулқ-атвори ва қонунларга бўлган муносабати кескин, кўпинча салбий томонга ўзгаради³. Кибермакондаги *“диссоциатив анонимлик”* (*Identity Flexibility and Dissociative Anonymity*) шахсга ўз ҳақиқий қиёфасини, ижтимоий мақомини ва физик жойлашувини тўлиқ яшириш имконини беради. Бу хусусият жиноятчиға жазосизлик (*impunity*) иллюзиясини тақдим этади. Физик маконда қатъий ижтимоий назоратдан кўрқадиган фуқаро, хусусан вояга етмаган ўқувчи ҳам, интернетнинг эркин муҳитида девиант хулқ-атвори намоён этиб, осонлик билан наркокуръер ёки крипто-харидорга айланиб қолмоқда⁴.

Хорижий ҳуқуқшунос олим *Mohga Mohamed Abd El-Karim* ўзининг тадқиқотларида Даркнет ва шифрланган мессенжерлар орқали амалга оширилаётган гиёҳвандлик савдоси шунчаки жиноят қуролининг ўзгариши эмас, балки транснационал жиноят архитектурасининг бутунлай қайта қурилиши эканлигини таъкидлайди⁵. Олимнинг фикрича, бу жараён таъминотдан тортиб тўлов ва етказиб беришгача бўлган барча транзакцион босқичларда миллий чегараларни кесиб ўтади ва аънавий жиноий жавобгарлик моделларига бўйсунмайдиган, элузив (*тутиб бўлмайдиган*) тизимни шакллантиради.

Тезкорлик, кенг қамровлилик ва бозорнинг таркибий самарадорлиги. Бунда кибермаконда маълумот алмашинувининг сониялар ичида амалга ошиши ва географиянинг чекланмаганлиги ноқонуний бозорнинг глобаллашувига олиб келди. Интернет тармоқлари орқали сотувчилар бир вақтнинг ўзида минглаб потенциал харидорларга таклифлар юбориши мумкин. Криминолог олимлар J. Martin⁶ ва M. Tzanetakis⁷ таъкидлашча, криптобозорлар (*cryptomarkets*) ноқонуний савдо тармоқларининг ижтимоий тузилмасини ўзгартириб, харидор ва сотувчи ўртасидаги воситачиларни кескин қисқартирди. Ушбу платформалар “учинчи томон орқали низоларни ҳал қилиш” (*third-party conflict resolution*) механизмларини жорий этиш орқали ноқонуний бозорлардаги аънавий ишончсизликни йўққа чиқарди. Хабарларнинг автоматик ўчиб кетиши, PGP (*Pretty Good Privacy*) шифрлаш тизимлари ва The Onion Router (TOR) тармоғи орқали IP-манзилларининг яширилиши криминал фаолиятнинг тезкорлигини ошириб, тезкор-қидирув тадбирларининг самарадорлигини кескин пасайтирмоқда⁸.

Тўлов тизимларининг марказлашмаганлиги ва молиявий излارни яшириш. Яъни, рақамли наркотиқсизликнинг асосий қон томири марказлашмаган молия тизимлари (*DeFi*) ва криптовалюталардир. Тўловларнинг *Bitcoin, Tether (USDT)* ва айниқса анонимлиги кучайтирилган Monero каби криптовалюталар орқали амалга оширилиши аънавий банк назорати механизмларини (AML/CFT) бутунлай четлаб ўтиш имконини беради⁹.

2 Трансмиллий наркотихидларга қарши халқаро ҳамкорлик (*Ўзбекистон ва Венгриянинг қўшма илмий-амалий лойиҳаси*). – Т.: Ўзбекистон Республикаси Криминология тадқиқот институти, 2026 й. 25-бет.

3 Karuppannan, J. ChapterSpace Transition Theory [Text] / J. Karuppannan // The Palgrave Encyclopedia of Cyberpsychology. – Cham: Springer Nature Switzerland, 2026. – P. 1-5. – DOI: 10.1007/978-3-031-52643-5_179-1.

4 Suler J. The Online Disinhibition Effect // CyberPsychology & Behavior. – 2004. – Vol. 7, No. 3. – P. 321-322.

5 Abd El-Karim, Mohga Mohamed. The Role of International Law in Combating Illicit Drug Trafficking Via the Dark Web // International Journal of Cyber Criminology. – 2025. – Vol. 19, Issue 1. – P. 239-271

6 Martin, J. (2013). Lost on the Silk Road: Online drug distribution and the “cryptomarket”. Criminology and Criminal https://doi.org/10.1177/1748895813505234 // https://www.ajqr.org/-download/drug-trafficking-on-darkmarkets-how-cryptomarkets-are-changing-drug-global-trade-and-the-role-of-8243.pdf

7 Tzanetakis, M. (2018). Comparing cryptomarkets for drugs. A characterisation of sellers and buyers over time. International Journal of Drug Policy, 56, 176–186. https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2018.01.022 // https://www.ajqr.org/download/drug-trafficking-on-darkmarkets-how-cryptomarkets-are-changing-drug-global-trade-and-the-role-of-8243.pdf

8 Abd El-Karim, Mohga Mohamed. The Role of International Law in Combating Illicit Drug Trafficking Via the Dark Web // International Journal of Cyber Criminology. – 2025. – Vol. 19, Issue 1. – P. 239-271

9 Afzalzada A. Top Dark Web Marketplaces 2026: Active Markets, Forums, and Telegram Channels // Stingrai. – 2026. – URL: https://www.stingrai.io/blog/top-dark-web-marketplaces-2026

АҚШнинг блокчейн таҳлилларига ихтисослашган “TRM Labs” компаниясининг 2025 йилги крипто-жиноятчилик ҳисоботида (2025 Crypto Crime Report) кўра, 2024 йил давомида ноқонуний гиёҳвандлик моддаларининг он-лайн савдосидан тушган криптовалюта айланмаси глобал миқёсда 34,8 миллиард АҚШ долларидан ошган¹⁰. Таҳлилларга кўра, рус тилли Даркнет маркетплейслари (DNMs) 2023 йилда глобал крипто-наркосавдонинг 95 фоизини назорат қилган¹¹.

Жиноятчилар крипто-миксерлар (*масалан, санкцияга тушган Tornado Cash*) орқали ноқонуний маблағларнинг асл манбаи ва эгасини мураккаб алгоритмлар ёрдамида яширмоқдалар. Бу дастурлар минглаб фойдаланувчиларнинг транзакцияларини блокчейнда бир-бирига аралаштириб юборади, натижада маблағнинг бошланғич ва охири нуқтаси ўртасидаги алоқа узилади¹². Шунингдек, “дропперлар” (*бошқа шахслар номига очилган ёки ижарага олинган банк карталари ва электрон ҳамёнлар*) орқали фиат пуллари криптовалютага айлантириш тизими молиявий изларни топишни деярли имконсиз қилмоқда.

2. Кибермакон элементларининг ноқонуний айланмадаги роли

Замонавий наркожиноятчилик инфратузилмаси ижтимоий тармоқлар, мессенжерлар ва даркнет платформаларининг ўзаро узвий интеграциясидан ташкил топган. Жиноий бизнес занжирида ҳар бир платформа алоҳида, ихтисослашган функцияни бажаради.

Ижтимоий тармоқлар (Instagram, TikTok, Facebook ва бошқалар). Мазкур ижтимоий тармоқлар наркобизнесда маркетинг, яширин реклама ва инсон ресурсларини (HR) бошқариш воситаси сифатида ишлатилмоқда. Сунъий интеллект алгоритмлари фойдаланувчиларнинг қизиқишларини таҳлил қилиб, уларга “*осон ва мўмай даромад топиш*” ҳақидаги контентни тўхтовсиз тавсия қилади. Ёшлар, хусусан мактаб ўқувчилари ва талабалар кунлик юқори даромад ваъдаларига алданиб, жиноий тармоққа наркокурьер (“*закладчик*”) ёки омборчи сифатида ёлланмоқдалар. Иш берувчилар (*кураторлар*) кўпинча бунинг гиёҳвандлик воситаси эканлигини бошида яшириб, “*қимматбаҳо тиббий дорилар*”, “*электрон сигареталар*” ёки “*махфий курьерлик хизмати*” ниқоби остида манипуляция

қиладилар. Бундан ташқари, ижтимоий тармоқлар орқали наркотик истеъмолини эстетизация қилувчи (*романтизацияловчи*) трендлар яратилмоқда, бу эса ўсмирлардаги виктимологик заифликни оширмоқда¹³.

Телеграм-ботлар ва ёпиқ гуруҳлар

Агар Даркнет асосан улгуржи савдо ва юқори даражадаги анонимлик учун ишлатилса, Telegram мессенжери бугунги кунда чакана наркосавдонинг асосий операцион марказига айланди. Европа Иттифоқи ва МДХ ҳудудида полициянинг Даркнет майдончаларига қилган ҳужумларидан сўнг, жиноятчилар учун Telegram-нинг шифрланган чатлари (*Secret Chats*) ва ботлари энг қулай ва оммабоп муқобил восита бўлиб қолди¹⁴.

2025 йилда Ўзбекистондаги рейдлар давомида биргина Telegram тармоғида 12 037 та яширин “*бот*”, “*канал*” ва “*аккаунтлар*” аниқланиб, уларнинг фаолиятига чек қўйилди. “*Chupa chups*”, “*Tesla Shop*”, ва “*Deadpool*” каби номлардаги ботлар автоматлаштирилган савдо алгоритмлари асосида ишлайди¹⁵. Бу жараёнда харидор бот билан мулоқот қилади, бот унга крипто-ҳамён рақамини беради. Тўлов блокчейн орқали тасдиқлангач, бот автоматик равишда харидорга наркотик яширилган локациянинг (*закладканинг*) GPS-координаталари ва фотосуратини жўнатади. 2025 йилда фош этилган, 4000 дан ортиқ обуначига эга бўлган “*Deadpool*” тармоғи айнан шу механизм асосида ишлаб, Тошкент ва Андижон вилоятларида 50 килограммдан ортиқ синтетик моддаларни тарқатгани маълум бўлди¹⁶.

Даркнет (Darknet) ва Криптобозорлар

Даркнет гиёҳвандлик воситаларининг иккиламчи ва улгуржи бозори сифатида марказий рол ўйнайди. Тарихда “*Silk Road*” каби майдончалар асос солган бу тизим, 2022 йил апрель ойида дунёдаги энг йирик рус тилли Даркнет майдончаси бўлган “*Hydra*”нинг Германия ва АҚШ кучлари томонидан ёпилиши ортидан бутунлай янги конфигурацияга эга бўлди¹⁷. “*Hydra*” тармоғи Россия ва МДХ давлатларида энг йирик монополист бўлиб, ўз вақтида минтақа аҳолисининг қарийб 69 фоизини қамраб олган эди.

Унинг ёпилиши ортидан бозорда “*Kraken*”, “*Blacksprut*”, “*OMG!OMG!*” ва “*Mega*” каби янги авлод маркетплейслари пайдо бўлди ва улар ўртасидаги

10 Отчёт о криптопреступности 2025 года: Ключевые тенденции, которые сформировали нелегальный крипторынок в 2024 году // Chainalysis. – 2025. – 10 февраля. – URL: <https://www.chainalysis.com/reports/>

11 Comrades in Crime: Exploring the Russian-speaking Illicit Crypto Ecosystem // TRM Labs. – 2024. – July 25. – URL: <https://www.trmlabs.com/post/comrades-in-crime-exploring-the-russian-speaking-illicit-crypto-ecosystem>

12 Nadler M., Schär F. Tornado Cash and Blockchain Privacy: A Primer for Economists and Policymakers // Federal Reserve Bank of St. Louis Review. – 2023. – P. 1-15. // https://orlibu.uni.lu/-bitstream/10993/55573/1-PocherN_PhDThesis_March23_KUL.pdf

13 Трансмиллий наркотихидларга қарши халқаро ҳамкорлик (*Ўзбекистон ва Венгриянинг қўшма илмий-амалий лойиҳаси*). – Т.: Ўзбекистон Республикаси Криминология тадқиқот институти, 2026 й. 64-бет.

14 Отчёт о криптопреступности 2025 года. Ключевые тенденции, которые сформировали нелегальный крипторынок в 2024 году // <https://www.trmlabs.com/reports-and-whitepapers/2025-crypto-crime-report>

15 Трансмиллий наркотихидларга қарши халқаро ҳамкорлик (*Ўзбекистон ва Венгриянинг қўшма илмий-амалий лойиҳаси*). – Т.: Ўзбекистон Республикаси Криминология тадқиқот институти, 2026 й. 30-бет.

16 Ўша манбаа: 97-бет.

17 Goonetilleke P., Knorre A., Kuriksha A. Hydra: Lessons from the World's Largest Darknet Market // SSRN Electronic Journal. – 2023. – DOI: 10.2139/ssrn.4161975. – URL: https://www-researchgate.net/publication/362221200_Hydra_Lessons_from_the_World's_Largest_Darknet_Market

рақобат хакерлик (DDoS) ҳужумларига етиб борди¹⁸. Global Ledger тадқиқотларига кўра, 2025 йилнинг январь-сентябрь ойларида ушбу бешта йирик майдонча орқали 1,85 миллиард долларлик транзакциялар амалга оширилган бўлиб, шундан фақатгина “Kraken” ҳиссасига 1,3 миллиард доллар тўғри келган¹⁹.

Даркнет бозорларининг асосий ишлаш принципи харидор ва сотувчи ўртасидаги воситачилик – *Escrow* (*кафолат*) тизими асосланади²⁰. Сотувчига тўланадиган маблағлар товар харидор томонидан олиниб, тасдиқланганига қадар майдончанинг марказий ҳисобида музлатиб турилади. Бундан ташқари, сотувчиларнинг рейтинг (*vendor licenses*) ва мижозлар томонидан қолдириладиган очиқ шарҳлар (*feedback*) тизими сифатсиз товар сотувчиларни бозордан сиқиб чиқаради²¹. Олим *M. Tzanetakis* таъкидлаганидек, бу тизим жиноий муҳитда учрайдиган анъанавий ишончсизлик ва фирибгарлик (*moral hazard*) муаммосини техник йўл билан ҳал қилади²².

3. Трансчегаравий омилларнинг ноқонуний айланмага таъсири

Глобллашув шароитида виртуал оламда миллий чегараларнинг аҳамиятсиз бўлиб қолиши трансчегаравий омилларнинг ноқонуний айланмага таъсирини кескин оширди. Криминолог *Carlo Morselli* томонидан ишлаб чиқилган “*Ижтимоий тармоқлар таҳлили*” (*Social Network Analysis - SNA*) концепцияси мазкур жараённинг тузилмавий томонларини чуқур очиб беради²³. *Carlo Morselli* назариясига кўра, замонавий наркотиклар аввалгидек қатъий вертикал ва иерархик тузилмага эга эмас, балки горизонтал, марказлашмаган ва мослашувчан тармоқларга (*decentralized nodes*) айланган²⁴. Ушбу тармоқлардаги “*таркибий бўшлиқлар*” (*structural holes*) ва “*заиф алоқалар*” (*weak ties*) криминал даромадларни оширишга ва ҳуқуқ-тартибот органларининг эътиборидан четда қолишга ёрдам беради²⁵.

Трансчегаравий таъсирнинг асосий кўринишлари қуйидагича таснифланади:

бошқарувнинг чет элдан туриб амалга ошири-

18 *Arashkevich A.* What Are the Top 5 Darknet Markets in 2026? Data-Backed Research for CEX Security // <https://blog.globalledger.io/research-investigations/top-5-darknet-marketplaces-in-2022>

19 *Afzalzada A.* Top Dark Web Marketplaces 2026: Active Markets, Forums, and Telegram Channels // *Stingrai*. – 2026. – URL: <https://www.stingrai.io/blog/top-dark-web-marketplaces-2026>

20 *Kiss T., Szigeti Á.* Ranking Trust Factors Affecting Risk Perception in Illicit Drug Purchase on the Darknet: A Large-Scale Survey Study in Hungary // *European Journal on Criminal Policy and Research*. – 2023. – DOI: 10.1007/s10610-023-09545-x. – PMID: 37361419; PMCID: PMC10200698.

21 *Goonetilleke P., Knorre A., Kuriksha A.* Hydra: Lessons from the World’s Largest Darknet Market // https://www.researchgate.net/publication/362221200_Hydra_Lessons_from_the_World's_Largest_Darknet_Market

22 *Bakken S., Möller K., Sandberg S.* Coordination problems in cryptomarkets: Changes in cooperation, competition and valuation // https://vbn.aau.dk/ws/files/321279186/Dark_net_drug_markets.pdf

23 *Boivin R.* Drug trafficking networks in the world economy // *Crime and networks* / Ed. by *C. Morselli*. – New York, NY: Routledge, 2013. – P. 182-194. – URL: https://openresearch.surrey.ac.uk/-view/pdfCover-Page?instCode=44SUR_INST&file-Pid=13140591580002346&download=true

24 How Do Illicit Drugs Move Across Countries? A Network Analysis of the Heroin Supply to Europe, – P. 6. // https://openresearch.surrey.ac.uk/-view/pdfCover-Page?instCode=44SUR_INST&file-Pid=13140591580002346&download=true

25 *Kim Moeller*, “Drug Market Criminology: Combining Economic and Criminological Research on Illicit Drug Markets” *International Criminal Justice Review* 28, no. 3 (2018): 191-205, <https://www.crimrxiv.com/pub/hj6x23t6>.

26 TRM Labs, “Comrades in Crime: Exploring the Russian-speaking Illicit Crypto Ecosystem,” *TRM Labs*, July 25, 2024, <https://www.trmlabs.com/reports-and-whitepapers/comrades-in-crime-exploring-the-russian-speaking-illicit-crypto-ecosystem>.

27 *Klaus von Lampe*, “Criminal network analysis and the study of organized crime” *Global Crime* (2026): 1-18, <https://doi.org/10.1080/17440572.2026.2617567>.

лиши: Бугунги кунда мамлакат ичидаги ноқонуний айланма кўпинча хорижда жойлашган серверлар ва администраторлар томонидан бошқарилади. Ташкилотчилар хавфсиз юрисдикцияларда туриб, маҳаллий “*закладчик*”лар ва қадоқловчиларнинг ҳаракатларини виртуал тармоқлар орқали мувофиқлаштиради. Бу эса ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг жиноятнинг асл буюртмачиларини қўлга олиш имкониятини пасайтириб, фақатгина энг қуйи бўғиндаги ижрочиларни жавобгарликка тортишга олиб келмоқда.

халқаро почта ва логистикадан фойдаланиш: Глобал электрон тижоратнинг (*e-commerce*) кенгайиши ва божхона жараёнларининг соддалашуви натижасида жиноий гуруҳлар халқаро почта жўнатмалари, логистика компаниялари (*карго*) ва курьерлик хизматларидан кенг фойдаланмоқдалар. *Хитой*, *Ҳиндистон* ва бошқа давлатлардан янги психофаол моддалар (*NPS*) ва прекурсорлар косметика, кийим-кечак, ўйинчоқлар ёки маиший техника ниқоби остида мамлакат ичкари-сига контрабанда қилинмоқда. TRM Labs ҳисоботи-га кўра, Хитойдаги прекурсор ишлаб чиқарувчилар орқали синтетик наркотиклар тайёрлаш учун керакли бўлган хомашёлар криптовалюта эвазига почта орқали турли минтақаларга йўналтирилмоқда²⁶.

трансчегаравий жиноий синдикатлар кооперацияси: Турли давлатлардаги жиноий гуруҳлар ўртасидаги ўзаро кооперация юқори транснационал даражага етган. Лотин Америкаси кокаин ишлаб чиқарувчилари, Европадаги синтетик лабораториялар ва Осиёдаги прекурсор таъминотчилари ягона занжир сифатида ишламоқда. *Carlo Morselli* таъкидлаганидек, бу тармоқлардаги “*мултиплекс алоқалар*” (*multiplexity of ties*) бир вақтнинг ўзида ҳам қонуний бизнес, ҳам ноқонуний логистика, ҳам коррупцион муносабатларни ўзида мужассамлаштиради²⁷.

4. Яширин схемалар (Модус операнди): Босқич-ма-босқич таҳлил

Кибермакон ва трансчегаравий омилларнинг бирлашуви наркобизнесда тўлиқ аноним ва мукамал

химояланган яширин схемаларни вужудга келтирди. Ушбу жиноий механизмнинг босқичма-босқич кўриниши қуйидаги учта асосий схемада намоён бўлади:

1. “Контактсиз савдо” (**Бесконтактная реализация**) схемаси

Мазкур схема сотувчи ва харидор ўртасидаги ҳар қандай жисмоний алоқани (*face-to-face*) йўққа чиқаради. Hydra маркетплейси мисолида олимлар тадқиқ қилганидек, бу тизим қиммат (*товар нархининг 50 фоизигача курьерлик харажатларига кетади*), аммо хавфсизлиги сабабли энг оммабоп усулга айланган²⁸.

Биринчи босқич (Буюртма): Харидор Даркнет маркетплейси ёки Телеграм-бот орқали керакли гиёҳвандлик воситасини танлайди ва буюртма қилади.

Иккинчи босқич (Тўлов): Харидор кўрсатилган криптовалюта ҳаёнига ёки учинчи шахслар (дроперлар) номига очилган электрон картага келишилган суммани ўтказди. Тўлов даркнет бозорларида кафолат (*escrow*) тизимида ушлаб турилади.

Учинчи босқич (Координаталарни бериш): Тўлов тизим томонидан тасдиқлангач, харидорга товар яширилган хуфий жойнинг (закладка / *dead-drop*) аниқ GPS-координаталари ва атроф-муҳитнинг фотосурати жўнатилади.

Тўртинчи босқич (Товарни олиш): Харидор кўрсатилган манзилга (масалан, паркдаги дарахт таги, турар-жой ертўласи, қувурлар ичи ёки бино бурчаги) бориб, ўзи учун мўлжалланган қадоқни олади. Сўнгра тизимда олганлигини тасдиқлайди ва пул сотувчининг ҳисобига ўтади.

2. “Пул ювиш” (**Money laundering**) схемаси

Ноқонуний йўл билан топилган маблағларни легаллаштириш крипто-инфратузилма орқали амалга оширилади. TRM Labs ҳисоботида кўра, Россияда фаолият юритувчи Garantex криптобиржаси (*OFAC томонидан санкцияга тушган*) глобал миқёсда санкцияланган крипто ҳажмининг 82 фоизини ўзидан ўтказган²⁹.

Биринчи босқич (Конвертация): Харидорлардан тушган маблағлар (*фиат пуллари*) P2P биржалари ёки дропперлар орқали криптовалютага (*Bitcoin, USDT, Monero*) айлантирилади.

Иккинчи босқич (Миксерлаш): Криптовалюта “крипто-миксерлар” (масалан, *Tornado Cash* каби марказлашмаган смарт-контрактлар) дастурларига киритилади. Ушбу дастурлар минглаб фойдаланувчиларнинг тангаларини бир-бирига аралаштириб, тран-

закциянинг бошланғич ва охири нуқталари ўртасидаги блокчейн изларини бутунлай узиб ташлайди. *Tornado Cash* орқали 1,5 миллиард доллардан ортиқ ноқонуний маблағ ювилгани маълум³⁰.

Учинчи босқич (*Легаллаштириш*): “Тозаланган” криптовалюта офшор зоналардаги биржаларга чиқарилиб, у ерда нақд пулга ёки кўчмас мулк, қимматбаҳо металллар каби легал активларга сарфланади.

Хорижий давлатларнинг қатъий репрессив тажрибалари таҳлили

Глобал миқёсда наркополитика бўйича турлича ёндашувлар (*масалан, Португалиядаги декриминализация ёки Исландиянинг ижтимоий профилактикаси*) мавжуд бўлса-да, Жануби-шарқий, Шарқий Осиё ва Яқин Шарқ минтақаларида гиёҳванд моддаларни тарқатиш, тайёрлаш ва контрабандаси бевосита миллий хавфсизликка таҳдид сифатида талқин қилинади. Ушбу давлатларда “ноль тоқатлилиқ” (*zero tolerance*) модели қатъий ўрнатилган бўлиб, репрессив жазо чоралари тийиб туришнинг (*deterrence*) асосий воситаси ҳисобланади.

Сингапур ва Малайзия: Сингапур Республикасининг криминал сиёсатида гиёҳвандлик воситалари ноқонуний айланмасига нисбатан дунёдаги энг муросасиз муносабат шаклланган. Бу давлатнинг 1973 йилда қабул қилинган “Гиёҳвандлик воситаларини сууистеъмол қилиш тўғрисида”ги Акти (*Misuse of Drugs Act - MDA*) доирасида кичик миқдордаги гиёҳванд модда билан қўлга тушган шахс қонунан автоматик равишда “тарқатувчи” (*trafficker*) деб эътироф этилади³¹. Хусусан, MDA қонунчилигига кўра, 15 грамм диаморфин (*героин*), 250 грамм метамфетамин ёки 500 грамм каннабис контрабандаси ёки сақланиши учун шахсга нисбатан мажбурий ўлим жазоси (*mandatory death penalty*) тайинланади³². Бироқ, ушбу қаттиққўл тизимда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорликни рағбатлантирувчи механизм ҳам мавжуд. MDA нинг 33В-моддасига асосан, агар айбланувчи фақат “курьер” вазифасини бажарган бўлса ва Марказий Наркотиклар Бюросига (*Central Narcotics Bureau - CNB*) жиноий тармоқни фош этишда сезиларли ва фойдали маълумот бериб, Мазмунли кўмак сертификатини (*Certificate of Substantive Assistance*) олса, суд мажбурий ўлим жазосини умрбод озодликдан маҳрум қилиш ва 15 дарра қамчилаш жазосига алмаштириш ваколатига эга бўлади³³. Малайзия қонунчилигида

28 Priyanka Goonetilleke, Alex Knorre, and Artem Kuriksha, “Hydra: Lessons from the World’s Largest Darknet Market,” *ResearchGate* // https://www.researchgate.net/publication/362221200_Hydra_Lessons_from_the_World's_Largest_Darknet_Market.

29 TRM Labs, “Comrades in Crime: Exploring the Russian-speaking Illicit Crypto Ecosystem” *TRM Labs*, 2024, <https://www.trmlabs.com/reports-and-whitepapers/comrades-in-crime-exploring-the-russian-speaking-illicit-crypto-ecosystem>.

30 Nadler M, Schär F (2023) Tornado Cash and Blockchain Privacy: A Primer for Economists and Policymakers. 1–15. Federal Reserve Bank of St. Louis Review

31 Central Narcotics Bureau (Singapore), “Misuse of Drugs Act (‘MDA’)” // <https://www.cnb.gov.sg/singapore-drug-situation/misuse-of-drugs-act/>.

32 UN News, “Singapore: Independent rights experts urge immediate end to ‘unlawful use’ of death penalty,” *United Nations*, August 18, 2026, <https://news.un.org/en/story/2026/08/1168159>.

33 Kaitlyn Greening, “Drugs, Death, and Deterrence: A Critical Discussion of Singapore’s Use of the Death Penalty in Drug Trafficking Cases,” *Cornell International Law Journal* (2024), <https://publications.lawschool.cornell.edu/cilj/wp-content/uploads/sites/7/2024/05/Greening-note-final.pdf>.

(*Dangerous Drugs Act 1952*) ҳам шунга ўхшаш қатъий жазолар ва презумпциялар қўлланилади³⁴. БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаши бундай мажбурий ўлим жазоларини “*ҳалқаро ҳуқуққа зид*” деб қоралашига қарамай, Сингапур ҳукумати бу жазонинг ўта кучли тийиб турувчи (*deterrence*) хусусияти борлигини ва ушбу қонунлар туфайли мамлакат дунёдаги энг хавфсиз ҳудудлардан бирига айланганини таъкидлаб келади³⁵.

Хитой Халқ Республикаси (ХХР): Хитой Жиноят кодексининг 347-моддасига биноан, гиёҳвандлик воситаларини контрабанда қилиш, сотиш, ташиш ва ишлаб чиқариш учун, модданинг миқдоридан қатъи назар, жиноий жавобгарлик белгиланади. Агар гиёҳвандлик воситаси миқдори йирик бўлса (*масалан, 50 граммдан ортиқ героин ёки метамфетамин*) ёки жиноят қуролланган ҳолда, уюшган жиноий гуруҳ томонидан содир этилса, шахсга 15 йил муддатга озодликдан маҳрум қилиш, умрбод қамоқ ёки ўлим жазоси тайинланади ва унинг мол-мулки тўлиқ мусодара қилинади³⁶. Хитой тажрибасининг ўзига хослиги нафақат жисмоний шахсларга, балки прекурсорларни ноқонуний сотган юридик шахсларга (*корхоналарга*) нисбатан ҳам қатъий молиявий ва жиноий санкциялар қўлланилишидир. Истеъмолчилар учун эса давлат томонидан қатъий назорат қилинадиган мажбурий тиббий-реабилитация муассасалари тармоғи (*институционал профилактика*) жорий этилган.

Индонезия, Вьетнам ва Филиппин: Бу давлатларда трансмиллий гиёҳвандлик тармоқлари ва ишлаб чиқарувчиларга нисбатан шифқатсиз санкциялар белгиланади. Вьетнамда катта миқдордаги героин билан ушланган шахсга ўлим жазоси муқаррар бўлса, Индонезияда каннабис сақлаганлик учун ҳам 20 йилгача қамоқ белгиланади, савдо учун эса қатл этилади. Филиппинда эса ҳуқуқ-тартибот органларига гиёҳвандлик воситалари айланмасига қарши курашда фавқулодда кенг ваколатлар берилган. Гарчи ўлим жазоси ҳуқуқий жиҳатдан бекор қилинган бўлса-да, ҳукуматнинг қатъий кампанияси доирасида ҳуқуқбузарларга нисбатан жойида фавқулодда чоралар кўриш (*ҳатто қурол ишлатиш*) амалиёти халқаро миқёсда кучли резонанс келтириб чиқарган³⁷.

Бу ҳудуддаги ҳуқуқий тизимларда қатъий давлат назорати механизмлари ҳамда кескин жазо чорала-

ри Ислом шариати тамойиллари билан уйғунлашган:

Саудия Арабистони: “*Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларга қарши курашиш тўғрисида*”ги Қонунга (*Royal Decree M/39*) кўра, гиёҳванд моддаларни контрабанда қилиш, сотиш ва тарқатиш деярли ҳар доим ўлим жазосига олиб келади³⁸. Истеъмол қилиш ёки сақлаш каби қилмишлар эса қамчи билан уриш, йирик жарималар ва узоқ муддатли қамоқ жазолари билан жазоланади, аммо биринчи марта ихтиёрий мурожаат қилганларга мажбурий реабилитация қўлланилади.

Бирлашган Араб Амирликлари (Дубай): Нолинчи толерантлик (*zero tolerance*) сиёсати амалда. Ҳатто қонда гиёҳванд модда қолдиқларининг топилиши ёки бошқа давлатларда рухсат этилган, аммо БААда тақиқланган рецептли психотроп препаратларни олиб кириш ҳам қамоқ жазоси ва мамлакатдан депортация қилинишига олиб келади³⁹.

Эрон Ислом Республикаси: Трансмиллий гиёҳванд моддалар трафигига, хусусан, Афғонистондан кириб келувчи транзит йўлларида қарши курашиш мақсадида ўлим жазоси мунтазам қўлланилади. Қонунчиликка кўра, 30 грамм героин ёки кокаин сақлаганлик учун ҳам ўлим жазоси белгиланиши мумкин⁴⁰.

Юқорида таҳлил қилинган глобал рақамли таҳдидлар ва хорижий давлатларнинг илғор криминологик тажрибаси шуни кўрсатадики, Янги Ўзбекистондаги мавжуд муаммоларни бартараф этиш учун миллий қонунчиликни рақамли воқеликка мослаштириш, жазонинг муқаррарлигини таъминлаш ва барвақт профилактиканинг институционал механизмларини яратиш объектив заруратдир. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 3 ноябрдаги ПФ-207-сон Фармони бу борада мустаҳкам пойдевор яратди.

Бугунги кундаги асосий муаммолар:

Кимё саноати ривожини натижасида яратилаётган Янги психофаол моддаларнинг (NPS) қонунчиликдаги “*кулранг зоналар*” (*grey areas*) орқали жавобгарликсиз тарқалиши².

Саноат даражасидаги яширин нарколабораторияларнинг кўпайиши ва уларни бошқарувчи транснационал наркокартелларга нисбатан қонунчиликда етарлича оғир ва дифференциаллашган жазонинг йўқлиги.

34 NOTE Drugs, Death, and Deterrence: A Critical Discussion of Singapore’s Use of the Death Penalty in Drug Trafficking Cases - Cornell Law School, <https://publications.lawschool.cornell.edu/-/content/uploads/sites/7/2024/05/Greening-note-final.pdf>

35 UN News, “Singapore: Independent rights experts urge immediate end to ‘unlawful use’ of death penalty,” *United Nations*, August 18, 2026, <https://news.un.org/en/story/2026/08/1168159>

36 Criminal Law of the People’s Republic of China // The Supreme People’s Court of the People’s Republic of China. – 2015. // https://english.court.gov.cn/2015-12/01/c_761557_32.htm

37 Amnesty International. Death Sentences and Executions 2022 // Amnesty International Global Report. – London, 2023. – URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/act50/6548/2023/en/>

38 Kingdom of Saudi Arabia. Law on Combating Narcotic Drugs and Psychotropic Substances: Royal Decree No. M/39, 8/7/1426H (13 August 2005) // Bureau of Experts at the Council of Ministers. // <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/25f07096-ed7a-40a2-b9b5-a9a700f17b6a/1>

39 UAE Government. Drugs and controlled medicines // The Official Portal of the UAE Government. – URL: <https://u.ae/en/information-and-services/health-and-fitness/drugs-and-controlled-medicines>

40 *Anti-Narcotics Law of the Islamic Republic of Iran*, United Nations Office on Drugs and Crime // https://www.unodc.org/res/cld/document/irn/anti-narcotics-law_html/Iran_Anti-Narcotics_Law.pdf

Интернет тармоқларида, айниқса Телеграм ва Даркнетда “закладка” усулини тарғиб қилувчи контентларни суд қарорисиз дарҳол блокашнинг ҳуқуқий механизми мавжуд эмаслиги.

Мазкур муаммоларни бартараф этиш мақсадида қуйидаги қонун лойиҳалари ва ўзгартиришларни илгари суриш мақсадга мувофиқдир:

Биринчидан, кибермакондаги тарғибот ва рақамли инфратузилмага зарба бериш. Жиноят кодексини янги 273¹ ва 273²-моддалари билан тўлдириш лозим. Синтетик моддаларни лаборатория усулида ишлаб чиқарганлик учун “*Ғайриқонуний нарколаборатория ташкил этиш ёки уни сақлаш*” (273¹-модда) ҳамда интернет орқали масофавий бошқарилувчи “*Наркожиноий уюшма ташкил этиш ва унинг фаолият юртишини таъминлаш*” (273²-модда) жиноятлари учун 15 йилдан 20 йилгача, мансабдор шахс ҳомийлигида (*крышевание*) бўлса 25 йилгача ёки умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазосини киритиш таклиф этилади. Шунингдек, Жиноят кодексининг 273-моддасига “*телекоммуникация тармоқларидан ёхуд Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланган ҳолда*” деган оғирлаштирувчи бандни қўшиш мажбурийдир.

Иккинчидан, “Аптека наркоманияси”га қарши курашни кучайтириш. Жиноят кодексининг 251¹-моддаси (*Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга хилоф равишда муомалага киритиш*) санкцияларини оғирлаштириш ҳамда вояга етмаганларга ўтказганлик ёки интернет орқали реклама қилганликни ўта оғирлаштирувчи ҳолат сифатида белгилаш талаб этилади. Вояга етмаганларни кучли таъсир қилувчи моддалар истеъмолига жалб қилишни токсикоманиядан ажратиш, оғир жиноят сифатида малакалаш лозим.

Учинчидан, янги психофаол моддалар (NPS) устидан “Мораторий” (Эрта огоҳлантириш) институти жорий этиш. «Гиёҳвандлик восита-

лари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонуннинг 14-моддасини тўлдириб, ваколатли давлат органига (*Миллий марказга*) инсон саломатлигига потенциал хавф туғдирувчи янги аниқланган моддалар бўйича экспертизанинг узил-кесил ҳулосаси кутилмасдан туриб, шошилинч равишда 12 ойгача бўлган муддатга вақтинчалик тақиқ (*Emergency Scheduling / Мораторий*) жорий қилиш ваколатини бериш зарур. Бу жиноятчиларнинг “*кимёвий маневрлари*”ни блоклайди ва бозорни тезкор назоратга олади.

Тўртинчидан, виртуал контентни экстремал блокаш тизимини қонунийлаштириш. “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуннинг 12¹-моддасига ўзгартириш киритиб, сунъий интеллект ва очиқ манбаларни (OSINT) таҳлил қилиш (“*AI-Narko-Monitor*”) дастурлари орқали гиёҳвандлик воситаларининг яширин савдоси (*закладка ботлари ва наркограффити манзиллари*) аниқланганда, суд қарорини кутмасдан туриб, ушбу ресурсларга киришни ваколатли органлар томонидан дарҳол вақтинча чеклаш (*тезкор блокаш*) ваколатини мустаҳкамлаш лозим.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, гиёҳвандликнинг рақамли ва трансчегаравий хавфларига қарши курашда Сингапур ва Хитой сингари қатъий жазонинг муқаррарлигини транснационал картеллар ва ташкилотчиларга нисбатан қўллаш, шу билан бирга, алдов йўли билан тармоққа кириб қолган ёшларга нисбатан мактабларда “*Психологик иммунитет*” дастурларини ва тиббий-ижтимоий реабилитацияни мажбурий жорий этиш энг оқилона криминологик мувозанатдир². Давлат органлари (ИИБ, Божхона, ДХХ) ўртасида «Ягона идоралараро интеграцион протокол» орқали криминоген маълумотларни реал вақтда алмашиш йўлга қўйилиши эса рақамли наркобизнес тармоқларини барвақт фош этишнинг ва миллат генофондини ҳимоя қилишнинг асосий кафолати бўлиб хизмат қилади.

Жалолиддин АСАМОВ,
2007 йил ИИБ Академияси битирувчиси,
ИИБ Криминология илмий тадқиқот
институтини мустақил изланувчиси

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИБ СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАР ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР: УЛАРНИНГ ЎЗARO ФАРҚЛАНИШИНИНГ ҲУҚУҚИЙ-КРИМИНОЛОГИК ТАВСИФИ

Аннотация: мақолада ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар ҳамда ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар тушунчалари таҳлил қилинган. Уларнинг ҳуқуқий табиати, жиноят объекти, содир этиш усуллари ва криминологик хусусиятлари ўртасидаги фарқлар очиб берилган. Шунингдек, мазкур турдаги жиноятларни тўғри квалификация қилиш ҳамда уларнинг профилактикасини такомиллаштиришга оид таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: ахборот технологиялари, кибержиноят, компьютер жиноятлари, интернет фирибгарлиги, ахборот хавфсизлиги, ҳуқуқий квалификация, криминология, рақамли жиноятчилик.

Кириш. Рақамли иқтисодиётнинг жадал ривожланиши, давлат ва жамият ҳаётига ахборот-коммуникация технологияларининг кенг жорий қилиниши жиноятчиликнинг янги шакллари юзага келтирди. Амалиётда “ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар” ҳамда “ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар” тушунчалари халқимиз томонидан кўпинча бир хил маънода қўлланилади. Бироқ уларнинг ҳуқуқий моҳияти, жиноят объекти ва содир этиш механизми биридан фарқ қилади.

Мазкур тушунчаларни аниқ ажратиб бериш нафақат жиноятларни тўғри квалификация қилиш, балки уларнинг статистик ҳисобини юритиш, профилактикасини ташкил этиш ҳамда тергов услубларини такомиллаштиришда ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу мавзуни таҳлил қилишда назарий тушунчалардан ташқари, аҳоли ўртасида мавжуд бўлган амалий муаммолар ҳам бор. Айниқса, «ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар» ва «ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар» тушунчаларини ажрата олмаслик қатор муаммоларни келтириб чиқармоқда. Кўпчилик ҳар қандай интернет ёки телефон орқали содир этилган ҳуқуқбузарликни «кибержиноят» деб ҳисоблайди. Ваҳоланки, банк картасидан пул ўғирлаш, Telegram орқали фирибгарлик қилиш – ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноят бўлса, давлат ахборот тизимига ноқонуний кириш, компьютер вирусини тарқатиш, ахборот тизимини ишдан чиқариш эса ахборот технологиялари соҳасидаги жиноят ҳисобланади.

Асосий қисм.

Ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар тушунчаси: Ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган

жиноятлар деганда, ахборот технологиялари жиноятни содир этиш воситаси сифатида қўлланиладиган қилмишлар тушунилади. Бундай ҳолатларда жиноятнинг асосий объекти компьютер тизими эмас, балки мулк, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари, жамоат хавфсизлиги ва бошқа ҳуқуқий муносабатлар бўлиши мумкин. Ахборот технологиялари эса фақат жиноятни амалга оширишнинг қулай воситаси вазифасини бажаради. Ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятларда ахборот технологиялари жиноятнинг бевосита объекти эмас. Улар фақат жиноятни тезроқ, осонроқ ва масофадан туриб амалга ошириш имконини берувчи восита сифатида хизмат қилади. Бундай ҳолларда жиноятчининг асосий мақсади ахборот тизимига зарар етказиш эмас, балки бошқа шахснинг мол-мулкни ёки пул маблағларини эгаллаш, уни алдаш ёки бошқа ҳуқуқбузарликни содир этишдан иборат бўлади. Интернет, мобил телефон, ижтимоий тармоқлар, мессенжерлар ёки банк иловалари эса ушбу мақсадга эришиш учун қўлланиладиган техник воситалар вазифасини бажаради.

Бундай жиноятларга қуйидагилар мисол бўлади: интернет орқали фирибгарлик, банк карталари маълумотларини қўлга киритиш, фишинг, ижтимоий тармоқлар орқали товламачилик, сохта электрон савдо платформалари орқали мулкни талон-тарож қилиш каби қилмишлар шу тоифага киради.

Агар шахс телефон орқали ўзини банк ходими деб таништириб, фуқаронинг банк картасидан пул ечиб олса, бу ерда асосий жиноят – фирибгарлик ҳисобланади. Телефон ва интернет эса уни амалга ошириш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Агар Telegram орқали сохта интернет-дўкон ташкил қилиниб, харидорлардан пул олинса, бу ҳолатда ҳам жиноят фирибгарлик бўлади. Telegram платформаси

эса жиноятни содир этиш воситаси ҳисобланади.

Агар интернет банкинг орқали бошқа шахснинг ҳисобидан пул ўғирланса, жиноятнинг моҳияти ўғирлик ёки фирибгарлик бўлиб қолади. Интернет ва банк дастури эса жиноятни амалга ошириш имконини берган техник воситадир.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар тушунчаси: Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларда эса жиноятнинг бевосита объекти ахборот тизимлари, компьютер маълумотлари, тармоқлар, электрон ресурслар ва уларнинг хавфсизлиги ҳисобланади. Бу ерда ахборот технологиялари жиноят воситаси эмас, жиноятнинг бевосита объекти сифатида намоён бўлади.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларда ахборот технологиялари жиноятни содир этиш учун оддий қурол ёки восита эмас. Ақсинча, жиноятчининг асосий ҳаракати айнан ахборот тизими, компьютер тармоғи, электрон маълумотлар ёки дастурий таъминотга қарши қаратилган бўлади. Шу сабабли ахборот технологиялари бу ерда жиноятнинг бевосита объекти сифатида намоён бўлади.

Ушбу турга компьютер тизимига ноқонуний кириш, зарарли дастурлар яратиш ва тарқатиш, компьютер маълумотларини ўзгартириш ёки йўқ қилиш, ахборот тизимлари фаолиятини издан чиқариш, хизмат кўрсатишни рад этиш (DDoS) ҳужумлари каби жиноятлар киради.

Тасаввур қилинг, бир шахс темир лом билан дўконнинг эшигини бузиб, ичидаги товарларни ўғирлади. Бу ерда лом – восита, жиноятнинг объекти

эса дўкон эгасининг мулкидир. Энди иккинчи ҳолатни олайлик. Жиноятчи давлат идораси серверига ноқонуний кириб, ундаги маълумотларни ўчириб юборди ёки ўзгартирди. Бу ҳолатда компьютер ёки интернет жиноятни амалга ошириш учун шунчаки восита эмас. Чунки жиноятчининг асосий мақсади айнан ахборот тизими ва унда сақланаётган маълумотларга таъсир кўрсатишдан иборат. Демак, ҳужум ахборот технологияларининг ўзига қаратилган. Яна бир мисол сифатида вирус тарқатишни кўриш мумкин. Агар жиноятчи зарарли дастур (вирус) ёрдамида корхона компьютерларининг ишлашини издан чиқарса, унинг мақсади бирор шахснинг пулини ўғирлаш эмас, балки компьютер тизимининг нормал фаолиятини бузиш ҳисобланади. Бу ерда жиноят ахборот тизимига қарши қаратилгани учун ахборот технологиялари жиноятнинг бевосита объекти ҳисобланади. Худди шундай, агар кимдир банкинг ахборот тизимига ноқонуний кириб, маълумотлар базасини ўзгартирса ёки серверни издан чиқарса, бу ерда асосий зарар банкинг ахборот инфратузилмасига етказилади. Молиявий йўқотишлар кейинчалик келиб чиқиши мумкин, лекин биринчи навбатда ҳужум ахборот тизимининг хавфсизлиги ва бутунлигига қарши қаратилган бўлади.

Шундай қилиб, икки тушунча ўртасидаги асосий фарқ жиноят объекти ва ахборот технологияларининг ҳуқуқий мақомида намоён бўлади. Биринчи ҳолатда ахборот технологиялари жиноят содир этиш воситаси (қуроли) бўлса, иккинчи ҳолатда уларнинг ўзи (объект) жиноят ҳужумига учрайди.

Қуйида ушбу турдаги жиноятлар бўйича қиёсий таҳлил жадвал кўринишида келтирилган:

МЕЗОН	Ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар	Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар
Ахборот технологияларининг роли	Жиноят содир этиш воситаси	Жиноятнинг бевосита объекти
Асосий объект	Мулк, фуқароларни ҳимоя қилинадиган ҳуқуқлари, иқтисодий муносабатлар	Ахборот тизимлари ва компьютер маълумотлари
Мақсад	Ноқонуний мулкӣ ёки бошқа манфаат олиш	Ахборот тизимига зарар етказиш ёки уни бузиш
Мисоллар	Интернет фирибгарлиги, фишинг, онлайн товламачилик	Ноқонуний кириш, вирус тарқатиш, DDoS ҳужуми

Муаммолар: амалда мазкур икки тоифадаги жиноятлар ўртасидаги чегара ҳар доим ҳам аниқ эмас. Масалан, компьютер тизимига ноқонуний кириб банк ҳисоб варағидаги маблағларни талон-тарож қилиш ҳолатида ҳам ахборот тизимига тажовуз, ҳам ўғирлик ёки фирибгарлик белгилари мавжуд бўлиши мумкин. Шу боис квалификация қилишда жиноятнинг объекти ва жиноятчининг мақсадига устувор аҳамият бериш талаб этилади.

Бундан ташқари, сунъий интеллект, криптовалюталар, булутли технологиялар ва “Интернет буюмлари” (IoTнинг кенг тарқалиши янги турдаги кибержиноятларни келтириб чиқармоқда. Бу эса миллий қонунчиликни доимий равишда такомиллаштиришни талаб қилади.

Тушунчаларни фарқлай олмаслик: кўпчилик ҳар қандай интернет ёки телефон орқали содир этилган ҳуқуқбузарликни «кибержиноят» деб ҳисоблайди. Ваҳоланки, банк картасидан пул ўғирлаш, Telegram орқали фирибгарлик қилиш – ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноят бўлса, давлат ахборот

тизимига ноқонуний кириш, компьютер вирусини тарқатиш, ахборот тизимини ишдан чиқариш эса ахборот технологиялари соҳасидаги жиноят ҳисобланади.

Кибергигиена кўникмаларининг етарли эмаслиги: фуқароларнинг катта қисми: мураккаб пароллардан фойдаланмайди; икки босқичли аутентификацияни ёқмайди; шубҳали ҳаволалар ва файлларни очаверади; шахсий маълумотларини эркин тарқатади.

Ижтимоий муҳандислик (social engineering) усуллари ҳақида билимнинг камлиги: кўпчилик ўзини банк ходими, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходими ёки давлат ташкилоти вакили сифатида таништирган шахсларга ишониб, банк картаси маълумотлари, SMS-кодлар ёки PIN-кодларини айтиб беради.

Рақамли саводхонлиқнинг паст даражаси: айниқса, кекса ёшдагилар ва ахборот технологияларидан кам фойдаланувчилар интернетдаги хавф-хатарларни етарлича англамайдилар.

Расмий манбаларни текширмаслик: фуқаролар сохта веб-сайтлар, қалбаки мобил иловалар ва Telegram-ботлардан ҳақиқий давлат ёки банк ресурсларини ажрата олмаслиги.

Жиноят ҳақида ўз вақтида мурожаат қилмаслик: айрим жабрланувчилар уялгани, маблағни қайтариб бўлмади деб ўйлагани ёки ҳуқуқий тартибни билмагани учун ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга кеч мурожаат қилади ёки умуман мурожаат қилмайди. Бу эса бундай жиноятларнинг латентлигини (*яширин бўлиб қолишини*) оширади.

Онлайн молиявий хавфсизликка бепарволик: банк картаси реквизитларини бошқаларга бериш, нотаниш QR-кодларни сканер қилиш, тасодифий ҳаволалар орқали тўловларни амалга ошириш каби ҳолатлар ҳали ҳам кенг тарқалган.

Шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш маданиятининг шаклланма-ганлиги: ижтимоий тармоқларда паспорт ва шахсий маълумотлари, телефон рақами, банк картаси, яшаш манзили каби маълумотларни эълон қилиш ҳолатлари учрайди. Бу эса фирибгарлар учун қулай шароит яратади.

Кибержиноятларнинг ҳуқуқий оқибатларини

билмаслик: айрим фуқаролар сохта аккаунт очиш, бошқа шахс номидан хабар юбориш, лицензиясиз дастурлардан фойдаланиш ёки электрон маълумотларни ўзгартириш ҳам жиноий жавобгарликка сабаб бўлиши мумкинлигини билмайди.

Профилактик ахборотларга етарлича эътибор бермаслик: банклар, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва оммавий ахборот воситалари томонидан берилган огоҳлантиришларга қарамасдан, аҳолининг маълум қисми фирибгарлик схемаларига қайта-қайта алданмоқда.

Хулоса.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар ҳамда ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар ўзаро боғлиқ бўлса-да, ҳуқуқий табиати жиҳатидан мустақил тушунчалар ҳисобланади. Биринчи ҳолатда ахборот технологиялари жиноят содир этишнинг воситаси сифатида, иккинчи ҳолатда эса жиноятнинг бевосита объекти сифатида иштирок этади.

Демак, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг ўзига хос белгиси, жиноятчининг ҳаракати ахборот технологияларидан фойдаланиш орқали бошқа мақсадга эришишга эмас, балки айнан ахборот тизимлари, электрон маълумотлар ва компьютер инфратузилмасининг хавфсизлиги, бутунлиги, махфийлиги ёки ишлаш қобилиятига ноқонуний таъсир кўрсатишга қаратилган бўлади. Шу боис, ахборот технологиялари мазкур турдаги жиноятларда восита эмас, балки жиноят тажовузининг бевосита объекти сифатида намоён бўлади.

Уларнинг ўзаро фарқларини назарий ва амалий жиҳатдан аниқ белгилаш жиноятларни тўғри квалификация қилиш, профилактика чораларини ишлаб чиқиш ҳамда ахборот хавфсизлигини таъминлаш самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Шунингдек, миллий жиноят қонунчилигида мазкур тушунчаларнинг ҳуқуқий чегараларини янада аниқлаштириш ва халқаро стандартлар билан уйғунлаштириш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси (ахборот технологиялари билан боғлиқ моддалар. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси: 1994 йил 22 сентябрь, 2012-XII-сон Қонун билан тасдиқланган (2026 йил 23 июнь ҳолатига). – ЛЕХ.ЎЗ. <https://lex.uz/docs/-111453>)
2. Жиноят ҳуқуқи (махсус қисм) дарслиги. (Жиноят ҳуқуқи. Махсус қисм: Дарслик / масъул муҳаррир Ш.Т. Икрамов. – Қайта ишланган ва тўлдирилган 2-нашр. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2016. – 1098 б.)
3. Ўзбекистон Республикасининг «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонуни // 2003 йил 11 декабрь, 560-II-сон. – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси (Lex.uz).
4. Абдуқодиров А.А. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг криминалогик тавсифи // Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Ахборотномаси. – 2021. – № 3. – Б. 112–119..
5. Jo'rayev N.H. Kiberxavfsizlik asoslari va zamonaviy tahdidlar. – Toshkent: "Innovatsiya", 2022.

